

X 02(57) 84(2Рос-6х) 6-5 к/х
H 84

9/х

Н. НОСОВ

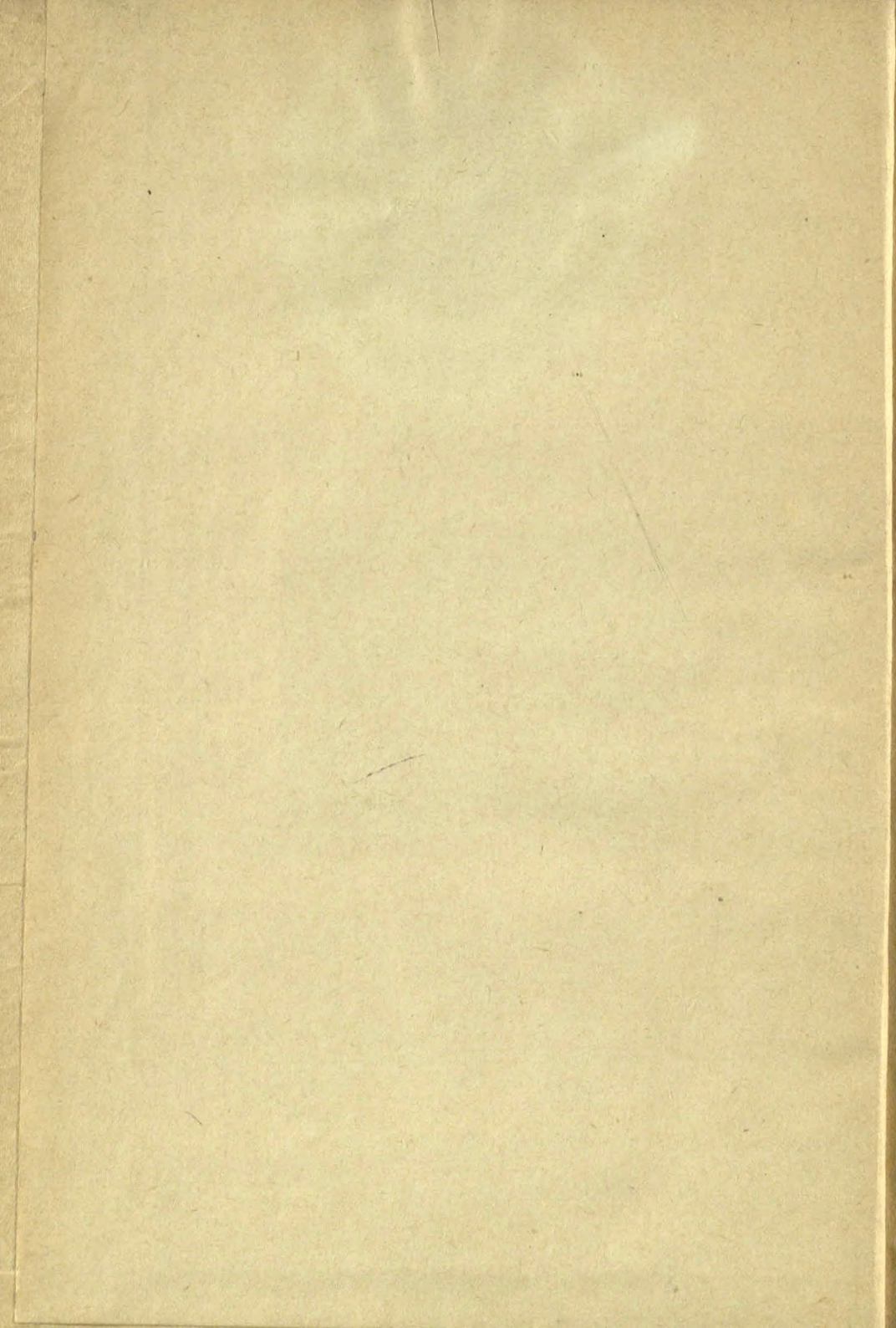

ВИТЯ МАЛЕЕВ

ШКОЛА *паза* ВОЇНДЕ

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. предыл. выдач _____

84(2Рос-6х)6-5 P2(57)
X H84
ШКОЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКА

Н. НОСОВ

ВИТЯ МАЛЕЕВ ШКОЛАДА
ПАЗА ИБІНДЕ

ХАКАССКАЯ КНИЖНАЯ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АБАКАН—1954

Н. НОСОВ

ВИТЯ МАЛЕЕВ В
ШКОЛЕ И ДОМА

(На хакасском языке)

Пастағы главазы

Сағын на көр, кўннер хайди табырах иртіпче! Мин айланарға даа манънанмин халғам, көрзем не каникуллар тоозылып, школаа парчанъ тус чит килтір. Мин, чай тооза улицаарча ла чөріп паза футбол ла ойнап, книгаларданъар даа ундуп салтырбын. Пірееде книжкалар хығырчанъохпын, андағ даа полза ўгренчеткен книгаларны нимес, че хайдағ ла полза ныхмахтарны паза рассказтарны, орыс тілін алай ба арифметиканы, тізенъ, ўгренмеем. Мин орыс тіліненъ ідөк тее чахсы ўгренченъмін, че арифметикаа чирдее хынмачанъмын. Прай нимеденъ аар маға задачаларны пөгери полған. Ольга Николаевна маға чайғызына арифметикаданъ тоғыс пирерге иткен, че аябызып, төртінчі классха ідөк ле тоғыс пирбин кирибіскен.

— Синінъ чайғы тынаанъны сайбырым килбинче, — теен ол. — Мин сині іди дее кирибізем, че син чайғызын арифметиканы позынъ ўгренерденъер сөс пир.

Мин, конечно, сѳс пиргем, че занятиелер тоозы-ларынанъ, арифметика пазымнанъ сых парган, хынза, мин аны сағысха даа кирбесчїкпїн, сынап школазар парчанъ тус чит килбеен полза. Пирген сѳзімнї толдырбин салғанымнанъар, маға уядыстыг полған, че амды олох пїр дее нїме ит полбассынъ.

Ана їди: каникуллар ирт парғаннар! Пїрсїнде аяс кўнде, сентябрьнынъ пастағы кўнїнде, мин, ирте араx туруп, книжкаларымны сумкаа суғып алып, школазар пар сыххам. Ол кўнде, хайди чоохталадыр, улицада улуг хайыныс полған. Прай оолағастар паза хызычахтар, улуглары даа, кїчїглерї дее чѳптескендегї ле чїли пїр тинъе, тасхар сығара хонып, школазар парғаннар. Олар чалғызарданъ паза їкїлерденъ, паза нинче-нинче кїзї пїрїгїп алып парглапчатханнар. Хайзы, минѳк чїли, манъзырабин парган, че пїреелерї, ѳрт узурарға парчатхан кїзї чїли, ўстўгїп оїласханнар. Кїчїг олғаннар классты чазирға чаяхтар апарчатханнар. Хызычахтар сїїхтасханнар. Оолаxтарнынъ хай пїреезї ѳтїг табыснанъ хатхырысханнар. Прайзына кѳглїг полған. Маға даа кѳглїгѳк полған. Пазох позымнынъ пионерскай отрядымнынъ паза пїстїнъ класстағы пионер олғаннарны, паза пылтыр пїсненъ хада тоғынған Володя вожатайны кѳрерїме тынъ ѳрїнгем. Маға, мин, хачан-да ыраххы путешественнїкпїн, мында олох ла чир-суумнынъ чарлары, туғаннарымнынъ паза нанчыларымнынъ таныс сырайлары кѳрїнгедег чїли, пїлдїрїбїскен.

Школадағы арғыстарымнынъ аразында, прайзынанъ артых минненъ пїр партада одырчанъ, нанчымнанъ—Федя Рыбкинненъ тоғаспазымны мин пїлгем, аннанъар маға тынъ на кѳглїг полбаан. Ол ўр нїместе паба-їезїненъ хада пїстїнъ городтанъ парыбысхан, че амды, тїзенъ, пїр дее кїзї пїлбинче, хачан-полза, пїс анынанъ тоғазарбыс па, чох па. Ағаа хоза, тїзенъ, сынап Ольга Николаевна чайғызын арифметиканы ўгрєнгезїнъ ме тїп сурыбысса чи, ағаа нїме

чоохтирбын пілбин чобалғам. Ох, маға пу арифметика! Анынъ ўчўн мининъ кўѡм-саам даа тўс парды, школазар парчатханыма хайди тынъ ѡринген полғам. Мин школаны тынъ сағын парғам.

Чарых кўн тигірде, чайғыдағы ла чілі, чалбыранып сусталчатхан, че кўскўнинъ сѡрѡн чилі ағастарнынъ сарғал парған пўрлерін тўзіре хапхан. Олар, киінде айлахтанызып ала, чирзер тўскеннер. Чил оларны тротуарча сўрген паза пўрічектер хайдар-да манъзыразыбох парчатханға тѡй полғаннар.

Мин ырахтынох школанынъ ізігінинъ ўстўнде улуг хызыл плакатты кѡр салғам. Анынъ прай хыриллары чахаяхтарнанъ чазал парған, анда улуг ах букваланнанъ „Добро пожаловать“ тіп пазыл парған полған. Пылтыр, алындағы чылларда даа паза инъ не пастап школазар килгенімде, пуох кўнде мындагох плакат полғаны сағызыма кірген. Паза маға прай ирткен чыллар сағызыма кіргеннер. Пастағы класста хайди ўгренгенібіс паза, табырах ѡзіп алып, пионерге кіріп аларға сағынчаабыс. Хачан пісті пионерге алчатханнарында, пастағы сборда, пістінъ торжественнай сѡс пиргенібіс, старшай пионервожатайыбыс Ася Георгиевна піске позы хызыл галстуктарны палғааны паза кічиг сын пионерлер-ленинецтер пол парғаныбыс прай сағысха кір турған.

Прай пу нимелер сағысха кіргенде, мининъ кѡксімде хайдаг-да уғаа тынъ чахсы ниме пол парғанға ла тѡй полған! Азахтарым постары ла табырах пар сыхханнар паза чўгўрібіспезіннер тіп, чадап ла тут турғам. Маға андаг кирек арыстығ поларчых: мин пастағы класстынъ ўгренчізі нимес, че хайдаг даа полза тѡртінчі класста ноомза!

Школанынъ оградазына олғаннар толдыра полғаннар. Олғаннар кизектеп чылысхлап партырлар. Полған на класс алынча. Мин позым клазын табырах таап алғам. Олғаннар, мині кѡр салып, ѡріністіг хысхырыстарнанъ минзер удур чўгўріс киліп, мининъ инънімненъ паза учамнанъ сапхлап сыхханнар. Мин

минінъ килгеніме іди прайзы өрінерлер тіп сағынмаан даа полғам.

— Федя Рыбкин хайдадыр за?—сурған Гриша Васильев.

— Сынап таа, Федя хайдадыр за?—хысхырысханнар олғаннар.—Сірер хачан даа хада ла чөрченъзер. Син аны хайда чідір салғазынъ?

— Федя чоғыл,—нандырғам мин.—Ол паза пісте үгренмес.

— Ноға?

— Ол пістинъ городтанъ паба-ічезіненъ хада па-рыбысхан.

— Хайди за іди?

— Ідөк ле.

— А син чойланминчазынъ ма?—сурған Алик Сорокин.

— Нимее чойланарбын!

Олғаннар, минзер көріп, киртініс чох кўлінгеннер.

— Олғаннар, Ваня Пахомов чоғылох нооза,—теен Лёня Астафьев.

— Паза Серёжа Букатин!—хысхырысханнар олғаннар.

— Хынза, олар парыбоғысхан поларлар, піс, тізенъ, пілбинче поларбыс,—теен Толя Дёжкин.

Пістинъ чооғыбысха нандырығ чили, ізік азыла тўскен паза піс Ваня Похомовтынъ піссер чағдап одырғанын көр салғабыс.

— Ура!—хысхырызыбысхабыс піс.

Прайзыбыс, Ванязар удур ойлазып, ағаа чапсыныбысхабыс.

— Салынъар!—теен Ваня пістенъ поэп аларға харазып.—Чуртазынъарда кізіні хачан даа көрбеезер бе?

Прайзынынъ даа анынъ инъніненъ алай ба учазынанъ сапхлап алары килген. Мин дее анынъ учазынанъ саап аларға иткем, че алчаас полып ниткезіне тееп парғам.

— А, сірер тудызарға ба?—тарыныбысхан Ваня паза пістенъ поэып аларға кўстеніп, нинче ле пар кўзіненъ толған сыххан.

Че піс аны улам на хыстып ибір турғабыс.

Пілбинчем, Серёжка Букаткин ол туста килбеен полза, ол кирек нимененъ не тоозыларчых ни зе. Прайзы сах андох Ваняны тасты, Букаткинзер ойласханнар.

— Амды прайзы даа мында ба хайдағ,—чоохтаан Женья Комаров.

— Прайзы, Федя Рыбкинни санабаза,—нандырған Игорь Грачёв.

— Парыбысхан кізіні хайди санирзынъ?

— Хынза, ол сын даа полбас. Че піс Ольга Николаевнаданъ сурарбыс.

— Хынзар киртінінъер, хынмазар халынъар. Кирек маға алахтырарға!—теем мин.

Олғаннар удур-төдір көрізіп ала, чайғызын кем хайди иртіргеніненъер чоохтас сыхханнар. Хайзы пионерлагерьзер чөрген, піреезі, тізенъ, паба-ічезіненъ хада дачада чуртаан. Піс чайғызын прайзыбыс кўнге кўйглеп паза өсклеп парғабыс. Че прайзынанъ артых Глеб Скамейкин кўнге кўй парған полған.

Анынъ сырайы отха ыстаан на осхас хара полған. Анынъ көміскелері ле сарғалысханнар.

— Син хайда піди кўнге кўй парғазынъ?—сурған аннанъ Толя Дёжкин.—Хынза, син чай тооза пионерлагерьде чуртаан поларзынъ?

— Чох. Мин пастап пионерлагерьде полғам, ананъ Крымзар парыбысхам.

— Крымзар хайди парыбысхазынъ за?

— Ідөк ле. Заводта пабама тынанаарға парчанъ путёвка пиргеннер, че ол, тізенъ, ічемненъ пісті хада апарарға сағынып алған.

— Андағда, син Крымда полғазынъ ма?

— Полғам.

— А талайны көргезінъ ме?

— Талайны даа көргем. Прай ниме көргем.

Олғаннар, Глебті прай саринанъ ибіріп алып, хайдағ-да кізі көрбеен не нимені көрчеткен чіли көргеннер.

— Че чоохтадах талай хайдағдыр. Нимее тапсабинчазынъ за?—теен Серёжа Букатин.

— Талай—ол улугъ,—чоохтап пастабысхан Глеб Скамейкин.—Ол андағ тынъ улугъ, чарнынъ пу саринда турчатсанъ, пір сари сала даа көрінминче. Пір хыринда чар пар, че паза пір хыринда пір ниме дее чоғыл. Ана хайдағ көп суғ, олғаннар! Пір сөсненъ, санъай ла суғ. Че кўннннъ ізииненъ—сыдаспин, миннъ идімнннъ терізі чулбастан парған.

— Чойланчазынъ!

— Сынап. Мин пастап хахап таа парғам, ананъ көрзем, терімнннъ алтында пасха тер парох полтыр. Амды ол терімненъ чөрчем.

— Син терінъненъер нимес, талайданъар чоохта!

— Амох чоохтим... Талай—ол уғаа даа улугъ! Че талай санъай ла суғ! Пір сөсненъ, суғ талай ла осхас.

— Глеб Скамейкин талайданъар паза хайдағ ла нимелер чоохтағлирчих ни зе, сынап ол туста Володя пастыр килбеен полза. Мында хысхырыстар көдірілібіскен! Аны прайзы ибіріп алғаннар. Ағаа полғаны ла пірее ниме позынанъар чоохтирға манъзыраан. Ол пўўл пістінъ вожатайыбыс полар ба алай піске пасха кізі пирерлер бе тіп, прайзы аннанъ сурғаннар.

— Хайди за, олғаннар! Мин сірерні пасха кізее хайди пирібізем зе? Пылтырғы чыллардағох чіли, хада тоғынарбыстар. Сынап мин сірерге чархастығ улыбысам—андада пасха кирек!—хатхырыбысхан Володя.

— Сірер? Чархастығ поларзар?..—хысхырысхабыс пір тинъе.—Сірер піске хачан даа чархастығ полбассар. Сірерненъ хада піске хачан даа көгліг!

Володя піске комсомолец арғыстарынанъ хада чайғыда резинка кимеліг суғча чөргеніненъер чоохтаан. Ананъ ол пістенъ ам даа тоғазарбыстар тіп, позынанъ хада ўгрнечеткен арғыстарынзар парыбысхан. Анынъ даа арғыстарынанъ чоохтазып алары килген. Піске, ол парыбысханда, хомай пілдірген, че

анчада Ольга Николаевна пастыр килген. Аны көр салбинанъ прайзы өрін парғаннар.

— Изеннер, Ольга Николаевна!—хысхырғабыс пір тинъе.

— Изеннер, олғаннар, изеннер!—күлінген Ольга Николаевна.—Че чайғызын хайди күлеттеп алдынъар?

— Күлеттеп алғабыс, Ольга Николаевна!

— Чахсы тынандынъар ба?

— Чахсы.

— Тынанарға ирікпедінъер бе?

— Ирік парғабыс, Ольга Николаевна! Ёгренирібіс килче!

— Андагда чахсы!

— А мин, Ольга Николаевна, майыхханча тына-
нып алғам. Сынап ам даа тынанчатхан ползам, арығли күзим-саам халбасчых,—чоохтаан Алик Сорокин.

— А син, Алик, пір дее хубулбиндырзынъ. Пыл-
тырғох осхас ойынчызынъ.

— Андағохпын, Ольга Николаевна, сала өс ле парғам.

— Че, өзерін зе илееде өс партырзынъ,—күлінген Ольга Николаевна.

— Сағызы ла кірбиндір,—чоохтаан Юра Касаткин.

Прай класс хатхырызыбысхан.

— Ольга Николаевна, Федя Рыбкин паза мында ёгренимес,—теен Дима Бабушкин.

— Пілчем. Ол паба-ічезіненъ хада Москвазар парыбысхан.

— Ольга Николаевна, а Глеб Скамейкин Крымга чөрген, анда талай көрген.

— Чахсы андагда. Хачан сочинение пассабыстар, Глеб талайданъар пазар.

— Ольга Николаевна, анынъ терізі чулбастан пар-
тыр.

— Кемнінъ?

— Глебтінъ.

— А, че чахсы, чахсы. Аннанъар соонанъ чоох-
тазарбыстар, че сағам линейкаа турыбызынъар, тұрче
полза классар парарға кирек полар.

Піс линейкаа тур салгабыс. Пасха класстар туры-
бох салганнар. Школанынъ кірлезіне директор Игорь
Александрович сых килген. Ол пісті наа ўгредіг
чылы пасталғанынанъ алғыстап паза наа ўгредіг чы-
лында чахсы манънаныстарға чидерге хығырған.
Ананъ класснай руководительлер ўгренчілерні класс-
тарға апарғаннар. Пастаң инъ кічіг пастағы класстынъ
ўгренчілері, оларнынъ соонанъ ікінчі класс, ананъ ўзін-
чі, ананъ, тізенъ, піс, че пістінъ соонанъ улуғ класстар
парғлааннар.

Ольга Николаевна пісті классар кирген. Прай
олғаннар пылтырғы чылдағох чіли одыарға чарат-
ханнар, минненъ хада одырчанъ кізі чохтанъар, пар-
та кистінде чалғызан одырғам. Пўўлгі чылда піске
пылтырғызынанъ кічіг класс киліс парған чіли піл-
дірген.

— Пылтырғы чылдағох осхас класс, улии олох
син,—чоохтаан Ольга Николаевна.—Чайғызын прай-
зынъар ős парғазар, аннанъар даа сіерге класс кічіг
пілдірче.

Анзы за сын полған. Мин переменада өнетін ўзінчі
классты көрерге парғам. Төртінчі класс хайдағ, ол
сах андағох полған.

Пастағы урока Ольга Николаевна төртінчі класс-
та көп предметтер, аннанъар піске иледе көп тоғы-
нарға килізер тіп чоохтаан. Пылтыр орыс тілі, ариф-
метика паза даа пасха предметтер полған, амды, ті-
зенъ, оларға география, история паза естествознание
хозылча. Аннанъар ўгредіг чылынынъ пастағы туста-
рынанъох сығара чахсы иде ўгредіге чапсынарға
кирек. Піс уроктарнынъ расписаниезін пазып алғабыс.
Ананъ Ольга Николаевна класстынъ старостазын паза
анынъ полысчызын табарға кирек теен.

— Глеб Скамейкинні старостаа! Глеб Скамейкин-
ні!—хысхырғаннар олғаннар.

— Сууласпанъар! Хайдағ сууластыр! Сіерер хайди
табарын пілбинчезер бе? Чоохтанарға хынған кізі
холын көдірерге кирек.

Піс пір чөпнентъ Глеб Скамейкиннi старостаа паза Шура Маликовты полысчызна тапхабыс.

Ольга Николаевна iкiнчi урогында пылтыр ўгрениген нимелернi хатап иртербiстер паза чайгызын кем ние ундубысхан мин сыныхтим теен. Ол сах андох сыныхтаглап пастаан, мин, тiзенъ, хатирынынъ таблицазын даа ундуп салтырбын. Прай ла нимес чiзе, а соонзархызын на. Читiнi читее хатаза хырых тогыс, агаа читiре чахсы пiлчем, че аннанъар алчаастаам.

— Эх, Малеев, Малеев.—теен Ольга Николаевна. Көринче, чайгызын книганы холынъа даа тутпаанынъ!

Ол мининъ фамилиям Малеев. Ольга Николаевна тарынчатса, хачан даа фамилиямнанъ адапча, а тарынминчатса, оланъай ла Витя тiпче.

Маға ноға-да ўгредiг чылынынъ пастағы тустарында ўгренирге сидiк чили пiлдiрген. Уроктар узун пiлдiрчелер паза кем-де оларны ънетiн сѳѳ тартчатхан осхас. Сынап мин школаларнынъ ѳн начальнигi полған ползам, занятиелернi табырах пастабин, олғаннарны, кѳѳлче-кѳѳлче ойыннанъ тохтадып паза уроктарға кѳнiктiрiп алған соонда ла пастир ит саларчыхпын. Пiди дее иткен полза чарир полған, пастағы неделяда пiрер урок, iкiнчi неделяда—iкiлер, а ўзинчiзiнде—ўзер аннанъ андар. Алай ба пiди дее чарирох полған, пастағы неделяда прай ла ниик уроктар, кѳзiдiмге алза, физкультура, iкiнчi неделязында физкультураа пениени хос саларға, ўзинчi неделязында орыс тiлiн хозарға, ана ол онъдайнанъ арифметикаа читкенче. Хынза, пiреези минi арғаас паза ўгренирге хынминча даа тiп сағынар, че ол сын нимес. Мин ўгренирге тынъ хынчам, че маға пастап ла алары сидiк: ойнаам-ойнаам мында, тiзенъ, кинетiн не машина турыбысхан—ўгрени көр андада.

Ўзинчi урогында пiстiнъ география полған. Географияны хайдағ-да сидiк арифметикаа тѳй предмет полар тiп сағынғам, че ананъ кѳрзе, ол угаа ниик полтыр. География—ол пiс прайзыбыс чуртапчатхан Чирденъер наука; Чир ўстўнде хайдағ тағлар паза

суғлар, хайдағ океаннар паза талайлар парынанъар. Мынынъ алнында пістінъ чирні блина ла осхас чалбах полар сағынғам, че Ольга Николаевна чир пір дее чалбах нимес, че шар осхас тоғылах тіп чоохтаан. Мин анынъ даа алнында аннанъар исченъ полғам, че хынза, ол кізі сынап таап алған чоох алай ба ныхах полар тіп сағынчанъмын. Амды, тізенъ, чахсы пілдістіг, ол ныхах нимес. Наука көзіткен, пістінъ Чир—ол улуғданъох улуғ шар, ол шарны ибіре кізілер чуртапчалар тіп. Чир прай кізілерні, анънарны паза прай анда чуртапчатхан нимелерні позынзар тартыпчатхан полтыр, аннанъар анынъ алтындағы кізілер пір дее анъдарылбинчатхан полтырлар. Мына паза хайдағ чапсыстығ ниме: ол алтында чуртапчатхан кізілер тонъхар чөрчелер алай ба пастарынанъ төбін, олар аны пілбин, орта чөрчебіс тіп сағынчалар. Сынап олар, пастарын төбін түзіріп, азахтарынынъ алтынзар көрзелер, постары турчатхан чирні көрерлер, че сынап пастарын чоғар тутсалар, үстүлерінде тигірни көрерлер. Аннанъар даа оларға олар орта чөрчеткен чили пілдірче.

Географияда піс сала көгліг полибысхабыс, че халғанчы урока хынығ кирек пол парған. Звонок пол парғанда, Ольга Николаевна классар кір килген, че кинетін ізік азыла түскен паза иркінде пір дее таныс нимес үгреничі турған. Ол ізік хыринда тұрче, тідінмин турып, Ольга Николаевнаа пазын икіп чоохтаныбысхан:

— Изеннер!

— Изен,—нандырған Ольга Николаевна.—Ниме чоохтирға сағынчазынъ?

— Пір дее ниме.

— Андағда, пір дее ниме чоохтирға хынминча ползанъ, нимее килгезінъ зе?

— Хыныға ла.

— Хайди-да сині піл полбинчам!

— Мин үгренирге килгем. Төртінчі класс мында ба?

— Мында.

— Маға төртінчі класс кирек полған.

— Син наа үгреничизінъ, неке?

— Наа.

Ольга Николаевна журиалны көрібіскен:

— Синінъ фамилиянъ Шишкин ме?

— Шишкин, адым Костя.

— Ноғаза, Костя Шишкин, син піди орай килдінъ?
Школазар иртен килчеткенін пілбинчезінъ ме хайди?

— Мин иртен килгем. Мин пастағы ла урокка орайлатхам.

— Пастағы урокка? Ам төртінчі урогы нооза. Ікі урок ирткенче хайда чөргезінъ?

— Мин тігде полғам... пизінчі класста.

— Нимее пизінчі классар кір парғазынъ за?

— Мин школазар килгенімде, исчем—звонок, олғаннар классар кире ойласчалар... Мин, тізенъ, оларнынъох соонанъ, ана іди пизінчі классар кір парғам. Олғаннар переменада сурчалар: „Наа ўгренчізінъ ме?“ Мин чоохтапчам: „Наа“. Олар маға пір дее ниме тібееннер, мин пасха классха кір парғанымны пазағы урогында ла піл салғам. Ана іди.

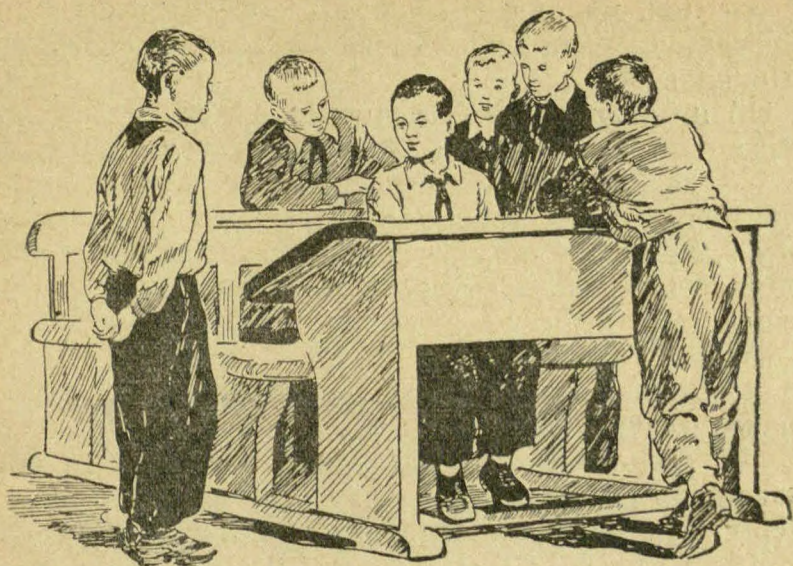
— Одыр сал орнынъа паза пасха классар кірбе,—теен Ольга Николаевна.

Шишкин, минінъ партамзар пастыр киліп, миніненъ хости одыр салған, мин чалғызан одырчатханымнанъ-ар пос орын полған. Олғаннар урок тооза, андар ла айланып, ағырин кўліскеннер. Че Шишкин оларға хайығ айландырбаан паза, анынанъ пір дее кўлкістіг ниме полбаан чіли, пілбеечік полып одырған. Анынъ алтындағы иріні сала устайчатхан, пурны, тізенъ, хайди-да позы ла чоғар көдірілген. Аннанъар анынъ көрімі хайдаг-да хынминчатхан паза нимененъ-де көдірілчеткен осхас полған.

Уроктар соонда олғаннар аны прай саринанъ ибір салғаннар.

— Син хайди пизінчі классха кір парғазынъ за? Нёс ўгретчі олғаннарны сыныхтабаан?—сурған Слава Ведёрников.

Хынза, пастағы урокта сыныхтаан даа полар, а мин зе ікінчі урокка килген ноомза.

— Ол ікінчі урокка наа ўгренчі килгенін ноға көрбін салған за?

— Ікінчі урогында пасха ўгретчі полған,—нандырган Шишкин.—Анда төртінчі класстағы осхас нимес нооза. Анда полған на урокта пасха ўгретчі паза ўгретчілер олғаннарны пілгеннерінче андағ аймастар поладыр.

— Мындағ путхағ синіненъ не пол парған, че паза андағ путхалыс таа чох поладыр,—теен Глеб Скамейкин.—Полған на кізі хайдағ классар парарын позы пілерге кирек.

— А сынап мин наа ўгренчі ползам чи?—тіпче Шишкин.

— Наа ўгренчі ползанъ, іди орайладарға чарабас. Алай ба, синінъ тілінъ чоғыл ба? Сурып аларчыхсынъ.

— Хачан суарзынъ за? Көрчем—олғаннар ойласчалар, мин, тізенъ, оларнынъох соона кірібіскем.

— Син іди онынчы классар даа кір парарчыхсынъ!

— Чох, мин онынчы классар кірбесчікпін. Аны за піл саларчыхпын: анда улуг олғаннар,—кўлінібіскен Шишкин.

Мин, книжкаларым алып алып, ибзер пар сыххам. Маға коридорда Ольга Николаевна учурап парған.

— Че, Витя, пўўл хайди ўгрэнерге сағыс полча?— сурған ол.—Саға, нанчычах, чахсы арах тоғынарға кирек. Саға арифметикаа чапсынарға кирек, син аннанъ пылтырғы чылданъ сығара ахсапчазынъ. Хатирынынъ таблицадын пілбеске уядыстығ. Аны. ікінчі класста иртіпчелер нооза.

— Мин пілчем, Ольга Николаевна. Мин түгенчі-зінзер ле ундубысхам!

— Таблицаны пастағызынанъ түгенчізіне читіре чахсы пілерге кирек. Ол чох төртінчі класста ўгрэнерге чарабас. Танъдаға ўгрен сал, мин сыныхтим.

Ікінчі главазы

Прай хызычахтар постарын хыйғаа сананчалар. Пілбинчем, олар нимеденъер андағ улугсырхос полчанънар! Минінъ хыс тунъмам Лика, ўзінчі классха кіріп алып, мині улуг харындазы нимес ле чіли санап, сөзімні дее истерге хынминча паза минінъ пір дее авторитедім чоғыл. Нинче хати чоохтаам мин ағаа, школаданъ килбиненъ уроктар идерге одырба тіп. Ол тынъ харығ поладыр! Хачан школада ўгренчетсенъ, кізінінъ миизі майых парча, ағаа пір-ікі час тынанып аларға кирек, ананъ уроктарға даа чапсынарға чарир. Че Ликаа чоохта, чоохтаба, пір осхас, пір дее ниме истерге хынминча.

Мына ам даа: мин ибзер килдім, ол школаданъ килгенөк, книжкаларын стол ўстўне салғлап алып ўгренип одырча.

Мин чоохтапчам:

— Ниме итчезінъ зе син, нанчычах? Син школаданъ килзе миинъні тынандырарға кирегін пілбинчезінъ, арса?

— Аны,—тіпче,—пілчем, че маға піди чахсы. Мин уроктарым тимнеп салзам, андада пос поларбын: хынзам—ойнирбын, хынзам—ниме хынзам, аны идербін.

— Экай,—тіпчем,—толказы чох! Мин саға пыл-тыр асхынах чоохтаам ма? Улуғ харындазынънынъ сөзін истерге хынминчатсанъ, мин хайди идербін зе? Пір дее ниме пілбес, туюх кізі пол парзанъ, анда пілінерзінъ!

— Хайди поларбын за паза?—чоохтанған ол.—Мин идер нимені ит салбаанымда пір минута даа тыстанып одыр полбинчам.

— Соонанъ даа ит саларчыхсынъ!—нандырғам мин.—Тыстанчых поларға кирек.

— Чох, мин пастап ит салзам соонанъ пір дее сағысырабаспын. Пістінъ ниик уроктар нооза. Сірер-нінъ төртінчі класстағы осхас нимес.

— Я,—чоохтапчам,—пісти сірерни осхас нимес. Төр-тінчі классха кірзенъ, анда рактарнынъ хайда хыс-тапчатханнарын пілерзінъ.

— А саға пұўн ниме пірілген?—сурған ол.

— Анда синінъ кирегінъ чоғыл,—нандырғам.—Син олох пір дее ниме піл полбассынъ, саға чоохтирға даа кирек чоғыл.

Хатачанънынъ таблицазын ўғренерге пірілгені-ненъер, мин ағаа хайди чоохтап пирер полғам за. Аны ікінчі класстох иртіпчелер нооза.

Мин, пастағы тустанъох сығара ўғренчее чапсы-нарға чарадып, сах андох хатачанънынъ таблицазын хатап ўғрен сыххам. Конечно, Ликаны истіп салба-зын тіп, істімде ле ўғренгем, че ол, уроктарын табы-рах ит салып, өрелеріненъ хада ойнирға парыбысхан. Андада мин хатачанънынъ таблицазын сын онъдай-нанъ ўғрен сыххам, сынап міні хараа даа турғызып, читіні читі хатаза алай ба сигісті тоғыс хатаза нин-че полар тіп сурыбыссалар, пір дее тудылбин чоох-тап пирер иде ўғрен салғам.

Андаг даа полза пазагы күнде Ольга Николаевна, мині хыгырып алып, хатачанънынъ таблицазын хайди үгрөн салғанымны сыныхтаан.

— Көрчезинъ,—теен ол, — син хачан хынзанъ, тынъ чохсы үгренер кизизинъ! Мин пилчем, сининъ зе способозынъ пар.

Ольга Николаевна сынап хатачанънынъ таблицазын на сурған полза, чохсы поларчых, че ол, тизенъ, мині доскада задача пөктірерге сағынып алған. Ол анынанъ, конечно, прай киректі сайбап салған.

Мин досказар сых килгенімде, Ольга Николаевна хайдаг-да тура пүдирчеткен плотниктерденъер задача хыгыр пирген. Мин задачанынъ условиезін, доскада мелненъ пас салып, сағын сыххам. Че мин, конечно, хайди чоохталадыр, сағыначых ла полғам. Уғаа сидік задача киліс парған, мин аны олох пөк полбасчыхпын. Мин Ольга Николаевнаны көрзін тіп, өнетін хамағымны чыыра тудып, сағынчатхан кизі полып турғам, позым, тизенъ, маға чоохтап пирзіннер тіп, харах пулиинанъ олғаннарзар көр сыххам. Че—доска хыринда турчатхан кизее чоохтап пирерге тынъ сидік, аннанъар олғаннар тапсабин одырғаннар.

— Че, задачаны хайди пөгезинъ?—сурыбысхан Ольга Николаевна.—Пастағы сурии хайдаг полар?

Мин хамағымны улам на чыырылдырып, олғаннарзар хабырғали турыбысхам паза прай күзімненъ пір харағымны сығын сыххам. Олғаннар, мининъ хомай кирегімні сизін салып, чоохтап пастабысханнар.

— Амыр полынъар, олғаннар, чоохтабанъар! Мин ағаа кирек полза позым даа полыс пирем,—чоохтаан Ольга Николаевна.

Ол маға задачаны чарыда чоохтап сыххан паза пастағы сурығны хайди идерін чоохтаан. Мин пір ние дее пил полбаам, андаг даа полза пастағы сурығны пөк салғам.

— Орта,—теен Ольга Николаевна.—Ам чи ікінчі сурии хайдаг полар?

Мин пазох сағын сыххам паза олғаннарзар хара-
тымны сығын турғам. Олғаннар пазох чоохтап пас-
тааннар.

— Сым полынъар! Маға олох прай истілче,
а сірер ағаа харығ ла полчазар!—чоохтанған Ольга
Николаевна, ананъ ікінчі сурығны чоохтап сыххан.

Ол онъдайнанъ, кӧӧлче, Ольга Николаевнанынъ
полызиинанъ паза олғаннарнынъ чоохтаанынанъ, хайди
полза задачаны пӧгіп алғам.

— Амды пілдинъ ме, андағ задачаларны хайди пӧ-
герін?—сурған Ольга Николаевна.

— Пілдім,—нандырғам мин.

Мин сынында, конечно, пір дее ниме піл полбаам,
маға андағ толка чоғымны чоохтирға уядыстығ полған,
ағаа хоза, тізенъ, сынап піл полбаам тізем, Ольга Ни-
колаевна хомай отметка турғызар тіп мин хорыххам.
Мин орныма одыр салып, задачаны тетрадьыма хо-
быра пазып алып, ибде пазох сағын кӧрерге чарат
салғам.

Урок соонда олғаннарға чоохтапчам:

— Сірер ноға іди Ольга Николаевнаа истілдіре
чоохтапчазар? Классха толдыра хысхырысчазар! Іди
чоохтачанъ полар чи?

— Син доска хыринда турчатханынъда хайди
чоохтап аларзынъ!—тіпче Вася Ерохин.—Сынап сині
орнынънанъ сурған полза...

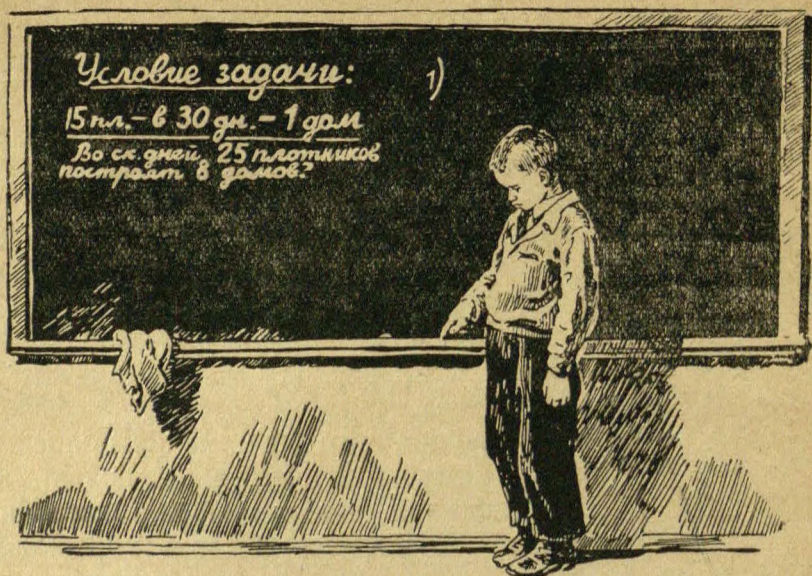
— „Орнынънанъ,орнынънанъ!“ Кӧӧлче арах чоох-
тирға кирек.

— Мин пастап ағырин чоохтаан полғам, син, тізенъ,
пір дее испин турчазынъ.

— Хынза, син пурнынъ алтында ла сыбыранған
поларзынъ!—тіпчем мин.

— Ана! Саға тыыда даа чахсы нимес, ағырин даа
чахсы нимес! Саға хайди чоохтир кирек, піл пол-
бассынъ!

— Пір дее кирек нимес,—чоохтаан Ваня Пахо-
мов.—Пасха кізінінъ чооғын тынънабин, посха сағы-
нарға кирек.

— Олох таа ол задачаларны пил полбинчатханда нименинъ үчүн пазымны ағыртарбын?—тіпчем.

— Сағынминчазынъ, аннанъар пилбинчезинъ,—теен Глеб Скамейкин.—Кізі чоохтап пиреріне ізеніп, пазынъ үгренинчезинъ. Мин зе паза урокта пилбинчетсе пир дее кізее чоохтабаспын. Класста чахсы онъдай поларға кирек, че анынанъ сайбағ ла иділче.

— Син дее чох, пилбезем, чоохтирлар,—теем мин.

— Мин олох таа пилбеен кізее урокта чоохтирынанъ кўрезербін,—тіпче Глеб.

— Че, тынъ на махтанма,—нандырғам мин.

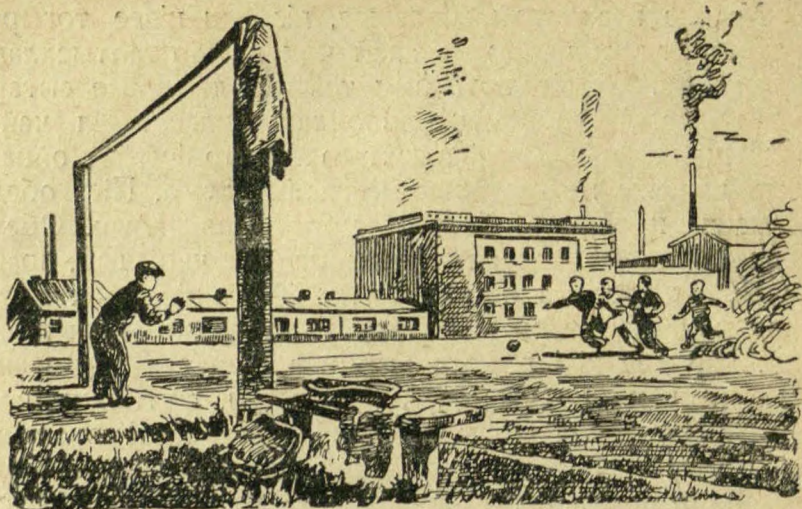
— Ноға „махтанма“? Мин класстынъ старостазыбын! Мин пилбеен кізее урокта пир дее сыбырас чох ит саларбын.

— Староста ла ит салғаннар тіп улуғланарға чарабас,—теем мин.—Пўўн син старостазынъ, танъда, тізенъ, мин староста пол парарбын.

— Че сині хачан тапсалар поларзынъ, сағам за тапхалахтар нооза.

Мында пасхалары аралазып, пілбеен кізее тоғыр-тын чоохтирға чарир ба алай чох па тіп тартысхлап сыхханнар. Че піс тартызып таа пір дее ниме сығар полбаабыс. Дима Балакирев ойлап килген. Ол чай-ғыда школа кистіндегі ачыхта олғаннар футбол ойна-чанъ чазыны ит салғаннарын піліп алтыр. Піс, обед соонанъ киліп, футбол ойнирға чаратхабыс. Обед соонанъ чыылызып алып, ікі командаа чарылып, прай правило хоостыра ойнирға иткенібісте пістінъ коман-дада кемге вратарь поларданъар талазығ полибыс-хан. Пір дее кізі ворота хыринда турарға хынмаан. Полғанынынъ на чазыча чўгўр чўріп, футболны во-ротаға кире тебері килген. Прайзы мині вратарь идерге хынғаннар, че мин нападениеде центрі алай ба полузащитник тее поларға хынғам. Минінъ час-кама, Шишкин вратарь поларға чаратхан. Ол курт-казын суур салып, воротада тур салғанда, ойын пасталыбысхан.

Пастағы туста пістінъ ыырчыларыбыс пістенъ артых ойнааннар. Олар пістінъ воротаны удаа атака-лааннар. Пістінъ команда пір чирде ле аймас турған. Піс тикке ле чазыча чўгўріп, пос поэыбысха ла харығ полыхабыс. Шишкин, пістінъ часкабысха, тынъ чах-сы вратарь полған. Ол, хоосха ла алай хайдағ-да пантера ла чіли сегіріп, пістінъ воротаға пір мяч таа поэтпаан. Хайди полза, піс мячты холға киріп алып, аны ыырчынынъ воротазынзар сўр сыххабыс. Піс-тінънернінъ хайзы-да воротазар мячты кире сабыс-хан паза пістінъ тузабысха 1:0 сан пол парған. Піс өрінгенібістенъ наа кўсненъ ыырчынынъ воротазына улам на тынъ хыс турғабыс. Піс тўрче поларынанъ пазох пір мяч кир салғабыс, саныбыс 2:0 пол пар-ған. Ноға-да ойын пазох пістінъ чазынынъ ортызына чит килген. Пісті пазох хызып пастааннар, че піс воротабыстанъ мячты нандыра сўр полбинчатхабыс. Анчада Шишкин мячты холларынанъ хаап алып, ыр-чынынъ воротазынзар көні чўгўр сыххан. Ол анда мячты чирге салып алып, олох таа ла кире тебізерге

чӧргенде, Игорь Грачѣв мячты чапчанъ хаап алып, аны Слава Ведѣрниковха пирібіскен, Слава Ведѣрников—Ваня Пахомовха, піс айланарға даа манънанмин халҕабыс, кӧрзебіс ле мяч пістінъ воротаға кір партыр. Сан 2:1 пол парған. Шишкин, азағы хысхаданъ на халып, поэнынынъ орнынзар чӧгӧрген, че ол читкенче піске пазох пір мяч кире сабысханнар, сан, тізенъ, 2:2 пол парған. Піс Шишкиннi воротазын тасты парыбысхан үчӧн, прайзыбыс таа тіллеебіс, ол, тізенъ, ахтанып паза амды прай правилолар хоостыра ойнирбын теен. Анынъ ол пирген сӧзі пір дее нимее чарабаан. Ол воротаданъ сығара сегір ле турған, ана ол туста мячты пістінъ воротаға кире ле саап турғаннар. Ойын орай иирге читіре парған. Піс он алты мяч кире сапхабыс, олар, тізенъ, піске чибіргі пірні. Пістінъ ам даа ойнирыбыс килген, че мяч кӧрінминіскенненъер, піс ибзер нанҕлабысхабыс. Шишкин воротаданъ сығара ла сегір турған үчӧн уттыр салҕабыс тіп, чол тооза чоохтас парҕабыс.

— Син, Шишкин, чохсы вратарзынъ,—чоохтаан Юра Касаткин.—Сынап син воротада чохсы турған ползанъ, пістінъ команда уттырбасчых.

— Мин пір дее тыстанып тур полбинчам,—нандырған Шишкин.—Мин баскетбол ойнирға хынадырбын, анда ойначанъ ачых чирде полған на кізее чүгүр чөрерге килісче паза пір дее вратарь кирек нимес; ағаа хоза прайзына мячты холнанъ тударға чарапча. Че баскетбол ойначанъ команда чыып аланъар.

Шишкин баскетболны хайди ойнирынанъар чоохтап сыххан, паза, анынъ чооғынанъ сығара, ол ойын футболданъ даа халбаадаг осхас полған.

— Пістінъ физкультуранынъ үгретчізіненъ чоохтас көрерге кирек,—теен Юра.—Хынза, ол піске баскетбол ойначанъ чирні тыхтап аларға полызар.

Пістінъ улицазар айланчанъ чирдегі скверзер чагдап килгенібісте, Шишкин кинетін турыбызып хысырыбысхан:

— Худайымай, мин футбол ойнаан чирде курткамны ундуп салтыр ноомза!

Ол, айлана түзіп, нандыра чүгүрібіскен. Ол хайдаг-да пасхачыл кізі полған! Анынанъ хачан даа андаг ла онъдайы чох нимелер полглап парадыр. Андаг даа кізілер чир үстүнде поладырох чізе!

Мин ибзер тоғыс часха парчатханда килгем. Минінъ піди үр чөр салғанымнанъар ічем хырыс сыххан, мин ам кўскў нооза, аннанъар ам даа орай нимес тіп, чоохтаам, кўскўде, тізенъ, хачан даа чайғыдағыданъ ирте харасхы полыбысча, сынап чайғыда полған полза, чайғы кўннер узун полчатханнанъар, ам даа чарых поларчых паза прайзына ирте чіли пілдерчік.

Ічем мині хачан даа сылтанчанъ ниме таап ла алчазынъ теен паза уроктар тимнирге чоохтаан. Мин, конечно, уроктар идерге одырғам. Че мин уроктар идерге сах андох одырбаам, футбол ойнап салып майых парғанымнанъар, көп нимес тынанып аларға хынғам.

— Ноға уроктарынъ итпинчезінъ зе?—сурған Ли́ка.—Синінъ миинъ хачанох тынанып алған полбас па за.

— Миимнінъ нинче тынанын мин позым піл-
чем!—нандырғам мин.

Мин амды уроктар идерге сағамох одырбаам, а то
Ли́ка ми́ні ўгрене́рге кў́сненъ одыртып салғам тіп сағы-
нар. Мин аннанъар ам даа көп нимес тынанып аларға
сағынып, Шишкин хайди футбол ойнаан чирде куртқа-
зын ундуп салғанынанъар чоохтап сыххам. Тўрче по-
ларынанъ пабам тоғыстанъ килген, ананъ ол оларнынъ
заводы Куйбышевской гидроузелге наа машиналар
идерге заказ алғанынанъар чоохтаанын истіп аларға
хынғам, аннанъар уроктарым ит полбинох салғам.

Минінъ пабам сталь хайылдырчатхан заводта мо-
дельщик полып тоғынча. Ол модельлер итче. Модель
ниме полчатханын, хынза, пір дее кізі пілбинче по-
лар, мин, тізенъ, пілчем. Пірее машинаа кирек детальны
стальнанъ урарға итсе, пастап андағох ағас деталь
идіп аларға кирек, ана андағ ағаснанъ иткен деталь
модель тіп адалча. Модель нимее кирек нимедір? А
мына нимее: модельні алып алып, опокаа турғызып,
ол андағ харачахха тўй паза тўбі чох ниме, ананъ
опокаа чир урчалар, хачан модельні сығарып алза-
лар, чирде модельнінъ оймах формазы хал парча.
Ол чирдегі форманынъ оймағына хайылдырған ме-
таллны урыбысчалар, хачан металл сооп парза, мо-
дельнінъ формазы осхас деталь пол парча. Хачан
заводсар наа детальларға заказ килзе, инженерлер
чертёж сиипчелер, а модельщиктер ол чертёжтарданъ
сығара модельлер итчелер. Конечно, модельщик хый-
ға кізі поларға кирек, ол оланъай ла чертёжтанъ сы-
ғара хайдағ детальнынъ модельін идерін пілерге ки-
рек, сынап ол модельні хомай ит салза, анынанъ де-
таль урарға чарабас. Минінъ пабам тынъ чахсы мо-
дельщик. Ол ағасты аймах-пасха кічіг кизегестерге
кисченъ электрической лобзик сағын таап алған.
Ол амды, ағас модельлерін шлифовать полчанъ шли-
фовальной прибор сағын таап алып итче. Мынынъ
алнында модельлерні холнанъ шлифовать полчанъ-
нар, че хачан пабам андағ прибор идіп алза, прай

модельщиктер модельлерні андаг приборнанъ шлифовать поларлар. Пабам тоғыстанъ килзе, ол ўр немес тынанып аладыр, ананъ приборына чертѣжтар сиипче алай ба ол приборны хайди чаксы идіп аларын піліп алар ўчўн, книжкалар хығырча, шлифовальной приборны идіп алары андаг ла оой ние немес.

Пабам, азыранып алып, чертѣжтарын сиирге одырған, мин, тізенъ, уроктар идерге одырғам.

География прайзынанъ ниик полғаннанъар, мин аны пурун ўгрєн салғам. Географиянынъ соонанъ орыс тіліне чапсынғам. Орыс тіліненъ упражнение хобыра пас салып, сѳстернінъ тѳстігін, приставказын паза хозымын сиглеп саларға кирек полған. Тѳстікті—пір сигненъ, приставканы—ікі сигненъ, а хозымыны—ўс. Английской тілні ўгрєн салып, арифметикаа чапсынғам. Ибзер хайдаг-да хомай задача пирилген, аны хайди пѳгіп аларын мин пір дее сағын полбинчатхам. Мин задачниксер пір час тооза харах албин кѳріп, мийм сыстасханча сағынып таа одырған ползам, олох пір дее ние сығар полбин салғам. Ағаа хоза уғаа тынъ уйғум килибіскєн. Кєм-дє харахтарыма хум на ур салған чили ачыс турғаннар.

— Чидер саға одыраға,—чоохтаан ічєм,—узирға кирек. Синінъ харахтарынъ постары ла чабылчалар, син, тізенъ, одырчазынъ!

— Задачаны пѳгіп албаанымда танъда школаа хайди парам за?—теєм мин.

— Кўнѳрте ўгрєнерге кирек,—нандырған ічєм.—Хараа одырып кѳнїгерге чарабас! Андаг занятиєлєрденъ пір дее туза полбас! Олох синінъ сағызынъа пір дее ние кїрбинчє.

— Санъай даа одырчатсын,—чоохтанған пабам.—Паза соонда уроктар ўгрєнерін хараағызына халғысханы хайдагдыр пілінер.

Ана іди одырып задачниктегі буквалар, чайханысхлал, пазырынызып, пірсі пірсїнінъ кистїне кїріп, чазынызып ойнапчатхандағы чили полғанча хати-хати хығырғам. Мин харахтарымны чызынглабызып, зада-

чаны пазох хати хығыр сыххам, че буквалар уламох сым полбин, чехарда ойнапчатхандағы ла чили, ноға-да сегірісклеп сыхханнар.

— Синінъ анда ниме киліспинче зе?—сурған ічем.

— Мына,—тіпчем,—хайдағ-да хомай задача киліс парған.

— Задачалар хомай полбинчалар. Хомай үгрен-чілер поладырлар.

Ічем, задачаны хығырып алып, маға пілдіре чоох-тап сыххан, че мин ноға-да пір дее ниме піл полбаам.

Школада андағ задачаларны, хайди пөгерін нөс чоохтап пирбееннер?—сурған пабам.

— Чох,—тіпчем,—чоохтабааннар.

— Чапсыстығ! Хачан мин үгренгенде, үгретчі хачан даа пастап класста чоохтап пирченъ, ананъ избер пирченъ полған.

— Анзы за,—тіпчем,—хачан син үгренгенде, а піске Ольга Николаевна пір дее чоохтабинча. Ол сурлача, сурлача.

— Піл полбинчам, сірерні хайди үгретчелер!

— Ана іди,—тіпчем,—үгретчелер.

— А Ольга Николаевна сірге класста ниме чоохтаан?

— Пір дее ниме чоохтабаан. Піс доскада задача пөккебіс.

— Че, көзіттек, хайдағ задачадыр.

Мин тетрадыма хообыра пасхан задачаны көзіт-кем.

— А син, тізенъ, мында үгретчіні хоптап одыр-зынъ!—хысхыра түскен пабам.—Ол изберөк пирілген задача осхас нооза! Андағда үгретчі мындағ задачаларны хайди пөгеріненъер чоохтаан полтыр.

— Хайда за,—тіпчем,—андағ? Анда тура пүдірчеткен плотниктерденъер, мында, тізенъ, хайдағ-да көнектер итчеткен жестяниктер.

— Эх, сині!—тіпче пабам.—Пастағы задачазында чибіргі пис плотник нинче кўн пазынанъ сигіс тураны пүдір саларлар піліп аларға кирек, ікінчізінде,

тізенъ, алты жестяник отыс көнекті нинче кўнде ит саларларын. Пу ікі задача тўй пўгілчелер.

Пабам задачаны хайди пўгеріненъер чоохтап сыххан, че минінъ пазымда прай ла нима пухтал парған, пір нима дее піл полбаам.

— Эх, син толказы чох!—сыдабин тарыныбысхан пабам.—Андағ толказы чох поларға чарир ба!

Минінъ пабам задачаны пір дее чоохтап пілбинче. Ічем пабамнынъ пір дее педагогической способностытары чоғыл тіпче, алай ба ол ўгретчее чарабас кізі. Пастағы чарым часта ол амыр чоохтапча, ол тарынып пастабыссох, минінъ сағызыма пір дее нима кірбинісче, стулда, ағас ла чіли, хатып парып одырчам.

— Нимедір мында кізі піл полбас?—тіпче пабам.—Прай пілдістіг осхас.

Хачан пабам сўсненъ чоохтап полбин пастабысса, ол чачын алып алып, анда пас сыхча.

— Мына,—теен ол.—Ол уғаа оой нооза. Кўр, пастағы сурығ хайдағ полар.

Ол сурығны чачынға пас салып пўк салған.

— Пу саға пілдістіг бе?

Сынны чоохтаза, маға пір дее нима пілдістіг полбаан, че минінъ уйғум уғаа тынъ килген, аннанъар теем:

— Пілдістіг.

— Че пілдинъ ме хайди полза!—ўрін парған пабам.—Чахсы сағын турарға кирек, андада пілдістіг полар.

Ол чачында ікінчі суриин пўк салған:

— Пілдістіг бе?

— Пілдістіг,—тіпчем.

— Син чоохта, пілдістіг полбаза, мин пазох чоохтап пирем.

— Чох, пілдістіг, пілдістіг.

Ол хайди полза халғанчы сурығны ит салған. Мин задачаны тетрадьыма хобыра пазып алып, сумказар сух салғам.

— Кирегінъ тоосхазынъ—пос кўлетте,—теен Лика.

— Чарир, синненъ мин танъда чоохтазарбын!—пулбурапып ала узирға парыбысхам.

Чайғызын пістінъ школаны тыхтап салғаннар. Класстарнынъ стеналарын арығ, наа, чып-чылбыранъ иде хазартып салғаннарын көрерге дее чахсы полған. Прай наа ла осхас полған. Андағ класста ўгрэнерге дее истіг! Чарых таа осхас, истіг дее, алай хайди чоохтирға чарир, кізінінъ кӧнъніне дее чарых.

Пазағы кӱнінде классар киліп, доскананъ хости стенада кӧйененъ хостал парған морякты кӧр салгам. Ол чоллығ тельняшкалығ паза клѣш станы чилде чалбыранчатхан, пазында—бескозырка, ахсындағы ханъзазынанъ ызы пароход трубазынанъ чоғар тегілекті сыхчатхандағы ла чіли сыххан, морячок хайдағ-да кӱлкістіг полғаннанъар, андар хатхырбин кӧрчее чох полған.

— Аны Игорьь Грачѣв хоостаан,—искірген маға Вася Ерохин.—Кӧр, хоптабасха!

— Маға хоптирға ноо кирек?—тіпчем.

Олғаннар парта кистіненъ, морячокты хынып кӧріп одырғаннар паза хатхырысхлап, хормачы чоохтар чоохтасхлааннар:

— Морячок пісненъ хада ўгрэнер! Махалығ!

Звонок полар алнында ла, Шишкин классар ойлап килген.

— Морячокты кӧргезінъ ме?—тіп стеназар кӧзіткем.

Ол андар кӧрібіскен.

— Аны Игорьь Грачѣв хоостаан,—теем мин.—Кӧр, хоптабасха!

— Че чарир, позым даа пілчем! Син орыс тіліненъ упражнениені иткезінъ ме?

— Конечно, иткем,—нандырғам.—Уроктар итпин классар нимее килербін зе?

— А мин, пілчезінъ ме, итпеем. Ит полбаам, пілчезінъ ме. Хобыра пазып аларға пир.

— Хачан хобырып аларзынъ за?—тіпчем.—Амох урок пасталар.

— Хайди полбас. Мин урокта даа хобырып аларбын.

Мин агаа орыс тілінінъ тетрадын пиргем, ол хобыр сыххан.

— Истек,—тіпче,—ноға „светлячок“ сөстінъ приставказын пір сигненъ сиип салғазынъ? Төстікті пір сигненъ сиирге кирек.

— Көп пілчезінъ!—тіпчем.—Ол төстік полчанъ.

— Хайди за! „Свет“—төстік пе? Төстік сөстінъ алнында поладыр ба? Синінъ сағызынъда приставка хайда полар?

— Пу сөсте приставка чоғыл.

— Приставка чох сөс поладыр ба?

— Конечно, полча.

— Анынъ үчүн кичее мин пазым ағырғанча сағынғам: приставказы паза төстігі пар, хозымы, тізенъ, чох пол парча.

— Эх, син!—тіпчем мин.—Піс аны үзінчі класс-тох ирткебіс хайза.

Аны за мин пілбинчем. Андағда, синінъ мында прай орта? Мин ідөк ле хобырып аларбын.

Мин агаа төстік, приставка паза хозымнанъар чоохтап пирерге иткен аразында, звонок полыбызып классар Ольга Николаевна кір килген. Ол стенадағы морячокты көр саларынанъ, көрімі хатығ улыбысхан.

— Пу хайдағ хоостыр за?—классты айландыра көріп, сурған ол.—Стенада кем хоостап салған?

Олғаннар тапсабааннар.

— Стенаны ардат салған кізі, позы турып, чазырбин чоохтап пирзін,—теен Ольга Николаевна.

Прайзы тапсабин одырғаннар. Пір дее кізі турып, чоохтанмаан. Ольга Николаевна көміскелерін тырыстыра тудыбысхан.

— Олғаннар, сірер классты арығ тударын пілбинчезер бе? Хайдағ полар, сынап стенада полған на кізі хоостап турза? Кірліг чирде одырағға постарынъа даа хомай нооза. Алай сірерге чахсы ба?

— Чох, чох!—нинче-де ўн тидинмин тапсаза тўс-кеннер.

— Кем аны ит салган за?

Пірдеезі тапсабаан.

— Глеб Скамейкин син класстынъ старостазы-зынъ, аны иткен кизини пілерге кирек полғазынъ.

— Мин пілбинчем, Ольга Николаевна. Мин кил-генімде, морячок стенада полған.

— Танънасты!—теен Ольга Николаевна.—Кем-де хоостап салған нооза. Мин кичее класстанъ прайзы-нынъ соонанъ сыххам, стена арығ полған. Пўўн клас-сар инъ пурун кем килген?

Олғаннарнынъ пірдеезі сығарынмаан. Полғаны ла, хачан ол килгенде, класста олғаннар көп полған тіп чоохтаан.

Андағ чоох-чаах парчатханча Шишкин тетрадьына упражнении хобыра пазып сіренчеткен. Ол, минінъ тетрадьыма чернила түзір салып, тетрадьымны нанды-ра пирген.

— Мынзы ниме полчанъ?—тіпчем мин.—Тетрадь-ты арығ алғазынъ, кірлеп алып пирчезінъ!

— Мин черниланы өнетін түзірбеем ноомза.

— Минінъ ноо киреемдір, өнетін иткезінъ ме алай өнетін итпеезінъ ме! Ол ноо киректір маға?

— Хачан ол кірлен парғанда, арығ тетрадьты хайданъ ал пирем зе? Мынынъ соонанъ паза кірлен-мес.

— Хачан,—тіпчем,—мынынъ соонанъ?

— Мынынъ соонанъ, пазох хобыра пассам чізе.

— Син іди,—тіпчем,—минненъ төреміл ле хобыр турарға ба?

— Ноға төреміл ле? Пірее-пірее чізе.

Ольга Николаевна школанынъ стеназын сырлаан малярларданъар задача пөгерге Шишкинни досказар хыгырыбысхан, аннанъар пістинъ чоогыбыс анынанъ тоозыл парған. Ол задачада класстарны, коридорлар-ны сырлырына школа нинче ахча тут салғанын піліп аларға кирек полған.

— „Че,—сағынчам,—парасхан Шишкин пар халды! Доскада задача пөгерге—ол саға пасха кізінінъ тетрадьынанъ хобырғандағы осхас полбас, неке!“

Мининъ таңназыма, Шишкин задачаны чахсы пөк салған. Анда даа полза, задача узун паза сидік полғаннанъар, ол аны ўр, урок тооза пөккен, тоғыртын ағаа пір дее кізі полыспаан, анынъ задачаны чахсы пөкчеткені іле көрінген.

Піс, конечно, Ольга Николаевнанынъ піске өнетін андаг задачаны пиргенін сизінгебіс паза кирек мыныннанъ на тоозылбазын пілгебізөк. Халғанчы урокта пістинъ классар школанынъ директоры Игорь Александрович килген. Піди көрзенъ, Игорь Александрович пір дее тарынчах нимес. Анынъ сырайы амыр, ўні андағох нымзах паза ол хайдағ-да чахсы, че Игорь Александрович уғаа улугданъар мин аннанъ хачан даа хорығадырбын. Ол өскен сынынанъ пабамча, хынза пөзік арах ла полар, ол чалбах, аллығ, ўс мархананъ мархалачанъ пиджактығ паза очкиліг чөрче.

Игорь Александровичті піске хысхыар тіп, сағынғам, че ол государствонынъ полған на ўгренчининъ ўгредиине нинче ахча хоратчатханынанъар паза чахсы ўгренгеннинъ туязынанъар, школанынъ имушествозын хайраллааны хайдағ туза пирчеткеніненъер піске амыр ла чоохтап пирген. Ол школаларға средствоны чон пирче, аннанъар школанынъ имушествозын паза стеназын ардатчатхан кізі, чонға ўрег итче тіп чоохтаан. Халғанчызында Игорь Александрович чоохтаан:

— Стенада хоостаан кізі, хынза школаа ўредіг идерге хынмаан даа полар. Сынап ол сынынанъ чоохтап пирзе, ол поэнынъ арығ сағыстинин паза сағынмин ит салғанын көзідер.

Игорь Александровичтінъ прай чоохтаан чооғы маға тынъ аар урунған, Игорь Грачёв, сах андох тур киліп, чоохтап пирер тіп сағынғам; че Игорь поэнының арығ сағыстиин көзидерге түзебеен дее, ол парта кистінде тапсабин одырған. Игорь Александрович стенаны хоостаглап салған кізее поэны сығарыныбызарға уядыстығ полча полза, ол поэнының ит салған ниезіненъер чахсы иде сағын көрзін, ананъ пір дее чалтанмин минінъ кабинетімзер кірзін тіп чоохтаан.

Пістінъ пионер отрядтынъ председатели Толя Дёжкин уроктар соонда Игорь Грачёвсар пастыр киліп чоохтаан:

— Эх, син! Кем сині стенаны ардадарға сурған? Көрчезінъ, ние пол парды!

Игорь холларын чаза тастабысхан:

— Мин хайди полғам? Мин сағынғам ма хайди?

— Ноға хоостап салғазынъ за?

— Поzym даа пілбинчем. Алғам-да сағынмин даа хоостап салғам.

— „Сағынмин!“ Синінъ үчүн прай классха уят!

— Ноға прай классха?

— Полған на кізее сағынарлар.

— А хынза, піреезі пасха класстанъ кире ойлап киліп хоостап салған полар.

— Көр, паза андағ кирек полбазын,—чоохтаан Толя.

— Чарир, олғаннар, мин паза іди полбаспын, мин—сынап көрерге ле сағынғам,—ахтанған Игорь.

Ол чысхыс алып алып стенадағы морячокты чысхлаан, че анынанъ ол улам на ардат салған. Морячок олох көрінген, че аны ибіре улуг кірліг орын пол парған. Андада олғаннар Игорьнынъ чысхызын пылап алғаннар паза ағаа стенаны кірлирге пирбееннер.

Піс школаданъ сыххан соонда, пазох футбол ойнирға парып, харасхаа читіре ойнаабыс, хачан ибзер нанчатханыбыста, Шишкин мині поэызар хығыр парған. Ол минөк чуртапчатхан улицада чуртапчатхан полтыр, пістенъ ырах ниемс ікі хадыл ағас турачакта. Пістінъ улицада, пістибк осхас, төрттер-пизер хадыл

туралар. Ол андаг кічіг ағас турачахта хайдаг кізілер чуртапча полчанъ тіп хачаннанъох сағынчанъ полғам мин. Мында, тізенъ, Шишкин чуртапчатхан полтыр. Минінъ орай пол парғаннанъар, андар парарым килбеен, че ол чоохтаан:

— Пілчезінъ ме, мині ибде піди ўр ойнаанымнанъар хырызарлар, сынап син килзенъ, мині тынъ хырыспастар.

— Мині дее ибде хырызарохтар,—тіпчем.

— Хайди полбас. Хынзанъ, пастап минзер кіренъ, ананъ синзер парарбыс, андада сині дее, мині дее хырыспастар.

— Че чарай за,—чарадыбысхам.

Піс, параднайға кір парып, ығырах чохыр перила-лығ кірлесче сыххабыс, Шишкин хара клеёнка хазап салған паза пірее-пірее чирлеріненъ арығ киистінъ кизектері көрінчеткен ізікті тохладыбысхан.

— Андаг ниме полчанъ, Костя! Мындаг орайға читіре хайда чөрчезінъ?—піске ізік азыпала, сурған ічезі.

— Таныс, іченъ, пу минінъ школадағы арғызым Малеев. Піс аннанъ хада пір партада одырчабыс.

— Че кірінъер, кірінъер,—чоохтанған ічезі, пастағы чіли, тынъ хатыгланмин.

Піс коридорға кіргебіс.

— Худай абачах! Хайда піди пол паргазар? Сісер позынъарны көрінъердек ле!

Мин Шишкинзер көрібіскем. Анынъ сырайы прайла хызыл полған. Хамағынча паза наахтарынча хайдаг-да кірлер чолахтанғаннар. Пурнынынъ пазы харал партыр. Хынза, минінъ дее аннанъ артығым чох полған полар, мяч минінъ сырайыма тенъенөк. Шишкин мині сығанахтабысхан:

— Чуунарға паранъ, а то саға даа читченъ ниме чидер, ибзер піди парзанъ.

Піс комнатазар кіргенібісте, ол мині чачазынанъ таныстырған.

— Зина чачанъ, мына пу минінъ школадағы арғызым Малеев. Піс пір класста ўгренчебіс.

Зина чачазы аринча чиит полған, мин аны пастап Шишкинниң хада төреен пичезі полар сағынғам, ананъ көрзем ол хада төреен пичезі полбиндыр. Ол миңзер күлімзіреп ала көрген. Хынза, мин кірлен парғанымнанъар угаа күлкістіг полған поларбын. Шишкин мині хабырғамнанъ сығанахтабысхан. Піс чуунчанъ чирзер парып чуун сыххабыс.

— Син анънарға хынадырзынъ ма?—сурған минненъ Шишкин, сырайымны сабыннапчатхан аразында.

— Хайдағлар полар,—тіпчем.—Тигр алай крокодил осхастарға хынминчам. Олар ызырчалар.

— Мин андағ анънарданъар сурбинчам. Күскелерге хынчазынъ ма?

— Күскелерге,—тіпчем,—хынминчам. Олар кізі нимелерін сайбапчалар: олар урунған на нимені кимірчелер.

— Олар пір дее ниме кимірбинчелер. Син ниме сағын таапчазынъ!

— Хайди кимірбинчелер? Пір хати олар минің полкадағы книжкамны даа кимір салғаннар.

— Хынза, син оларны азырабаан поларзынъ?

— Анзы ниме полчанъ! Күскелерні азырабин полам ма за!

— Хайди за! Мин оларны кўнниң сай азырапчам. Оларға тура ит пирчем.

— Алынчазынъ ма!—тіпчем.—Күскелерге кем тура идедір?

— Оларға даа хайда-да чуртирға кирек нооза. Амох күскелерниң туразын көрерге парарбыс.

Піс чуунып алып кухнязар парғабыс. Анда, стол алтында спичкалар корбакаларынанъ иткен көп көзенектіг паза ізіктіг турачах турған. Хайдағ-да кічицек ах анъычахтар көзенектерденъ паза ізіктерденъ сығып, стеназар чапчанъ тырбахтанып, турачахсар пазох кире ойласхлааннар. Турачахтынъ хыринда трубаданъ андағох ах анъычах сығып алып пахлап одырчатхан.

Мин чапсып парғам.

— Пу хайдағ анънардыр за?—сурчам.

— Күскелер чи.

— Күскелер пора поладырлар нооза, че пулар хайдаг-да ахтар.

— Олар ах күскелер. Ах күскелерні пір дее көр-беезінъ ме?

Шишкин, пір күскечекті тудып алып, аны маға тут көрерге пирген. Күскечек сүт ле осхас, аппағас полған, хузурии узун паза түгі ле түс парғандағы осхас хызыл арах полған.

Ол минінъ аямда, сым на одыр салып, поэнынъ хызыл арах тумзуғын хыймырадып, воздухтынъ чызын чыстап одырчатхандағы ла чіли одырған, харахтары анынъ хызыл коралловой мончыхтар ла осхастар.

— Пістінъ ибде ах күскелер чоғыл, поралар ла,— чоохтаам мин.

— Олар тураларда чуртир чоғыллар,—хатхырыбысхан Шишкин.—Оларны садып аларға кирек. Мин зоомагазиннентъ төртті садып алғам, ам көрчезінъ, нинче өс парған. Хынчазынъ ма, ікіні сыйлап пирем?

— Оларны нимененъ азырирға киректір?

— Олар прай даа нима чидірлер. Чарба даа, халас таа, сүт тее пирерге чарир.

— Чарай за,—чаратхам мин.

Шишкин, хайданъ-да картоннанъ иткен коробка-чах таап алып, андар ікі күскені одыртыбызып, ізебіне суғыбысхан.

Оларны мин поэым апарам, син онънабин чоо даа пас саларзынъ,—теен ол.

Піс, минзер парарға тимненіп, курткаларыбыс кис сыххабыс.

— Пазох хайдар тимненібістінъ?—сурған Костя-данъ ічезі.

— Мин амох айланарбын, ўр нимеске ле Витязар чөр килим, мин ағаа сөс пиргем.

Піс, улицазар сых парып, пір минута пазынанъ минде полғабыс. Ічем минінъ чалғызан килбеенімні көр салып, орай килгенім ўчўн, хырыспаан.

— Пу минінъ школадагы арғызым Костя,—теем ағаа.

— Син наа ўгренчизінъ ме, Костя? — сурған ічем.

— Я, мин пўўл ле кіргем.

— Мынынъ алнында хайда ўгренгезінъ?

— Нальчикте. Піс анда чуртаабыс, Зина чачам он классты тоозып алғанда театральнай училищее кірерге хыныбысхан, Нальчикте театральнай училище чохтанъар, піс пеер кӧс килгебіс.

— А саға хайда истігдір: мында ба алай Нальчикте бе?

— Нальчикте мыннанъ артых, че мында даа чохсы. Піс Краснозаводскта чуртаабызох, анда даа чохсы полған.

— Андагда, саға хайда даа чохсы полза, син чохсы хылыхтығ полтырзынъ.

— Чох, мин хомай хылыхтығбын. Ічем мині нымзах чўректігизінъ паза чуртазынъда пір дее нимее чарабассынъ тіпче.

— Ноға іченъ іди тіпче зе?

— Мин уроктарны хачан даа тузында итпинчеткенімненъер.

— Андагда, син пістінъ Витя осхазох полтырзынъ. Ол идӧк уроктарын идер тузында идерге хынар чоғыл. Сірерге хада, ѳмененъ, андаг хылыхтарынъны пасха онъдайнанъ ит саларға кирек.

Ол туста Лика килген, мин чоохтаам:

— Мына пу минінъ тунъмам Лика, таныс.

— Изеннер!—теен Шишкин.

— Изеннер!—нандырған Лика паза аны, оланъай оолағас нимес ле чіли, выставкадагы картинаны кӧрчеткендегі чіли кӧрглеп сыххан.

— Минінъ пичем чоғыл,—теен Шишкин.—Харындазым даа чоғыл. Минінъ пір дее кізім чоғыл. Чалғызаннабын.

— А сірер, сірернінъ пиченъер алай ба харындазынъар пар полған полза тіп сағынадырзар ба?

— Сағынчам. Мин оларға ойначанъ нимелер ит-клеп пир турарчыхпын, анънар сыйлап пирерчікпін паза оларданъар сағысырап турарчыхпын. Мині ічем пір дее сағысыразы чох кізізінъ тіпче. Мин ноға сағысыразы чохпын? Минінъ сағысырачанъ кізім чохтанъар.

— А сірер іченъерденъер сағысыранъар.

— Аннанъар хайди сағысырирзынъ за? Ол тоғысха парыбысса, сағыпчазынъ, сағыпчазынъ—иирде ле килче, пірееде кинетін иирде дее парыбысча.

— Іченъ ниме тоғынча?

— Минінъ ічем шофёр, автомобильненъ чөрче.

— Сірер позынъарданъар сағысыранъар, андада іченъерге дее ниик полар.

— Мин аны пілчем,—нандырған Шишкин.

— А сірер куртканъар тапхазар ба?—сурыбысхан Ли́ка.

— Хайдаг куртканы? Ах, я! Таппин за, тапхам. Ол футбол ойначанъ чирде, хайда артысхам, андох чатчатхан полтыр.

— Сірер іди соох таа алдыр саларзар,—теен Ли́ка.

— Чох, хайди полғанынъардыр!

— Конечно, соох алдырарзар. Пірее чирде хысхыда пальто алай пөрік ундуп салзанъар...

— Чох, пальтомны ундубаспын... Сірер күскелерге хынадырзар ба?

— Күскелерге ... м-м-м,—ікінчіленген Ли́ка.

— Хынчазар ба, ікіні сыйлап пирем?

— Чох, хайди полчазар!

— Олар тынъ чахсылар,—чоохтаан Шишкин паза ізебіненъ ах күскеліг коробканы сығар килген.

— Ой, хайдаг чахсылар!—сыхтабысхан Ли́ка.

— Ноға син ағаа минінъ күскелерімні сыйлапчазынъ за?—хорых парғам мин.—Пастап маға сыйлаазынъ, амды, тізенъ, ағаа!

— Мин ағаа хыныға ла көзітчем, ағаа пасхаларны сыйлирбын, мини ам даа пар нооза,—теен Шиш-

кин.—Алай, хынчазынъ ма, пуларны агаа сыйлап пирим, саға, тізенъ, пасхаларны.

— Чох, чох,—теен Лика,—пулары Витяни ползыннар.

— Че чахсы, мин сірерге танъда пасхаларны ағыл пирербін, а пуларын көр ле көрінъер.

Лика кўскелерзер холын сунған:

— А олар ызырбинчалар ба?

— Хайди полчазар! Холға ўгреділгеннер.

Шишкин парыбысханда, Ликананъ хада, печенье салған коробканы алып алып, анда көзенектер, ізіктер тисклеп салып, кўскелерні андар одыртып салғабыс. Кўскелернінъ көзенектерденъ пахласчатханнарын көрерге тынъ хынығ полған.

Мин уруктар идерге пазох орай одырғам. Мин пастап, позымнынъ онъдайымнанъ, ниик арах уруктарны иткем, соонанъ арифметикаданъ задача пёк сыххам. Пазох сидік задача урун парған. Аннанъар задачникті чабызып, пазағы кўнінде арғыстарымнанъ хобыра пазып аларға чарадып, прай книжкаларны сумкама сух салғам. Мин сынап задачаны позым пёк сыхсам, ічем уруктарны итпеенімні паза уруктарны хараазына халғыс салғанымны піл салза, хырысхлап сығарчих, пабам, тізенъ, маға задачаны хайди пөгеріненъер чоохтап сығар, мин аны ноға тоғызынанъ чарбыхтырарбын за! Санъай даа позынынъ шлифовальной приборына чертёжтарны сиглеп одырзын алай ба пірее модельні чахсы идіп аларынанъар сағынчатсын.

Мин уруктар итчеткен аразында, Лика кўскелернінъ турачағына, кўскелер уя салынып алзыннар тіп, вата сух салып, оларға чарба толат пирген паза халасты унатхлап пирген, кічичек чірчечекке сўт ур

пиріп, оларнынъ алнында турғыс салған. Сынап көзегестенъ пахлабыссанъ, анда кўскелернинъ, турачахтарында одырып алып, чарба тайнап одырчатханарын көрерзинъ. Пірееде кўскелернинъ піреезі кизін азахтарына одыра тўзіп алын азахтарынанъ чуун сыхчанъ. Хайдаг кўлкїстіг! Ол азахтарынанъ поэнынъ сырайын табырах-табырах чызынчатханын хатхырбин көрчее чох полған. Лика турачахтынъ алнында одырып алып, көзенексер пахлап хатхырып одырған.

— Витя, сининъ арғызынъ хайдаг чахсыдыр! — теен ол, хачан көріп аларға пастыр килгенімде.

— Костя ба? — тіпчем.

— Я.

— Анынъ нимезі чахсыдыр?

— Ол кизіденъ чахсы чоохтасча. Тынъ чахсы чоохтас пілче. Минненъ дее чоохтасхан.

— Ол хайди полып, синненъ чоохтаспас са?

— Мин хызычах ноомза.

— Хызычах полза, чоохтазарға чарабас па?

— Пасха олғаннар чоохтаза чоғыллар. Улуғзырасчалар полар чїзе. Син анынанъ нанчылас.

— Мин, Шишкин ол сағынған осхас, андаг ла чахсы кизі нимес тіп, паза урокты хобыра пазып, мининъ тетрадыма чернила тўзір салғанынанъар, ағаа чоохтап пирерге иткем, че ноға-да чоохтаам:

— Анынъ чахсызын поэым даа пілчем! Мининъ хомай арғыстар чоғыл. Пістинъ класста прай чахсы олғаннар.

Төртінчі главазы

Ўс алай төрт. хынза, пис тее кўн иртіп парған полған полар, ундуп таа салтырбын, пір хати пістинъ редактор Серёжа Букатин чоохтаан:

— Ольга Николаевна, пістинъ редколлегияда пір дее кизі чахсы хоостап пілбинче. Пылтыр сыбыра Федя Рыбкин хоостачанъ, амды хоостачанъ даа кизі

чоғыл, аннанъар стенгазета даа хынии чох сыхча. Піске художник табарға кирек.

— Художникке чахсы хоостапчатхан кізіні табарға кирек, — теен Ольга Николаевна. — Че піди иденъер: танъда полганынъар ла хоостарынъар ағылынъар. Андада піс чахсы хоостаан кізіні табарбыстар.

— Хоозы чох кізі чи? — сурғаннар олғаннар.

— Андагда, пўўн хоостанъар, пірер дее хоос тимнеп салынъар. Ол сидік ние ниемес нооза.

— Конечно, — прайзыбыс іди чаратхабыс.

Пазағы кўнінде прайзы постарынынъ хоостарын ағылғаннар. Піреезі иргі хоостарын ағылған, піреезі нааны хоостап; хайзылары угаа көп хоос ағылғаннар, Игорь Грачёв, тізенъ, пір альбомға толдыра хоос ағылған. Мин дее илееде хоостар ағылғам.

Піс постарыбыстынъ хоостарыбысты парталарға чаза салғлап салғаныбыста, Ольга Николаевна прайзыбыстынъ хоостарын пас чөріп көрглеен. Ананъ ол Игорь Грачёвсар пас килген, анынъ альбомын көрглеп сыххан. Анынъ анда талайлар, корабльлар, пароходтар, кимелер паза катерлер хоосталғлап парған полғаннар.

— Игорь Грачёв прайзынанъ артых хоостапчатыр, — теен ол. — Син художник поларзынъ.

Игорь өрінгеніненъ кўлінген. Ольга Николаевна, пір страницаны азыбызып, анда тельняшкалығ паза ахсында ханъзалығ, стенада хоосталған осхазох морякты көр салған. Ольга Николаевна Игорьзар харахтарын тарындыра хази көрібіскен. Игорь, прайхызар парып, тыстан полбин чоохтаныбысхан:

— Стенадағы морякты мин хоостаам.

— Көрчезінъ, хачан сурғаннарында, чоохтабаазынъ! Хомай, Игорь, іди чахсы ниемес! Син аны ниемес ит салғазынъ?

— Позым даа пілбинчем, Ольга Николаевна! Хайди-да онънабин. Мин пілбин дее халғам.

— Чахсы, ам даа чоохтаанынъ. Уроктар соонда директорзар парып, пронъ тастирға сурын.

Игорь уроктар соонда, директорзар парып, просын сыххан. Игорь Александрович чоохтаан:

— Государство школа тыхтирына көп ахча тут салган. Икинчизин тыхтир кизи чоғыл. Пар ибинъзер, азыранып алып килерзинъ.

Обед соонда Игорь школазар килгенде, агаа сырлыг көнек паза кисточка пиргеннер, ананъ ол стенадагы морякты паза көринмес иде хазартып салган.

Піс Ольга Николаевна паза аны художник итпес тіп сағынғабыс, че Ольга Николаевна чоохтаан:

— Стенаны ардатханча, стенгазетанынъ художнигі поларға кирек.

Піс аны редколлегиянынъ художнигіне тапхабыс, прайзы агаа өрингеннер паза мин дее өрингем, сынны чоохтаза, маға өрінерге дее чарабас полган, ногаданъар чарабас полганын чоохтап пирербін.

Шишкиннинъ онъдайынанъ, ибде задачалар пөкпин, олғанварданъ на хобыра пазып аларға харасчанъмын. Кип-чоохтагы ла осхас: „Хайдага хозыланъ, андагох поларзынъ“.

„Нимее задачаларнынъ үчүн пазым ағыртарбын?— сағынгам.— Мин олох піл полбинчам. Аргыстарымнанъ хобырып алам, паза ниме кирек чох. Табырах таа паза задачаларны пөк полбинча тіп ибде пір дее кизи тарынмас.“

Маға хачан даа піреезіненъ задачаларны хобырып аларға килісченъ, че пістинъ отряд соведінінъ председателы Толя Дёжкин андаг кирек үчүн маға чоохтанчанъ:

— Син сынап кизіденъ не хобыр турзанъ, хачан даа задачалар пөгеге үгрэн полбассынъ,—чоохтанчанъ ол.

— Ол маға пір дее кирек нимес,—нандырғам.— Мин арифметикаа чир дее чарабаан кизібін, хайдн полза, арифметика даа чох чуртирбын.

Конечно, ибдегі тоғысты хобырып ал турарға ниик полган, хачан класста сурыбыссалар, андада олғаннарнынъ тоғыртын чоохтирына ла ізен. Олған-

нарнынъ даа чоохтааннарына, спасибо. Глеб Скамейкин не кізінінъ тоғырхы чооғынанъ кўрезербін тее-ніненъ сығара, сағынып, сағынып мындағ ние сағынып алған: стенгазета сығарчатхан олғаннарны маға карикатура хоостап саларға чөптеп алған. Пір чахсыла кўнде стенгазетада міні узун-узон хулахтың, досканынъ хыринда задача пөкчеткен иде хоостап салғаннар. Анынъ кирегі андағ, хачан олғаннар маға тоғыртын чоохтап турзалар, чахсы ис турарға киректелчеткені полча. Ағаа хоза, тізенъ, ол карикатуранынъ алтында хайдағ-да чабал стихтар пас салтырлар:

Витя тоғыртын тынънирға хынадыр,
Витя анынъ ынағ чуртидыр,
Тоғырхы чоох Витяны ардадар,
Ікее дее читіре аны тўзірер.

Чажсы онънабинчам, хайдағ-да андағ осхас полған. Хайдағ-да андағ ние саны чох ние чи. Мин конечно, тынъ тарыныбысхам паза сах андох, аны Игорь Грачёв хоостаанын сизін салғам, ол чохта стенгазетада пір дее андағ карикатура чох полчанъ.

Мин анынъзар пас киліп, чоохтаам:

— Пу карикатураны суурыбыс, а то хомай полар. Ол тіпче:

— Минінъ суурчанъ правом чоғыл. Мин художниклебін. Маға хоостирға чоохтааннар, мин хоостаам, суурарында, тізенъ, минінъ киреем чоғыл.

— Кемнінъ кирегідір зе?

— Редакторнынъ кирегі. Прай киректі ол устапча.

Ананъ Серёжа Букатинге чоохтапчам:

— Пу синінъ тоғызынъ ма хайдағ за? Позынъа карикатура итпеезінъ, міні, тізенъ, кир салғазынъ!

— Кемні хынзам аны кирче тіп сағынчазынъ ма? Пістінъ редколлегия. Прай хада ўзўрчебіс. Глеб Скамейкин синненъер стихтар пасхан паза саға карикатура хоостирға чоохтаан, тоғырхы кізінінъ чооғын тынънапчатханнананъ кўрезерге кирек. Піс отряд-

тынъ соведінде кізінінъ тоғыртын чооғын тынъна-
басха чаратхабыс.

Анда мин Глеб Скамейкинзер чүгүр сыххам.

— Суурыбыс,—тіпчем. Сағамох, а то хуча мўўзіне
айлан парарзынъ!

— Хайди іди—хуча мўўзі?—піл полбаан ол.

— Сині хуча мўўзі ле чіли, игірелте тарт саларбын
паза порошок ла чіли, унат саларбын!

— Сағынып алгазынъ,—тіпче Глебка.— Синненъ
тынъ даа хорыхпаспыс, неке.

— Че андагда, хорыхпинча ползанъар, газетадағы
карикураны позым талап саларбын.

— Тали тартчанъ правонъ чоғыл,—тіпче Толя
Дёжкин. Ол прай сын кирек нооза. Сынап синненъ-
ер сын даа нимес нимені пас салған ползалар, анда
даа тали тартчанъ правонъ чоғыл, опровержение
пазарға кирек.

— А,—тіпчем,—опровержение пазарға? Сірерге
амох опровержение полар!

Олғаннар, стенгазетазар пастыр киліп, карикатураны хынып көріп, хатхырысханнар. Че мин ол киректі іди ле артызарға хынмин опровержение пазарға одырыбысхам. Андағ даа полза, аны хайди пазарынанъар пілбеенім сылтаанда, пір дее ниме сыхпин парған. Андада мин пістінъ пионервожатайыбыс Володязар парғам паза, ағаа прай киректі чоохтап пиріп, опровержениені хайди пазарынанъар сурағлап сыххам.

— Чахсы, мин сині үгрет саларбын,—теен Володя.—Түзел парып, кізінінъ тоғыртын чоохтирын даа испин чахсы үгренербін тіп пас. Синінъ заметканъны стенгазетаа кир саларлар, че мин оларға карикатураны суурыбызынъар тіп чоохтирбын.

Мин ол онъдайнанъ иткем. Мин газетаа пасхан заметкамда чахсы үгренерге паза тоғырхы кізінінъ чооғына паза ізенмеске сөс пиргем.

Пазағы кўнінде карикатураны суурып, минінъ заметкамны чахсы көрінер чирде кир салғаннар. Мин тынъ өрініп паза сыннанъ даа чахсы үгренерге тимненібіскем, че ноға-да соона артыс турғам, че ананъ нинче-де кўн пазынанъ арифметикаданъ письменнай тоғыс полғанда, ікі ал салғам. Мин не ікіні албаам, Саша Медведкин ікінөк алған, аннанъар піс аннанъ хада тōй полғабыс. Ольга Николаевна ікілерні пістінъ дневниктерібіске турғысхлап салып, дневниктерде пістінъ паба-ічебістінъ хол салғаны ползын тіп чоохтаан.

Мин ол кўн ибзер көө-саа чох килгем паза хайди ол ікіденъ азырылып аларынанъар паза ічемні тарынмас иде хайди чоохтап пирерімненъер сағын парғам.

— Син Митя Круглов иткенөк чіли ит сал,—чоохтаан чолда париганда Шишкин.

— Митя Круглов кемдір ол?

— Мин Нальчикте үгренгенде, андағ үгренчі полған.

— Ол хайди итченъ?

— Ол піди итченъ: хачан ікі алып алза, ибінзер киліп, пір дее тапсабин одырчанъ. Кӧӧ чох ла тапсабин одырчанъ. Пір дее чирзер сыхпин, пір-ікі час тапсабачанъ, ічезі сурча:

„Син пӱӱн хайди пол пардынъ?“

„Хайди полбаам“.

„Нога андаг кӧӧ чох одырзынъ за?“

„Ідӧк ле“.

„Алай школада пірее ниме ит салғазынъ ма?“

„Пір дее ниме итпеем“.

„Піреезіненъ тудыс салғазынъ ма?“

„Чох“.

„Школа кӧзенегін оот салғазынъ ма?“

„Чох“.

„Чапсыстыг!“—тіпче ічезі.

Азыранарға одырза пір дее азыранминча.

„Нога пір дее ниме чібинчезінъ?“

„Килбинче“.

„Аппетидінъ чоғыл ба?“

„Чоғыл“.

„Че, андагда ойнап чӧр кил, андада аппетидінъ полар.

„Килбинче“.

„Хайди поларға хынчазынъ за?“

„Пір дее хайди“.

„Ағырчазынъ, арса?“

„Чох“.

Ічезі хамағын тут кӧріп, градусник турғысча.

Ананъ тіпче:

„Температуранъ пір син. Хайди пол пардынъ за? Сағызым сығарчазынъ!“

„Мин арифметикаданъ ікі ал салғам“.

„Тьфу!—тіпче ічезі.—Син ол ікінінъ ўчӱн пу комедияны сағынып алғазынъ ма?“

„Я“.

„Син піди комедия ойнаанча, одырып ўгренирчік-сінъ. Андада ікі дее чох поларчых,“—нандырчанъ ічезі. Паза ағаа пір дее ниме тібес. А Кругловха ол ла кирек.

— Че чаксы, — тіпчем. —
Пір хати ол іди идер, ікінчі-
зінде, тізенъ, ічезі олох анынъ
ікі ал салганын сизін салар.

— Ол ікінчізінде пірее
ниме сағыныбох алар.

— Сірернінъ ол Кругло-
вынъар хыйға полған одыр, —
тіпчем.

— Я, — тіпче Шишкин, —
тынъ хыйға. Ол ікіні удаа
алчанъ паза ічезі аны тынъ
хырыспазын тіп, ол полған на
сай хайдаг ла полза нимелер
сағынып алчанъ.

Мин ибзер килбиненъ,
Митя Кругловтынъ онъдайы-
нанъ ит көрерге чарадыбысхам: пазым төбін түзі-
ріп, сырайымны көө-саа чох иде тудыбызып, стулда
одыр салғам. Ічем сах андох көр салып сурыбысхан:

— Хайди полдынъ? Ікіні ал салған поларзынъ, неке?

— Алғам, — тіпчем.

Ананъ мині ізіт сыххан.

Аннанъар чоохтирым даа килбинче. Шишкин
пазагы күнінде орыс тіліненъ ікіні алыбох салған,
анынъ үчүн агаа ибінде тенъченъ ниме тенъен, паза
пір күнінде, тізенъ, пістенъер газетада пазох кари-
катура сыххан. Шишкинненъ піс улидача парчатхан
осхаспыс, сообысча, тізенъ, азахтыг ікілер чүгүріс-
челер.

Мин сах андох тарыныбызып, Серёжа Букатинге
чоохтапчам:

— Хайдаг мындаг узы-пазы чох нимедір! Пу
кирек хачан тоозылар?

— Син нимее хайнап турзынъ? — сурча Серёжа. —
Сірернінъ ікі алғанынъар сын нооза.

— Піс ікөленъ не алгабыс па? Саша Медведкин
ікіні алғанох. Ол хайдадыр за?

— Мин аны пілбинчем. Піс Игорьға чоохтаабыс, сірерні ўзөленъні хоостап саларзынъ тіп, че ол ноғада ікөленъні ле хоостап салтыр.

— Мин ўзөленъні хоостирға иткем, — теен Игорь, — прайзы сынъмин парғаннар. Аннанъар ікөленъні ле хоостаам. Че соонанъ ўзінчизін хоостабох саларбын.

— Олох таа, — тіпчем, — пу киректі іди ле артыспын. Мин опровержение пазарбын!

Шишкинге тіпчем:

— Че, опровержение пазанъ.

— А хайди?

Оланъай ла: стенгазетазар чохсы ўгрэнерге сөс пирчебіс тіп, пазарға кирек. Мині іди пазарға Володя ўгреткен.

— Че чарир, — чаратхан Шишкин. — Син пас, мин ананъ синненъ хобырып аларбын.

Мин чохсы ўгрэнерге паза хачан даа ікі албасха сөс пиріп пас салғам. Шишкин минненъ хобыра пазып алып паза минінъ пасханыма хоза төрттенъ төбін ўгренмеске сөс пиріп пасхан.

— Іди киртіністіг арах' полар, — тіпче.

Піс Серёжа Букатинге заметкаларыбысты пирібіскенібісте, мин чоохтаам:

— Амды, карикатураны суурыбыс паза пістінъ заметкаларыбысты іле көрінер чирде чапсыр сал.

Ол теен:

— Чохсы.

Пазағы кўнде, школазар килгенібісте, карикатура олох орнында турчатханын паза пістінъ пирген сөзібістінъ анда чох полғанын көр салғабыс. Мин сах андох Серёжазар чўгүргем.

Ол тіпче:

— Піс синінъ пирген сөзінъні редколлегияда ўзүріп, сағам газетаа кирбеске чаратхабыс, син мынынъ даа алнында чохсы ўгрэнерге сөс пиргезінъ, че пазынъ ўгренимин ікі алчазынъ.

Мин тіпчем:

— Маға пасха нимес, заметканы сығарарға хын-минчатсанъар, кирек чоғыл, карикатураны хайди даа суур саларға кирексер.

— Пір дее,—тіпче,—суурбаспыс. Сынап син полған на сай сӧс піріп, аны толдырбаза даа чарир сағынча ползанъ, орта нимес полар.

Шишкин дее тыстан полбаан:

— Мин пір дее хати сӧс пирбеен ноомза. Минінъ заметкамны ноға сығарбаазар?

— Синінъ заметканъны пазағы номерде сығарарбыс.

— Пазағы номер сыхханча, іди турчадам ма?

— Турарзынъ.

— Чарай за,—тіпче Шишкин.

Че мин читкен нимеде тохтирға хынмаам. Ікінчі переменада Володязар парып, ағаа прай нимеденъер чоохтап пиргем.

Ол чоохтаан:

— Мин олғаннарнанъ чоохтазарбын, табырах арахаа стенгазета сығарып, анда сірернінъ статьялары-нъарны кир салзыннар. Түрче полза, успеваемость-танъар пістінъ чыылығ полар, ана ағаа орта сірер-нінъ статьянъар сых парар.

— Сағам карикатураны талабызып, анынъ орнына заметкаларны чапсыр салбачанъ ма?—сурчам.

— Іди чарабас,—нандырған Володя.

— Пастап ноға іди иткеннер зе?

— Сині андада түзел парар тіп сағынғаннар, саға ла полып іди иткеннер. Полған на сай стенгазетаны ар-дадарға чарабинча нооза. Пістінъ прай газеталар чыылчалар. Аннанъ сығара ўгренчілернінъ хайди ўгренгенін, класстынъ хайди тоғынғанын соонанъ піліп аларға чарир. Алай ўгренчілернінъ піреезі улуг ӧс парза, саблығ стахановец алай мастер, лётчик, учёнай полыбызар. Андада стенгазеталарны кӧріп, анынъ хайди ўгренгенін піліп аларзынъ.

„Ана хайдағ нимедір“!—сағынғам.— Кинетін не, хачан ӧс парзам, саблығ путешественник алай ба лёт-

чик полыбыссам чи (мин хачанох саблыг лётчик алай ба путешественник поларға сағын салғам), андада пу иргі газетаны піреезі көріп чоохтир: „Харындазычактар, ол школада ікіні алчанъ полтыр нооза!“

Ол сағыстарнанъ минінъ көөм санъай тўс парған паза Володянанъ даа таласпиныбысхам. Мин түрче полғанда, хынза мин өскенче, минінъ часкама, газета пірее чирде чіт тее халчанъ, арса, паза мині ол уяттанъ арачылап таа халар тіп сағынып алып, сала амырап парғам.

Пизінці главазы

Пістінъ карикатура газетада пір неделяны тооза турған, чыылыг полар танъдади ла карикатураны суурып, анда Шишкинненъ пістінъ заметкаларыбысты сығарғаннар. Анда пасха даа заметкалар пар полған чізе, че нимеденъер полғаннар, ам минінъ сағыzyma кірбинчелер.

Чыылыға чахсы тимненінъер паза полған на ўгренчинінъ успеваемозын ўзўрербістер тіп чоохтаан Володя. Улуғ переменада пістінъ звеньевой Юра Касаткин пісті чыып алған, піс успеваемостьтанъар чоохтас сыххабыс. Мында ўр дее чоохтасчанъ ниме чох полған. Прайзы Шишкинненъ піске ле пу чағынхы тустарда ікілерібісті чох ит саларға чоохтааннар.

Піс, конечно, чарат салғабыс. Піске дее хомай отметкалыг чөрерге чахсы нимес нооза.

Иртенгізінде пістінъ класстынъ чыылии полған.

Ольга Николаевна успеваемостьтанъар искірген. Ол кемінъ хайди ўгренчеткеніненъер паза кемге хайдаг нимее хайыг саларынанъар чоохтаан. Мында ікіліглерге ле тенъмеен, че ўстіглерге дее читкен, ўске ўгренчеткен кізі ікее дее читіре тўс парарданъ аябас.

Пістінъ класстынъ дисциплиназы хомай, класста суулас полча паза тоғыртын чоохтар истілердірлер тіп, чоохтаан Ольга Николаевна.

Ананъ піс чоохтан сыххабыс. Мин іди ле „піс“ тіпчем, сынында, тізенъ, мин пір дее чоохтанмаам, мин, ікі отеткалыг кизи, нимее кизи алнына кіріп одырам, маға кѡлекте ле одыарға киліскен. Пастағызын Глеб Скамейкин чоохтанған. Прай киректе тоғырхы ла чоохтар пролығлар теен ол. Сынап тоғырхы чоох пір дее чох полчанъ полза, дисциплина даа чахсы поларчых паза пірдеези тоғырхы чоохха ізенмин, позы сағынып, чахсы ўгренирчік.

— Мин амды ѡнетін саба чоохтап турарбын, андада пір дее кизи ағаа ізенмес,—теен Глеб Скамейкин.

— Арғыстарын іди идер чоғыллар,—теен Вася Ерохин.

— Арғыстарына чоохтирға кирек пе?

— Андағ нимезѡк. Сынап арғызынъ піл полбинчатса, полызарға кирек, че тоғырхы чоох ағаа харығ ла полар,—теен Вася.

— Аннанъар нинче хати чоохталған полған! Че олох чоохтачаан на чоохтапчалар!

— Андағда, тоғыртын чоохтапчатханнарны арығ суға сығарарға кирек.

— Хайди оларны сығарарзынъ?

— Оларданъар стенгазетаа بازارға кирек.

— Сын!—теен Глеб.—Піс стенгазета пастыра тоғырхы чоохтанъ тоғыр кўрезіп пастырбыс.

Анынъ соонанъ пастағы паза ікінчі звенонынъ олғаннары чоохтанғаннар. Олар класстынъ чезі ўчўн кўрезерге паза тѡрт-пистенъ тѡбін ўгренимекке сѡс пиргеннер.

Ольга Николаевна, сѡс алып, чахсы ўгренир ўчўн, постынъ тоғынар кўнін орта тузаланарға кирек тіп чоохтаан. Иирде ирте узирға чадып, иртен иртѡк турарға кирек. Иртен зарядка ит турарға паза арығ кииде удаа чѡр турарға кирек. Уроктарны школаданъ килеркилбестенъ идерге чарабас, пастап пір чарым алай ікі час тынанып аларға кирек. (Мин Ликаа чоохтаан чили.) Уроктарны кўнѡрте идерге кирек. Орай иирде ўгренирге хомай, ол тусха читіре кизиінінъ миизи майых

парча, аннанъар үгредіг дее чахсы парбас. Пастап сидік уроктарны идіп, ананъ ниик арахтарын идерге кирек.

Слава Ведёрников теен:

— Ольга Николаевна, мин пілчем, школа соонда ікі часча тынанарын, а хайди тынанарға кирек? Мин іди ле тынанып одыр пілбинчем. Маға андаг тынағ уғаа эріністіг.

— Тынағ—ол холларны ла тудынып одырчанъ ниме нимес. Ойнап килерге алай ба пірее ниме идерге кирек.

— А футбол ойнирға чарир ба?—сурғам мин.

— Футбол ойнааны—тынъ чахсы тынағ,—теен Ольга Николаевна,—конечно, кўн тооза ойнирға чарабас. Пірее часча ойнап алзанъ, чахсы тынанып аларзынъ, андада үгрэнерге дее ниик полар.

— Тўрче полза нанъмырлығ кўннер полибызар,—теен Шишкин,—футбол ойначанъ ачығас нанъмырға ардап парар. Аанада хайда ойнирбыс?

— Ниме чох, олғаннар,—нандырған Володя.—Піс тўрче идіп школада спортивнай зал идіп аларбыстар, андада хысхыда даа баскетбол ойнап турарға чарир.

— Баскетбол!—хысхыра тўскен Шишкин.—Мынзы тынъ махалығ ниме! Чур, мин команданынъ капитаны поларбын! Мин пір хати баскетбольнай команданынъ капитаны полғам, арығли сынны чоохтапчам.

— Син пастап орыс тілін чахсы үгрен сал,—теен Володя.

— Мин хайди полчам? Мин хайди полбинчам... Мин үгрен саларбын,—теен Шишкин.

Мыныннанъ чыылығ тоозылған.

— Эх, олғаннар, хомай иттінъер!—теен Володя, хачан прайлары тарап, пістінъ не звено халғанда.

— Нимені?—сурчабыс.

— Хайди „нимені“! Сірер ікіні ле чох ит саларға кўстенчезер, че пасха звенолар, тізенъ, тўртке, писке ле үгрэнерге сѳс пирчелер.

— А піс пасхаларынанъ нимеденъ хомайбыс?—тіпче Лёня Астафьев.—Сынап олар төрттенъ төбін үгренмеске итче ползалар, піс тее полбаспыс па хайди?

— Сағынып алғаннар!—тіпче Ваня Пахомов.—Олар пістенъ пір дее артых ниместер.

— Че, олғаннар, піс тее чапсыналар,—тіпче Вася Ерохин.—Мин төрттенъ төбін үгренмеске сөс пирчем. Піс пасхаларынанъ хомай нимеспіс.

Мин дее тыстан полбин салғам:

— Сын!—тіпчем.—Пістінъ олғаннар пір дее нимеденъ хомай ниместер. Сағын на көрінъер: пістінъ прай звено төрттенъ төбін үгренминче! Мин дее халарға хынминчам. Мин прай кўзімненъ чапсынчам! Мин пу синге читіре сын онъдайнанъ үгренмеем, амды чапсынарбын, көрерзер. Маға, пілчезер бе, пастап ла аларға.

— Пастап ла аларға, ананъ ылғап таа ала тоозарзынъ,—теен Шишкин.

— А син чи, хынминчазынъ ма?—сурған Володя.

— Мин төртке ізенминчем,—теен Шишкин.—Мин орыс тіліненъ пасхазынанъ төрт аларбын, орыс тіліненъ ўске ле сөс пирчем.

— Син паза нима сағынып алғазынъ!—тіпче Юра.—Прай класс сөс пирче ол, тізенъ, хынминча. Көрчезінъ хайдағ хыйға табыл парған!

— Мин хайди сөс пирем зе? Мин орыс тіліненъ ўстенъ артых отметка хачан даа албаам. Ўс тее чахсы.

— Истек, Шишкин, ноға син таласчазынъ?—теен Володя.—Син прай предметтерденъ төрттенъ төбін үгренмеске сөс пиргезінъ хайза?

— Хачан пиргем?

— Пу, стенгазетадағы заметканъ сини бе?—сурған Володя газетадағы пістінъ заметкабысха көзідіп.

— Сын,—тіпче Шишкин.—Мин ундуп таа салтырбын.

— Амды хайди полчазынъ за?

— Хайди идер зе, чарир, амды алчам,—чаратхан Шишкин.

— Ура!—хысхырысханнар олғаннар.—Молодец, Шишкин! Пісті уятха кирбедінъ! Амды прайзыбыс класстынъ чезі ўчўн кўрезербістер.

Че андағ даа полза, ол Шишкиннінъ кўнъніне кирбеең паза ибзер парчатханда, миннень чол тооза чоохтаспаан: газетаа заметка пазарға чўптеп алғаным ўчўн, ол маға тарынған.

Алтынчы главазы

Пілбинчем, Шишкиннi, че мин ўгредіге чапсынарға чаратхам. „Инъ ўнi—режимнi орта тузаланары,“—сағынғам мин. Ольга Николаевнанынъ чооғынанъ, он часта узирға чат турарға. Иртен ідўк ирте турып, школаа парар алнында, ўгрен салған уроктарны хатап ўгренербiн. Школаданъ сыххан соонда пiр час чарым футбол ойнап алып, тынам паснанъ уроктар ит турарбын. Уроктар иткен соонда, узир тус читкенче, ниме хынзам аны идербiн: олғаннарнанъ ойнирбын алай ба книгалар хығырарбын.

Їди сағынып алып, уроктар идер алнында, футбол ойнирға парғам. Мин пiр час чарым алай ба ўр ле ойназам ікi час ойнирға чаратхам, че футбол ойначанъ чирге кирерiмнень, пазымдағы ол сағыстар учуххлабысханнар, паза ла онъарыл килзем, харасхы пасталыбыстыр. Мин уроктарны пазох пазым майых парғанда, орай иткем, ананъ пазағы кўнде іди ўр ойнабасха поэма поэмы сўс пиргем. Пазағы кўнде андағох история пол парған. Мин ойын аразында сағынғам: „Ам пазох пiр мяч кире сабыссабыс, ибзер парарбын“, че ноға-да кирек іди полбаанох, анынъ соонанъ пазох пiр мяч кире сабыссабыс, ибзер парарға чарат салчам. Ана іди иирге чит парча. Ананъ поэма чоохтапчам: „Тохта! Минiнъ хайди-да іди киліспинче!“ Ананъ минiнъ кирегiм ноға іди ле пол парча полчанъ тiп сағын сыххам. Мин сағынғам, сағынғам ананъ маға тыстанчых нимезiм пiлдiстiг улыбысхан. Мин-

нінъ кўстенчігім парын за пар, андағ даа полза, угаа асхынах. Сынап пірее ниме идерге кирек полза, мин позымны пір дее кўстеп полбинчам, сынап итпес нимені идерге позымны ідők тут полбинчам. Сынап пірее хынығ книжка хығыр сыхсам, аннанъ пір дее азырылбин хығырчам. Маға уроктар идерге алай ба узирға кирек полза, мин хығырыбох ла одырчам. Ічем узирға ысча, пабам, тізенъ, узучанъ тус чит килген тіпче, ананъ мині книга хығыр полбазын тіп ѳнетін от узурғаннарынча сѳс испин хығырлачам. Футболнынъ кирегі сах андағох. Ойынны тузында тохтадыбызарға минінъ кўзім читпинче, паза даа ниме чоғыл!

Прай ибіре сағын кѳрзем, позымны позым чап-сыпчам. Мин позымны кўстенчік паза хатығ кизібін тіп сананчанъ полғам, сынында арығли кўстенчік нимес, Шишкинох осхас, чазығ хылыхтығ полтырбын. Мин кўстенчік кизі поларға сағыныбысхам. Анынъ ўчўн ниме идерге кирек? Аннанъар идерге ле хынған нимені итпин, идерге хынмаан даа нимені ит турарбын. Иртен зарядка идерім килбинче, че идербін. Футбол ойнирға парарым килче—парбаспын. Хынығ книжканы хығырарым килзе дее, хығырбаспын. Ол киректі пўўнненъők сығара пастирға сағыныбысхам.

Ічем ол кўн иирде чайнанъ ізерге минінъ инъ хынчанъ пирожнайым пызырған. Маға анынъ инъ тадылығ ортызындағы кизегі киліс парған. Минінъ пирожнайны чирім килчеткенненъер мин аны чібеске чаратхам. Мин чайны халаснанъ на ізіп алып, пирожнайым ідők ле артыс салғам.

— Пирожнайны ноға чібедінъ зе?—сурған ічем.

— Мында пирожнай танъдўрўк иирге читіре—ікі кўнні тооза чадар,—теем мин.—Мин аны танъдўрўк иирде чіп саларбын.

— Син іди харған салғазынъ ма?—тіпче ічем.

— Я,—харған салғам. Сынап пирген сѳзімненъ азынада чібезем мин тыстанчых кизібін.

— Чібіссенъ чи?—сурча Лика.

— Сынап чібіссем, андада тыстанчыгым чогыл. Позынь даа пілбинчеткен чіли?

— Мин тыстан полбассынь сағынчам,—теен Лика.

— Көр көрербіс.

— Иртен турғанымда, зарядка идерім сала даа килбеен,—андаг даа полза иткем, соох сугнанъ чайынарға хынмамох, аннанъар кран алтынзар соох сугнанъ чайынарға парғам. Мин азыранып алып, школазар парғам, пирожнай табағаста ідөк ле чат халған. Мин килгенімде, ол ідөк чатхан, аны ічем танъдаға читіре хуруп парбазын тіп, сахарниктінь сүлейке чабиинанъ чаап салтыр. Мин аны азып көргем, че ол сала даа хурирға итпиндір. Минінь аны сах андох чібізерім килибіскен, че мин чібин сыдап алғам.

— Ол кўн футбол ойнабин, пір час чарымча оланъай ла тынанып алып, уруктарға чапсынарға чарат салғам. Ана іди обед соонанъ тынан сыххам. Че хайди тынанчанъ? Ідөк ле тынанаарға хомай нооза. Тынағ—ол ойын алай ба хайдаг-да хынығ ниме идері. „Ниме итченъ зе?—сағынчам.—Хайдаг ниме ойначанъ?“ Ананъ сағынчам: „Олғаннарнанъ хада футбол ойнап килерге паримдах.“

Іди сағынарға ла манънанған осхас полғам, азахтарым мині постары ла тасхар сығар парыбысханнар, пирожнай табакта ідөк ле чада халған.

Улицача парирып, кинетін сағына тартхам: „Тохта! Ниме итчем зе? Футбол ойнирым килчеткенненъер ойнирға чарабас. Посты кўстенчик поларға иди ўгредедірлер бе?“ Мин, сах андох айландыра тартарға итchedip сағына тартхам: „Олғаннарнынъ хайди ойнапчатханнарын даа көрп аларбын, че позым ойнабаспын“. Килп көр турчам, анда, тізенъ, ойыннынъ хайнапчатхан тузы полтыр. Шишкин мині көр салбинанъ хысхырча:

— Син хайда чөрчезинъ? Піске он мяч кире саап салдылар! Табырах полыстах!

Мында хайди ойынға аралазыбысханымны позым даа пілінмин халғам.

Ибзер пазох орай айланчадып, сағынғам: „Эх, тыстанмас кізібін! Иртенненъ чахсы ла пасталған, амды пу футболнынъ ўчўн прай кирек сайбал парды!“

Көрзем, пирожнай табахта чатча. Аны алып чібіскем.

„Олох мин пір дее тыстанчых нимес кізібін,“ — сағынчам.

Лика килп көрче—табахта ниме чоғыл.

— Тыстан полбаазынъ ма?—сурча.

— Ниме „тыстан полбаазынъ?“

— Пирожнайны чібіскезінъ ме?

— Саға ноо кирек? Чібіскем, ананъ чи? Мин синінъ пирожнайынъны чіп салбаам нооза!

— Син нимее тарынчазынъ? Мин пір дее ниме тібинчем. Син андағ даа полза, ўр тыстанғазынъ. Синінъ тыстанчығынъ улуг полтыр. Мин зе пір дее тыстанчых нимеспін.

— Сини ноға чоғыл за?

— Поzym даа пілбинчем. Син сынап пирожнайны танъдаға ла читіре чібеен ползанъ, хынза, мин аны чіп саларчыхпын.

— Андағда, син мині тыстанчых кізі тіп санапчазынъ ма?

— Конечно, тыстанчыхсынъ.

Мин пүүн саба даа хылыннаглап салган ползам, сала часхарынып алгам паза таньдагы кўнненъ сыгара пазох позымны тут сыгарга чарадыбысхам. Пилбинчем, сынап чахсы кўн турган полза, хайдаг ниме поларчых ни зе, ол кўн иртенненъ нанъмыр чаап сыххан, Шишкин чоохтаан онъдайнанъ, футбол ойначанъ ачых ойниры чох иде палгастал парган. Ойнирға чарабастанъар мин андар тартылбаам. Чапсыстыг, кизи хайди пүткен! Пирееде мындаг поладыр: одырчазынъ ибде, ол туста олганнар футбол ойнапчалар; син, тизенъ, сагысха түзип одырчазынъ: „Хайран позым, пир дее часказы чох! Прай олганнар ойнапчалар, мин, тизенъ, ибде одырчам!“ Сынап ибде одырчадып, пасха даа олганнарнынъ ибдөк одырчатханнарын паза пир дее кизи ойнабинчатханын пилчетсенъ, андада пир дее андаг ниме сагынминчазынъ.

Ам даа идөк. Көзенек кистинде күскүдеги ооғас нанъмыр чіңірепчеткен, мин ибде амыр ла ўгренип одыргам. Арифметикаа читкелекте ўгренис тынъ чахсы парчатхан. Мин андох сагына тартхам, олганнарзар парып, оларны полистырбин нимее мин пазым ағыртарбын.

Мин, табырағынча тимненип, Алик Сорокинзер пар сыххам. Ол пистинъ звенода арифметикаданъ прайзынанъ артых ўгренченъ. Арифметикаданъ анынъ хачан даа пис ле поладыр.

Мин андар килгенімде, ол стол кистинде, позынынъ алнынча шахмат ойнап одырған.

— Килгенінъ, чахсы!—тіпче.—Амох піс шахмат ойнирбыс.

— Мин анынъ ўчўн килбеем,—тіпчем.—Арифметикаданъ полис пирдек.

— Че, чахсы, амох. Пилчезинъ ме, ниме? Арифметикаданъ идерге манънанабыс. Мин саға пир-ікі ле прай чарыда чоохтап пирем. Пастап шахмат ойнап аланъ. Саға пастап олох шахмат ойнирға ўгренип аларға кирек, шахмат кизее математиканы чахсы пилерге полисча.

— Син чойланминчазынъ ма?—тіпчем.

— Чох, сынап. Син хайди сағынчазынъ, нимеденъер мин арифметикаданъ чахсы үгречем? Шахмат ойнапчатханымнанъар.

— Че андаг полза чарир,—чаратхам мин.

Піс фигураларны турғысхлап алып ойнап сыххабыс. Мин мындох анынанъ ойначанъ онъдай чоғын көр салғам. Ол ойынны амыр-тыстанып көр полбаан, мин саба чөрібіссемөк, ноға-да ол тарынып, маға хысхырған:

— Кем іди ойнапча? Хайдар кірчезінъ? Іди чөредірлер бе? Тьфу! Хайдаг андаг чөрім полчанъ?

— Ноға ол чөрім полбас?—сурчам.

— Мин сағамох пешканъны чіп саларбын.

— Чізенъ чізе,—тіпчем,—позынънынъ хазиинъа, пожалуйста, хысхырба ла!

— Син іди хомай чөрчеткенде саға хайди хысхырбассынъ.

— Саға,—тіпчем,—уламох чахсы: табырах утып аларзынъ.

— Маға,—тіпче,—хыйға кізіні утарға хынығ, че син осхас ойынчыны нимес.

— Синінъ онъдайынънанъ, мин хыйға нимеспін ме?

— Я, тынъ на нимес.

Мині ол полған на чөрісте іди сөклеен, ананъ утып алып, тіпче:

— Че пазох пірее хати.

Мин дее ачырған парып, анынъ махтанчығын сыгарыбызарға утып аларға сағыныбысхам.

— Че ойнаанъ,—тіпчем,—андаг даа полза хысхырбасха ползын, сынап маға хысхыр сыхсанъ, тастабызып парыбызарбын.

Піс пазох ойнап сыххабыс. Амды ол хысхырбаан, че ол тапсабин ойнап тыстанмаан, аннанъар даа попугай ла чіли, ниме ле полза чоохтанып, хайдаг-да кўлкістіг нимелер сығарғлаан:

— Ага! Ана хайди сірер чөр сыхтынъар. Ага! Угу! Мына хайдаг хыйға пол сыхтынъар! Чоохтанъардах ла!

Истерге дее чабал полган.

Пу партияны утырбох салгам паза —нинче хати утырғанымны пілбинчем. Ананъ арифметиканы ўгрен сыххабыс, че мында даа анынъ хомай хылыгы кўринген. Ол пір дее нимені амыр-тыстанып чоохтап полбаан:

— Пу оланъай ла ниме нооза, хайди піл полбинчазынъ! Мыны кічіг дее олғаннар пілчелер нооза! Кізі піл полбас мында нимедір! Эх, син! Алылчатхан санны хызырылчатханынанъ пасхалап полбинчазынъ! Піс аны ўзінчі класстох ирткебістер. Син айданъ тўс килгезінъ, арса?

Мин тіпчем:

— Сынап оланъай ла чоохтирға сидіксінче ползанъ, мин пірее пасха даа кізізер парарбын.

— Мин оланъай ла чоохтапча ноомза, син, тізенъ, піл полбинчазынъ!

— Хайда за, —тіпчем, —оланъай ла? Чоохта, ниме кирек. Мин айданъ тўскем ме алай чох па синінъ ноо кирегінъдір.

— Че чарир, син тарынма, мин чоохтап пирербін.

Че андаг даа полза, анынъ пір дее ниме сыхпаан. Мин аннанъ хада иирге читіре тартыс салған даа ползам, олох асхынах ниме піліп алғам. Мин аннанъ шахмат ойнап, пір хати даа утып полбааныма ла ачырғанғам. Ол іди махтанмаан полза, хынза, маға ачырғастыг даа полбасчых. Минінъ амды аны хайди даа утып аларым килген, аннанъар мин ол сыынанъ андар кўннінъ сай арифметикаданъ ўгренерге чўр сыххам, піс анда нинче-нинчелер час шахмат ойнап харбас салчанъмыс.

Мин пола-пола ўгреніп алғам, пірееде маға аны утып таа аларға киліс парчанъ. Сынынъ чоохтаза, утарға удаа киліспеченъ, андаг даа полза, ол маға хайдаг да ўрініс ағылчанъ. Пастағызын, хачан утырып пастабысса, попугай чіли, тілге пыспиныбысчанъ, ікінчізін, тынъ ачырғанчанъ: пірееде тура хонча алай ба одыра тўсче, аннанъ полбаза пазын хабын сыхча. Кўрер-

ге дее кўлкістіг полчанъ. Мин утыр паризам, іди ачырғанмачанъмын, че аргызымнынъ утырчатханына даа брінмеченъмін. Алик, тізенъ, андаг полбаан: ол хачан утып сыхса, брїнізін тут полбачанъ, че утыр сыхса, пазындагы састарын прай даа чулын саларга тимде полчанъ.

Мин шахмат чахсы ойнирға ўгренип алар ўчўн, ибде Ликананъ паза хачан пабам ибде полза, пабамнанъ даа ойначанъмын. Пабам пїр хати, хачан-да анынъ шахмат ойынынынъ книжказы пар полған тіп, сынап ойнирға ўгренип аларга хынча ползанъ, аны хығырарға кирек тіп чоохтаан. Мин сах андох ол учебникті тілеп, аны андаг-мындаг иргі книжкалар сухчанъ корзинкаданъ таап алғам. Мин пастап ол книгаданъ пїр дее нїме пїл полбаспын тіп сағынғам, че хачан хығыр сыхханымда, ол оланъай ла паза пїлдістіг тілненъ пазылған книга полтыр. „Шахмат ойыны чаадагы ла осхас, — чоохталған книгада, — пастагы тустанъох сығара инициативаны постынъ холына табырах алып аларга кўстенерге кирек паза постынъ фигураларын табырағынча алнынзар чўргїзїп, ыырчынынъ чирїне кире хонып, корольны атаковать поларға“. Книжкада шахматтынъ партиязын хайди пастырын, хайдаг онъдайнанъ ыырчаа чапсыныбызарынанъар паза хайди арачыланарынанъар, аннанъ даа пасха кирек нїмелерденъер чоохталған. Ол книжканы ікї кўн хығырып, ўзїнчї кўнїнде Аликсер парғам, андада мин аны партия сай утып турғам. Алик хайдаг кирек полчатханын пїл полбин аланъ асчатхан. Амды кирек алыс парған. Нинче-де кўн ирткенде, мин іди ойнап пастаам, ағаа кинен дее опып, минї утып аларга кїліспеен.

Шахматтынъ ўчўн арифметикаа пїстїнъ аринча асхынах время халчанъ, аннанъар Алик задачаны маға манъзыттыг ла чоохтап пирченъ, хайди чоохтидырлар—манъзыттыг холға, кизектеп, пўкўлге ле. Шахмат ойнирға мин ўгренип алғам, че анынъ маға арифметиканы пїлерге туза полчатханын сизїнмеем.

Арифметикаданъ иргі онъдайнанъ кирек хомай полганнанъар, мин шахмат ойнирын тохтадарға сағыныбысхам. Ағаа хоза, тізенъ, шахматтар маға чархастығ полыбысханнар. Алик ойнаан на сай утыр турганнанъар анынанъ ойнирға даа хынии чох полған. Мин ағаа паза шахмат ойнабаспын теem.

— Хайди!—теен Алик.—Син шахматты тастабызарға ба? Син шахмат чахсы ойнайча ноонъза! Сынап мыннанъ мындар ойнап турзанъ саблығ даа шахматист полыбызарзынъ!

— Мин пір дее чахсы ойнабинчам!—тіпчем.—Сині мин позым сағызымнанъ утпачанъмын. Прай ол кирекке книгаданъ ўгреніп алғам.

— Хайдағ книгаданъ?

— Андағ книга пар—шахмат ойынынынъ учебнигі. Сынап хынча ползанъ, мин аны саға хығырарға пирербін, андада минненъ дее халбас ойнирзынъ.

Аликтінъ ол книганы табырағынча хығырары киlibіскен. Піс аннанъ хада піссер парғабыс. Мин ағаа шахмат ойынынынъ учебнигін пирібізерімненъ, ол аны хығырарға манъзырап, ибінзер чўгўрген. Мин арифметиканы чахсы ўгреніп албаанда, шахмат паза ойнабасха чарат салғам.

Читінчі главазы

Пістінъ вожатайыбыс Володя школада самодеятельность вечері идерге сағынып алған. Хайзы олғаннар стихтар ўгреніп алып, аны сценада хығырарға чаратханнар. Пасхалары сценада физкультуранынъ упражнениелерін паза пирамидалар көзідерге чаратханнар. Гриша Васильев балалайка ойнир, Павлик Козловский, тізенъ, гопакты танцевать полар полған. Ваня Пахомов паза Игорь Грачѳв инъ хынығ ниме көзідерге сағынып алғаннар. Олар Пушкиннің „Руслан паза Людмила“ поэмазындағы „Русланнынъ паснанъ чааласханы“ тіп кизегін көзідерге чаратханнар. Ол кизек төртінчі класстынъ „Пос тілі-

нінъ чооғы“ тіп хыхырчанъ книгазында полған. Піс аны ўр ниместе ле хығырған полгабыс. Игорь Грачѣв, алыптынъ пазын фанераданъ кизіп алып, аны хорғыстығ арах иде хоостап саларбын теен паза позы, анынъ кистінде одырып, кирек чоохты чоохтанар полған. Ваня, тізенъ, Русланны ойнир. Ол позына ағас копъё идіп алып паснанъ тудызар.

Шишкиннің ойниры тынъ килген паза Ольга Николаевнаданъ ойында аралазарға чаратсын тіп, сурынарға мині чөптеп алған. Че Ольга Николаевна піске ойнирға чаратпин салған.

— Сіреге пастап отметкаларынъар онъдайлап аларға кирек,—теен ол,—анынъ соонанъ, сценада даа ойнирға чарир.

Олғаннар постарынынъ рольларын ўгреніп, сценада репетировать полып пастааннар, Шишкинненъ пістінъ, тізенъ, оларға істібіс көйген. Игорь улуғ фанераданъ алыптынъ пазын идіп алған. Ол алыптынъ эгін алынча фанераданъ идіп, пас ахсын азын полар иде хазап салған. Ананъ ол пасты сырнанъ сырлап алып, аны торспах харахтығ иде ит салған. Анынъ фанерананъ иткен эктерін хыймыратхлап, позы, тізенъ, анынъ кистіне кіріп, чоохтанып, хазырланғанын көрзенъ сынап таа ол пас чоохтазып хазырланчатхан чілі пілдірген. Русланнынъ, алай Ванянынъ, копъёлығ пасха сегірчеткенін паза анынъ ўбўрген кўзіне, хыя чачырап турғанын көрерге хынығ даа полған!

Пірсінде Шишкиннің пазына чахсы сағыс кір парған.

— Мин,—тіпче,—кичее „Руслан паза Людмила“ поэманы хығырғам, анда Руслан аттығ чөрче тіп пазылча, пістінъ, тізенъ, сценада ол чазағ чөрче.

— Атты хайданъ аларзынъ за?—тіпчем.—Сынап ат пар даа полза, аны сценазар сығар полбассынъ.

— Минінъ тынъ чахсы сағыс пар,—теен ол:—піс синненъ хада ат поларбыс.

— Піс хайди ат полып аларбыс са?

— Минінъ „Затейник“ журнал пар, анда ікі кізінінъ сценада хайди ат полып аларынанъар пазылча. Анынъ ўчўн материяданъ ат терізіне тўй нима тигілче. Алнынъда аттынъ пазы, соонда хузуруғы, алтынъда, тізенъ, тўрт азахтары. Мин ол тернінъ алнынъанъ кір парып, пазымны ат пазынзар кире суғыбызарбын, син, тізенъ, минінъ соомнанъ кіріп, мўкейіп алып, минінъ хурымнанъ тудынарзынъ, ана ол онъдайнанъ синінъ пилінъ ат ла арғазы осхас пол парар. Ат тўрт азахтығ, че пісти дее тўрт полар.

Мин хайдар парзам, син андарох, ана ол онъдайнанъ ат поларбыс.

— Андағ терні хайди тигіп аларбыс са?—тіпчем.
—Хыстар полған ползабыс, андада піс тигіп аларчыпыс. Хыстар тік піледірлер. Олар школада тигер кирекке ўгречелер.

— Син Лика тунъманънанъ сурын кўр, ол піске полыс пирер.

Піс, Ликаа прай киректі чоохтап пиріп, піске полызарға сурынғабыс.

— Чарир,—тіпче Лика,—полыс пирербін, че ағаа ис табарға кирек нооза.

Піс исті хайданъ аларынанъар ўр сағынғабыс, ананъ Шишкин постарынынъ тураларынынъ хырынынъ алтынъанъ кізее кирек чох хайдағ-да иргі матрац таап алған. Піс матрац істіндегі чабал-чубал нимелерні хахтабызып, Ликаа кўзіткебіс. Хынза ол матрацтанъ пірее нима сых таа парар теен Лика. Матрацты ікі чара тартыбысханда, ол ікі улуг кизекке чарылған. Ол піске пір кизегінде ат сомын хоостап саларға чоохтаан. Піс, кизек мел алып алып, ол материяда хайди кирегінче пастығ, азахтығ ат хоостап салғабыс. Лика анынъ соомнанъ ол ікі кизекті пір чирге салып алып, хыптынъанъ хыптылабысханда, ікі аттынъ сомы пол парған. Ол ўлгўлернінъ арға-пазын піріктіре тік сыххан. Костянанъ піс, ідўк інъелер алып албинанъ, ағаа тигерге полыс сыххабыс. Полған на азахты алынча трубкали тигерге кирек

полған, аннанъар
азахтарынанъ ўр
тартызарға киліскен.
Піс холларыбысты
інъененъ прай хаза-
глап алғабыс. Хайди
полза тігерін тоосха-
быс. Пазағы кўнінде
піс, рогожа паза от
таап алып, аннанъ
андарох тоғын сых-
хабыс. Аттынъ па-
зын пик тудылар
иде, андар от тых-
тап салғабыс, рого-
жананъ, тізенъ, ат-
тынъ хузуруғын па-
за чилнін ит салға-
быс. Пу нимелер
прай иділ парғанда,
Костянанъ піс ат те-
різінзер кіріп пас

чөргебіс. Лика хатхырып ала, манъат ат пол партыр
тіп чоохтаан, че анынъ хабырғаларын пілдіртпес
ўчўн, хай пірее чирлеріне вата сух саларға паза анынъ
материяданъ иткенін пілдіртпеске сырлап саларға
кирек полған. Піс ат терізіненъ сых килгебіс. Лика
ватаны хайдар саларын көріп алып, тік сыххан, Шиш-
кин, тізенъ, ибіненъ, пол сўрткелеченъ мастиканы ағыл
килген, піс анынанъ терні сырлап сыххабыс. Сын на
осхас тораат пол парған. Піс сырнанъ анынъ харахта-
рын, тумзуғын паза ахсын хоостап салғабыс. Ідők азах-
тарынынъ туйғактарын хоостап салғабыс. Лика аттынъ
хулахтары чохтанъар, ағаа хулахтар чаба хазаглап са-
ларға чаратхан. Піс пазох ат терізіне кіре халғабыс.

— И-го-го-го!—ат чили кістеп сыххан Костя.

Лика, аяларынанъ сабынып, харлыхханча хатхыр
турған.

— Сын на ат осхас пол парды! — хысхырған Лика.

Піс комнатача пастыр чөріп, азахтарыбыснанъ тепкленгебіс. Ол тынъ кўлкістіг көрінген полар чи, Лика уғаа тынъ хатхырған. Ананъ ічем килген, піс-тінъ адыбысты көріп, идөк тынъ хатхырған. Пабам, тоғыстанъ киліп, идөк хатхырған.

— Аны нимее идіп алғазар? — сурғаң ол.

Пістінъ школада спектакль полар, анда Костянанъ піс ат полып ойнирбыс теебіс.

— Школада олғаннарға андағ ойынарны көзіткені тынъ чахсы. Олғаннар тузалығ нимее ўгренчелер. Сірер чоохтанъар, ойынынъар хачаң полар, мин дее көрерге килербін, — теен пабам.

Ананъ піс адыбысты Шишкиннің ічезіненъ чачазына көзідерге парғабыс.

— Че амды, — теем мин, — пабам килер, пісті сынап ойнатпиныбыссалар чи?

— Син тапсаба, — тіпче Шишкин. — Сағам пір дее кізее ниме чоохтирға чарабас. Піс ирте араһ киліп, сценаның кистінде чазыныбызып, Ваня Пахомовха сценаа сығар алнында, атха мўніп аларзынъ тіп, сизік пир саларбыс.

— Орта! — тіпчем. — Іди идербіс.

Ол сыынанъ пеер ойын полар кўнге чидікпин турғабыс, анынъ ўчўн чахсы даа ўгрен полбиныбысхабыс. Піс кўннің сай ол ла аттынъ терізіне кіріп алып, пас чөрерге ўгрен турғабыс. Лика аттынъ терізіне чапсыра ваталар тік ле турған, пола-пола ол тоғылах чылбыранъ пол парған. Аттынъ хулахтары лопухтар чіли салбанънаспазыннар тіп, Костя хулахтарынынъ істіне пружинкалар кирглеп саларға сағынып алған, андада анынъ хулахтары чіке турғаннар. Костя идөк хулахтарға чіп палғап саларға сағынып алған. Чіптерні кізее пілдіртпин тартхлаза, аттынъ хулахтары сынох ла аттынъ хулахтары чіли хыймырағлаан.

Хайди полза ўр сахталған кўн читкен.

Піс ат терізін, туюхан ағыл киліп, сцена кистінде чазыр салғабыс. Піс Ваня Пахомовты көр салғабыс. Костя аны хыя хығырып алып чоохтаан:

— Истек, Ваня, сценазар паснанъ харбазарға парар алнында, кулиса кистінзер кірерзінъ. Анда саға тимнел парған ат турар, син, ол атха мўніп алып, сценазар сығарзынъ.

— Ол хайдағ аттыр?—сурча Ваня.

— Аннанъар сағысыраба. Чахсы ат. Мўніп алзанъ, ол сині хайдар кирек андар апарар.

— Пілбинчем,—тіпче Ваня.—Піс ат чох тимненген полғабыс.

— Чудак!—тіпче Шишкин.—Аттығ улам чахсы нооза. Русланны Пушкин даа аттығ тіп пасхан хайза. Анда хайди пазылған полды за: „Парчам, парчам сығырбин, че хачан читсем, позытпаспын!“ Аттығ парбин паза нимененъ парар за? Пістінъ „Пос тілінінъ чооғындағы“ даа картинкада Руслан аттығ.

— Че чарир,—тіпче Ваня.—Позыма даа сценача чазағ чөрерге хомай. Алып—ады, тізенъ, чоғыл.

— Че син пір дее кізее чоохтаба, а то прай эффект чіт парар,—тіпче Костя.

— Чахсы.

Кізілер чыылызып пастабысханнарында, піс, туюхан кулисанынъ кистіне кіріп, ат терізін тимнел алып, сағып сыххабыс. Олғаннар сценада аар-пеер ойлазып, декорацияны сыныхтааннар. Халғанчы звоноқ тапсырынанъ, ойын көзіт пастабысханнар. Стихтар хығырғаннары паза физкультурнай упражненииелер иткеннері піске чахсы көрінген. Мин физкультурнай упражненииелерге тынъ хынгам. Музыка хоостыра олғаннар пір кізі ле чіли иткеннер. Олар ікі неделяны тооза тикке ле тимнемеееннер. Көзенъе чабыл парарынанъ, фанераданъ иткен улуг ахсылығ пасты сценада турғыс салғаннар, анынъ кистіне, тізенъ, Игорь Грачёв көлене турыбысхан. Анчада Ваня сых килген. Анынъ пазында картоннанъ иткен чылтыранъ шлем, холында, тізенъ, кўмўс сырлығ ағас копьёны тутхан.

Ваня піссер пас киліп сурған:

— Адынъар хайдадыр за?

— Амох,—тіпчебіс.

Піс ат терізіне табырах кірібіскебіс, анынъ алнын-
да ат полып тура тўскебіс.

— Алтан,—тіпчем.

Ваня минінъ арғама мўн салған. „Аттарға чир ўс-
тўнде чуртирға тынъ на ниик нимес одыр“,—сағын
салғам. Мин Ванянынъ аарына сыдабин пўктел па-
рып, Шишкиннинъ хурынанъ пик тудынғам. Сах
андох көзенъе азыл парған.

— Че! Паранъар!—чөргіскен Ваня, алай ба Рус-
лан.

Шишкинненъ піс сценазар чөр сыххабыс. Олған-
нар пісті хатхырыснанъ удурлааннар. Олар пістинъ
адыбысха хынған осхастар. Піс пассар көні парға-
быс.

— Тпру! Тпру!—тохтатхан Руслан.—Хайдар пар-
чазар? Пасха сала ла урунмадынъар! Нандыра па-
зынынъар!

Піс нандыра пазынғабыс.

Залдағылар тынъ хатхырысханнар.

— Нандыра пазынманъар! Алығлар!—көксеен пісті
Ваня.—Айландыра тартып, сценанынъ ортызынзар
сығынъар. Маға монолог хығырарға кирек.

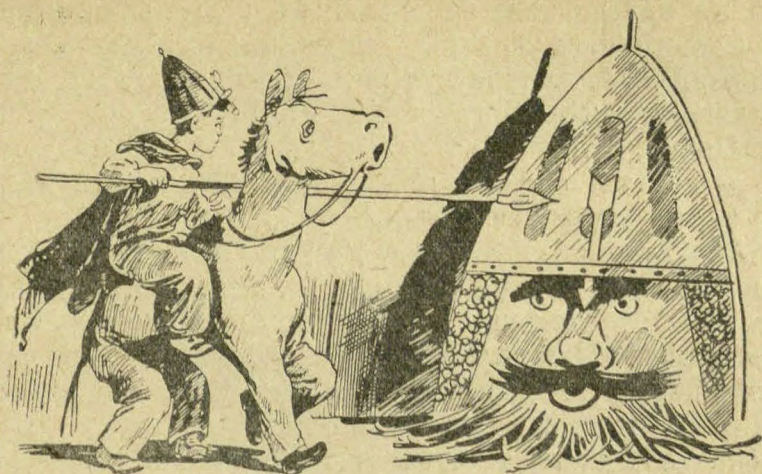
Піс айлана тўзіп сценанынъ ортызанзар килгебіс.
Ананъ Ваня хайдағ-да соохсыныстығ ўнненъ хығыр
сыххан:

„О чазы, чазы, кем саға
Хуу сөөктерні чай салған?“

Ол нинче ле пар ўніненъ стихтарны ўр хығыр-
ған, че олох арада Шишкин чібічектерні тартхлаглаа-
нында, пістинъ адыбыс хулахтарын хыймыратхлаан,
кізілер, тізенъ, тынъ хатхырысханнар. Ваня монолог-
ты хығыр салып, сыбыранған:

— Че амды пассар парынъар.

Піс айлана тўзіп, пассар чөр сыххабыс. Пасха
писче хаалағ читкелекке, Шишкин пырғырып нанды-

ра пазынглап, ікі азахха чіке турглаан. Мин ідök ат алып пастанъ хорых парғанын көзідерге азахтарымнанъ тискер тебінглеем. Руслан атты шпорананъ хазаглап сыххан, алай ба көні чоохтаза, минінъ хабырғамнанъ азағынанъ тепклеен. Піс пассар чағын пас килгебіс. Руслан анынъ пурнын көпъёнанъ хылчығастап сыххан. Пас анчада ахсын азына тўзіп, тазылада апсырыбысхан. Шишкинненъ піс, хазыр чилге ле хаптырғандағы чіли, хыя чачырап парып, пір чирде типсен турғабыс. Руслан адыннанъ сала ла анъдарыл парбаан. Шишкин минінъ азағымнанъ пазыбысхан. Мин ағырғанына сыдабин, сарсых азахнанъ сегіріп, ахсанънап сыххам. Ваня мині пазох шпоразынанъ хазап пастаан. Піс пазох пассар чўгўр килгенібісте, ол піссер ўбўр сыххан, піс пазох хыя тастатхабыс. Піс іди андар нинче-нинче хати атыххабыс, ананъ арда полбаста ла сурынғам:

— Тохтадынъар, — тіпчем, — табырах, читіре сыдап полбаспын. Минінъ ідök тее азаам ағырча!

Піс халғанчызын пассар сегіргебіс, Ваня копъёзынанъ нинче ле пар кўзіненъ сапханда, анынъ сырлары толаглап сыххан. Пас анъдарыл парғанда, ойын

тоозыл парған, паза ат сценаданъ ахсап ала сых парыбысхан. Олғаннар пір тинъе аяларын сапханнар. Ваня, адынаны тўзіре сегіріп, сынох ла актер чили, публикаа пазырынарға ойлабысхан.

Шишкин тіпче:

— Піс тее сценада ойын көзіткебіс нооза. Піске дее парып публикаа пазырынарға кирек.

Анчада прайзы аттынъ, сценада сых киліп, пазырынчатханын көр салғаннар. Анынъ іди полғаны прайзынынъ көнъніне кірген осхас. Залда суулазып пастааннар. Олғаннар улам на тыыда аяларын саап турғаннар. Піс пазырынып алып айланыбысхабыс, ананъ пазох сых киліп пазырынғабыс. Володя көзенъені табырағынча чабызарға чоохтаан. Көзенъені чабысханнар. Піс ойлабызар ла арада, Володя атты хулағынанъ хаап алып, чоохтаан:

— Че сығынъар! Кемнер мында сохтанча?

Піс ат терізіненъ сых килгебіс.

— А, сірерзер бе?—теен Володя.—Сірерге мында сохтанарға кем чаратхан?

— Хомай ат па хайди?—чапсып парған Шишкин.

— Атты-да чахсы идіп алтырзар,—теен Володя.—Че чахсы ойнап полбаазар: сценада чоох парча, ат, тізенъ, азахтарын пірде алыстырып, пірде пазох орнына турғыс салча. Аттынъ іди полғанын хайда көргезер?

— Пір ле чирде турып майых парчазынъ нооза,—тіпчем.—Ағаа хоза Ваня маға мўн салған одырча. Пілчезер, ол хайдағ аар. Хайди сым турып аларзынъ!

— Сценазар сыхханда, сым турарға кирек полған. Руслан, тізенъ, стихтар хығырча: „О чазы, чазы, кем саға, хуу сёоктерні чай салған?“—мында, тізенъ, кинетін кізілер хатхырысчалар. Ноға хатхырча полчанънар сағынғам. Мында хатхырыстығ нима полчанъ? Ананъ пілчетсем, ол туста ат хулахтарын хыймыратчатхан полтыр!

— Аттар пірее нима истіпчетселер, хачан даа хулахтарын сиртейте тудып хыймырададырлар,—тіпче Шишкин.

— Анда тынънир ниме полған?

— Стихтарны... Русланнынъ стихтар хығырганын истіп салып, ол хулахтарын хыймыратхлаан.

— Хыймыратхан на полза хайди полбасчых, ол, тізенъ, сектер ле хыя сўрчеткендегі чили тынъ хыймырат сыххан.

— Анзын за сала артых арах ит салтырбын,— тіпче Шишкин.—Пағычахты тынъ тартыбыстырбын.

— „Артых арах ит салтырбын“!—өткінген ағаа Володя. Паза сурағ-сап чох сценаа сыхпанъар.

Ольга Николаевна пу киректінъ ўчўн хырызар тіп, піс тынъ чобалғабыс, че Ольга Николаевна пір дее ниме тібеен, піди тапсабин чўргенче, анынъ сўзін испеен ўчўн, пісті хырызып алған полза, чахсы поларчых сағынғам. Ол, хынза, Шишкинненъ пісті паза тўзелбестер паза оларға чоохтазанъ даа туза полбас тіп сағынған полар. Ол ойыннынъ ўчўн паза шахматтынъ сылтаанда, мин ўгредіге дее сын онъдайнанъ чапсын полбаам, хачан пастағы четвертьтінъ табельін пиргеннерінде, минінъ анда арифметикаданъ ікі турған.

Мин анынъ даа алнында четвертьке ікі сыхпарын пілгем, че четверть табырах тоозылбас тіп, ам даа сўріп чидіп аларбын тіп сағынғам, мин хылчанънирға даа манънанмин халғам, кўрзем не четверть тоозыл партыр. Шишкиннінъ орыс тіліненъ ідők ікі сых парған.

— Табельні ноға ла ўлўкўн алнында пиредірлер ни? Ам минінъ прай ўлўкўнім сайбал парар!—теем Шишкинге, нанып одырғаныбыста.

— Ноға?—сурған Шишкин.

— Ибде парза хомай оценка кўзідерге киректенъер.

— Мин ўлўкўн алнында ікімні кўзйтеспін,—теен Шишкин.—Нименінъ ўчўн ічемнінъ ўлўкўнін сайбырбын?

— Ўлўкўн соонда олох кўзідерге килізер,—тіпчем.

— Ўлўкўн соонанъ, конечно, ўлўкўнде прайзы кўглезерлер, сынап мин ікіні кўзідібиссем, прайзынынъ

көнъні тўс парар. Чох, санъай даа көглесіннер. Нименінъ үчүн ічемні тик чирге чобалдырарбын. Ічеме мин хынчам.

— Сынап іценъе хынчатхан ползанъ, син чахсы ўгрєнерчіксінъ,—теем.

— А позынъ чи ўгрєнчєзінъ ме?—нандырған Шишкин.

— Чох, че мин ўгрєнербін.

— Андағда мин дєе ўгрєнербін.

Анынанъ пістінъ чооғыбыс тоозылған паза Шишкиннінъ онъдайынанъ, табельымні ўлўкўн иртсе ле көзідєрге чарат салғам. Ўгрєнчілерге табельні ўлўкўн соонда пирєдїргєннері поладырох нооза. Мында андағмындағ даа ниме чоғыл чїзе.

Сигізінчі главазы

Ўрденъ пеер сағаан кўн чиде салған,—ноябрьнннъ читінчі кўні, Великай Октябрьскай революциянннъ ўлўкўні. Мин иртен иртөк турбинанъ көзенексер чўгўр килгем. Кўн сыххалах таа полза, чарых полған. Тигір аяс турған. Прай тураларда хызыл флагтар паза Лениннннъ, Сталиннннъ портреттері турғаннар. Пазох часхы пасталыбысхандағы чили, минннъ көнъніме өрініс тол парған. Ноға-да пу ўлўкўнде кізінннъ көнъні чарып өрінче! Ноға-да инъ чахсы ла нимелер сағысха кірчелер. Хайди-да табырах өзіп, кўстіг, чалтанмас полип, пасха-пасха чинъистер идіп герой поларға сағынчазынъ: туюх тайғаны тобырып, чікім хаяларға сығарға, көк тигірче учуғарға паза чир алтынзар тўзіп, хара тас сығарарға, каналлар идєргє, эн чазыларда ағастар одыртарға алай ба заводта,стахановец полип,пїрее хайдағ чахсы машиналар ит саларға, пістінъ хыныстығ родинабысха тузалығ поларға паза ічемненъ пабам, идөк Ольга Николаевна миннннъ көдірілзіннер.

Ана хайдаг сағыстар минінъ. Мин сағынганда, мында пір дее чапсыстыг ние чоғыл. Пістінъ странада полған на кізі сағынған сағызын толдыр полар, сынап ол толдыр саларға хынза паза чахсы ўгрен турза, көп чыллар мынынъ алнында пуох кўнде, ноябрьнынъ читінчі кўнінде, піс чоннынъ кўзін пазынчанъ капиталисттерні сўрібіскебіс, че амды, тізенъ, прай ние чонни полча теен пабам. Андагда прай ние мини дее полар, мин дее кізөкпін нооза.

Пабам ол кўн маға картинкалыг вольшебнай фонарь сыйлап пирген, ічем конькилер, Лика, тізенъ, компас. Мин Ликаа хоос хоостачанъ онъ-пазы сырлар сыйлаам. Ананъ піс пабам, Лика нимелер пабам тоғынчатхан заводсар парғабыс, аннанъ сығара заводтынъ тоғысчыларынанъ хада демонстрацияға парғабыс. Прай ибіре музыка кўўлеен, прайлары сарнасханнар, Ликананъ піс тее сарнаабыс, піске хыныг полған, пабам, тізенъ, піске воздушнай шариктер ал пирген: маға хызылны, Ликаа ноғанны. Пістінъ городтынъ инъ улугъ площадьынзар читкенібісте, пабам піске ікі хызыл флагычахтар ал пирген, ол флагычахтарны тудынып алып прай площадьты өтіре трибунанынъ хыринча ирткебіс.

Піс^а ибзер айлан килгебіс, түрче поларынанъ пісер аалчылар чыылызып пастааннар. Инъ пурнада Шура абаам килген. Анынъ холында ікі орап салған ние полған, андох піске сыйых ағыл пиргенін сизін салғабыс. Шура абаам пастап пістенъ поэзыбысты хайди тутчатханыбыстанъар сурған. Піс чахсы теебіс.

— Іченъернінъ сөзін истіпчезер бе?

— Истіпчебіс,—тіпчебіс.

— А хайди ўгренчезер?

— Чахсы,—теен Лика.

Мин ідөк теем:

— Чахсы.

Ананъ ол маға металлическай конструктор сыйлап пирген, а Ликаа—пўдіріг кубиктерін.

Ананъ Лида чачамнанъ Серёжа абаам килгеннер, оларнынъ соонанъ Надя чачамнанъ Юра абаам паза Нина чачам килгеннер. Прайзы мининъ хайди ўгречеткенімненъер сурғаннар. Мин прайзына чахсы тіп нандырғам, олар маға прайзы сыйых пиргеннер, пола-пола илееде улугъ ўўнчек чыыл парған. Ликанынъ сыйыхтары ідők көп полғаннар. Мин сыйыхтарзар көріп одырғам, че пола-пола мининъ көм түзібіскен. Арифметикаданъ ікі сых парғанына тынъ чобалып пастаам, че мин, тізенъ, прайзына чахсы ўгречем тіп салғам. Мин аннанъар ўр сағынғам, че мынынъ соонанъ чахсы ўгреченерге кўстеніп, андағ киректерні чуртазымда паза хачан даа хатабасха чаратхам. Ол нимелерні сағынған соонда, мининъ чобалғаным сала иртіп пастаан, ананъ маға сала көгліг арах пілдірібіскен.

Ноябрьнынъ сигізінчі кўнінде ўлүкўнөк полған. Мин пістинъ класстынъ илееде ўгречілерінзер ааллап чөргем, оларнынъ хайзы пісте полғаннарох. Пістинъ иткен нимебіс ойыннар ла полған, иирде стенада волшебнай фонарьнынъ картиналарын көргебіс. Мин узирға чадарда, поэмынынъ орғанымнынъ хыриндағы стулға сыйыхтарымны салғлап салғам. Лика сыйыхтарын ідők стул ўстўне салғлап салған, пістинъ ўстўбісте потолок алтында, тізенъ, демонстрацияға ал чөрген шариктерібіс хоосталғаннар. Оларны көрерге дее чахсы!

Иртен тур килгенімде, воздушнай шариктер чирде чатханнар. Олар чыырыл парып кічіг пол партырлар. Оларнынъ ниик газтары сых парып, паза өөрлеп полбин турғаннар. Ол кўн школаданъ киліп ічеме ікімненъер хайди чоохтап алчанъ пілбинчеткем, че ічем табельні көзідерге поэмы сурыбысхан. Мин табельні, сумкаданъ тапсабин сығарып, ічеме пиргем. Ічем отеткаларымны көрглеен, ол, конечно, ікіні сах андох көр салған.

— Чир дее пілгем чи!—теен ол тарынып.—Ойнаазынъ, ойнаазынъ, амды четвертьте ікі! Нименінъ

ўчўн? Кізі сўзін истерге хынмааннанъар! Сага нинче хати чоохталған полған, уроктарны тузында ит ту-
рарға, че сага чоохта, стенаа чоохта пір осхас. Хын-
за син ікінчі дее чылына халарға хынча поларзынъ?

Мин чахсы ўгренербін паза хачан даа ікі албас-
пын теем, че ічем киртініс чох кўлінісненъ нандырған.
Ічемнінъ минінъ чооғыма сала даа киртінмеені кўрін-
ген. Мин ічемненъ табельге хол сал пирерге сурын-
ғанымда, ол теен:

— Чох, пабанъ сал пирзін.

Анзы уғаа хомай кирек полған! Мин табельге
ічемні хол сал пирер тіп ізенгем, андада пабама кўзіт-
пезе дее чарирчых, амды пабамнынъ тілін истергők
кирек полған. Минінъ кўнънім тўс парғаннанъар,
уроктар даа идерім килбеен.

„Адыр пабам хырызыбох алзын, — сағынчам, — ананъ
на ўгренербін“.

Пабам тоғыстанъ килген. Пабам азыранып алған
соонда кўгліг арах пол парчатханнанъар, анынъ азы-
ранып аларын сағып алып, табельні столда пабам кў-
рер иде сал салғам. Тўрче полғанда пабам, хыринда
чатчатхан табельні кўр салып, отметкаларны кўр-
сыххан.

— Чидінгезінъ ме хайдаг за! — теен ол ікіні кўр
салып. — Нўс син арғыстарынънанъ даа уятпинчазынъ?

— Ікіні мин не алғам ма хайди! — нандырғам.

— Паза кемнінъ ікі пар?

— Шишкинни.

— Син ноға Шишкинге кўőkчезінъ зе? Чахсы
ўгренчеткен олғаннарға кўőkізерчїксінъ. Алай Шиш-
кин андаг чахсы ба?

— Пір дее чахсы нимес, — тіпчем.

— Син чахсы ўгрензенъ, Шишкинге полызарчых-
сынъ. Нўс сірернінъ прайзынанъ хомай поларынъар
килче?

— Мин, — тіпчем, — пір дее хомай поларға хынмин-
чам. Мин позым даа чахсы ўгренерге сағынчам.

— Син мынынъ алнында даа іди чоохтаазынъ.

— Чох, мин андада оланъай ла чоохтаам, амды прай кўзім саларбын.

— Хайди идер зе, кўрербіс, хайди кўстенерзінъ.

Пабам, табельге хол сал пиріп, паза пір дее ниме чоохтанмаан. Анынъ піди асхынах хырысханы мага хайди-да хомай пілдірген. Хынза, ол полған на сай сѳс пиріп, аны толдырбинчатханымнанъар минненъ кѳп тее чоохтазарға хынмаан полар. Мин амды, позымнынъ кўстенчігімні кѳзідіп, чахсы ўгрён сығарға чаратхам. Аястығ, ол кўнде арифметикаданъ ибзер пір дее ниме пирілбеені, а то задачаны позым пѳк саларчыхпын, неке.

Пазағы кўнінде Шишкинненъ сурғам:

— Ікінінъ ўчўн іченъ читтірді бе?

— Читтіргенѳк! Зина чачамнанъ даа читкен. Ол тапсабаан даа полза чарирчых! Анынъ чалғыс сѳстері ле: „Мин сині холға ал кўрербін адыр!“ Ол мині хайди холға алып алар? Ол хачан-да ідѳк теен: „Сині холға аларбын: иир сай уроктарынъны хайди иткенінъні сыныхтирбын“. Позы, тізенъ, ікі хати ла сыныхтаан, че соонанъ драмкружокка пазын салған, иир ле полза парыбысча. „Мин сині,—тіпче,—танъда сыныхтирбын“. Ол онъдайнанъ,кўннінъ сай: танъда, танъда ла тіпче. Алай ба кинетін: „Че тетрадьынъ кѳзіт паза танъдаға ниме пирілгенін чоохта.“ Минінъ, тізенъ, пір дее ниме иділбеен, мин ол сыныхтағны ундут салғам. Пір сѳсненъ иир ле полза, ол ибде чоғыл. Драмкружоктынъ занятиезі полбас кўнде, ол театрға парыбысча.

— Агаа театрға чѳрерге кирек, ол театральной училищеде ўгренче нооза,—теем.

— Мин аны пілчем,—тіпче Шишкин.—Ічем тоғынып ала, позынынъ пілізін ѳскіерер курста ўгренибѳкче, че ол іди тібинче нооза: „Мин сині холға аларбын“. Ічем оланъай ла чахсы ўгренерге кирек тіп чоохтапча, сынап ол мага хысхырза даа, агаа тарыминчам. Зина чачама хачан даа тарынарбын, идерге чоохтаан полза чахсы итсін, итпезе пір дее чоохта-

базын. Мин, хынза, Зина чачамнынъ мині холға ала-
рын сағып, пір дее ние итпеен поларбын. Мининъ
хылығым андағ!

— Син позынънынъ прозын пасха кізее анъдарча-
зынъ,—теем.—Ол хылығынъны алыстырыбысчанъ пол-
занъ.

— Син позынъны тўзедін кўр. Минненъ артых
ўгречеткен полып!

— Мин чахсы ўгренербін,—тіпчем.

— Мин дее ўгренербін,—нандырған Шишкин.

Ол кўн физкультуранынъ ўгретчізі Григорий Ива-
нович, баскетбол ойначанъ зал иділ парған паза хын-
ған кізі баскетбольнай командаа пазын салзын тіп
чоохтаан. Олғаннар ўринісненъ прайлары пазынғаннар.
Шишкинненъ піс пазынарғох иткебіс, че Григорий
Иванович пісті паспин салған.

— Баскетбольнай командада чахсы ла ўгречет-
кен кізі ойнир,—теен ол піске.

Шишкиннинъ кўб тўс парған. Ол баскетбол ойни-
рын хачаннанъох саған, амды олғаннар ойнирлар,
піске, тізенъ, хайди чоохтидырлар, борт тастында
халарға киліс парған. Мин зе тынъ на ачырғанмаам,
чахсы ўгрен сығарға чаратхам паза мині хайди даа
баскетбольнай командаа аралазарына чидерге харас-
хам.

Уроктар соонда пістинъ класстынъ чыылии полған.
Ольга Николаевна иледе олғаннар кўстеніп, чахсы
ўгренип пастапчалар теен. Пастағы звенонынъ кирегі
прайзынанъ артых полған. Оларнынъ пір дее ікі чох
полған, ўс, тізенъ, ікі ле кізіни полған. Олар ўстерін
чох ит салзалар, ол звено тўртке,писке ле ўгренерге
пирген сўзін толдыр саларлар,—теен Ольга Николаев-
на. Шишкинненъ пістинъ сылтаабыста пістинъ звено-
нынъ кирегі тынъ хомай полған.

Юра чоохтаан:

— Піс сірерненъ хузурухта парчабыстар! Ол ки-
ректенъ сығып аларданъар, пірее ние сағын кўрер-
ге кирек.

— Пу ла ікөленънінъ үчүн!—теен Лёня Астафьев Шишкинненъ піссер көзідіп.—Хайди за іди, а? Прай звеноны уятха кирчезер! Прай олғаннар кўстенчелер, оларнынъ пастарында өрген дее чазапчат, пір дее полыспас! Син, Малеев, ноға хомай ўгречезінъ?

Андада прайзы мині хырыс сыхханнар:

— Син пілбинчезінъ ме хайди, чахсы ўгречер киректі?

— Пілбинчем, нимеденъер чоох парча!—теем.— Мин позым даа чахсы ўгречерге сағынчам, мында, тізенъ, пазох ол чоох!

— Сағынча ползанъ, ўгречерге кирек! А синінъ чи отметкаларынъ хайдағдыр?—сурған Алиқ Сорокин.

— Отметкаларым минінъ ирткен тустилар нооза! Чахсы ўгречерге, тізенъ, мин алындағы кўн не чарат салғам,—тіпчем.

— Эх, син! Анынъ даа алнында сағынарчыхсынъ!

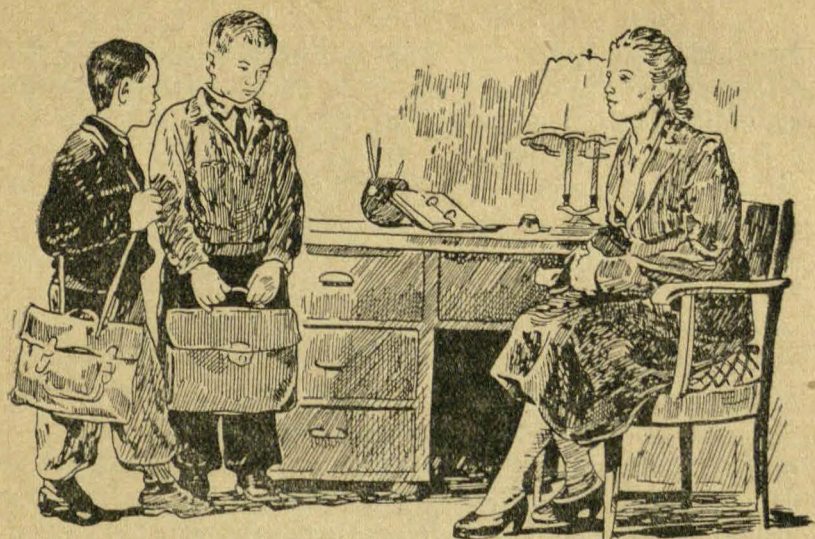
— Тохтанъар, олғаннар, тартызарға чарабас,—теен Ольга Николаевна.—Соона халчатханнарға полызарға кирек. Сірернінъ звенода чахсы ўгречілер пар. Шишкинненъ. Малеевке полызар кізі табарға кирек.

— Малеевке полызарға маға чарир ба?—сурған Ваня Пахомов.

— А мин Шишкинге полызарбын,—теен Алиқ Сорокин.—Чарир ба?

— Конечно, чарир,—теен Ольга Николаевна.—Арғыстарынъарға полызарға хынчатханынъар тынъ чахсы.

Ольга Николаевна чыылығ соонда, Шишкинненъ пісті учительскайзар хығырып алып, пісненъ ўр чоох-тасхан. Ол пісті ибде асхынах ўгречезер паза итчеткен уроктарынъарны манъзырап, пір дее чахсы сағынып албин итчезер теен. Аннанъар пістінъ пілізібіс асхынах пол парча. Піс сағызыбысха асхынах сиирчебіс, аннанъар сиіріп алған даа ниебіс пістінъ сағызыбыста

тудылбинча, табырах ундул парча. Ол Шишкинге орыс тіліненъ пірілген заданиені манъзырабин, полған на пасчатхан сөзін чахсы сағынып ал турарға, правиларны наизусть ўгренерге, көп хығыарға чоохтаан паза ол ибзер пірілген тоғызын хайди толдырчатханын сыныхтап турарбын теен.

— А саға, Витя, позынъа көп тоғынарға кирек,— теен маға Ольга Николаевна.— Син, хынза, задачаны пөк полбиныбыссанъ пабанънанъ алай ба іченъненъ сурча поларзынъ?

— Чох,—тіпчем.—Мин амды пабамнанъ сурбинчам. Аны нимее тоғызынанъ чара тартарбын! Мин арғызымзар парып сурып алчам.

— Че, ол андағох. Мин посха кўстенерге кирек тіпче ноомза. Сынап задачаны кўстеніп чахсы піліп пөк турзанъ, пірее нимее ўгреніп тее аларзынъ, че полған на сай синінъ ўчўн пасха кізі ит турза, пөгерге хачан даа ўгрен полбассынъ. Задачалар ўгренчілер пос-алынча сағынарға ўгрензіннер тіп пірілчелер.

— Чахсы,—тіпчем.—Минамды позым пөк турарбын.

— Күстен көр. Задачаны пөк полбаадаг ла ползанъ арғызынънанъ алай ба минненъ полызыг сур.

— Чох,—тіпчем.—Мага позым даа сиданып алгадаг чили пілдірче, че арығли полбиныбыссам, андада ла Ваязар парарбын.

— Сынап син күстензенъ, сиданып аларзынъ,—теен Ольга Николаевна.

Тоғызынчы главазы

Мин ибзер килбиненъөк ибге пирілген тоғысты идерге чапсынғам. Андаг күстенчігіме позым даа чапсып парғам. Мин пастап Ольга Николаевна чоохтаан хоостыра инъ сидік уроктарны идерге сағынып алғам, ананъ нииктерін. Ол күн арифметикаданъ задача пирілген полған. Мин ұр дее сағынмин задачникті азып, хығыр сыххам:

„Магазинде 8 пила полған, палты аннанъ ұс хати көп полған. Плотниктернінъ пір бригадазына палтыларнынъ чарымын паза ұс пиланы 84 салковайға садыбысханнар. Халған палтыларны, пилаларны пасха плотниктернінъ бригадазына 100 салковайға садыбысханнар. Пір палты паза пір пила нинчее турча?“

Мин пастап пір дее ние піл полбин салып, задачаны ікінчізін хығырғам, ананъ үзінчізін... Мин пола-пола задачаларны пүдірчеткен кізінінъ олғаннар оой пөк полбазыннар тіп, өнетін путхалыстыг итчеткенін піл салғам. Пазыл парған: „Магазинде 8 пила полған, а палтылар аннанъ ұс хати көп“. Оланъай ла 24 палты полған тіп пас саларчыхтар. Сынап 8 пила полған полза, палты аннанъ ұс хати көп полза, мында 24 палты полғаны ідөк тее полғанына ла пілдістіг. Пір дее чоох чох поларчых! Паза мындаг: „Плотниктернінъ пір бригадазына палтыларнынъ чарымын паза ұс пиланы 84 салковайға садыбысханнар“. Оланъай ла чоохтирчыхтар: „12 палты садыбысханнар“. Сынап 24 палты полған полза, чарымы 12 поларын кізі пілбинчеткен не чили. Прай ол нимелерні 84 салковайға

садыбысханнар. Аннанъ андар халған палтыларны, пилаларны плотниктернінъ пасха бригадазына 100 салковайға садыбысханнар тіп чоохталча. Хайдағ халғаннары полчанъ? Кізі чіли иштеп чоохтабачанъ ма? Сынап прайзы 24 палты полған полза, 12 палтызы садыл парғанда, 12 палты халған полар. Пилалар прайзы 8 полған; пір бригадаа ўзін садыбысхан ползалар, пасха бригадазына 5 пила сатхан поларлар. Ана ідөк بازار полғаннар, а то путхап, путхап алып, оларох олғаннарны толкалары чох—ол даа задачаны пөк полбинчалар тіпче поларлар.

Мин ол задачаны позым онъдайынча пазып алғанда, мындағ пол парған:

„Магазинде 8 пила паза 24 палты полған. Плотниктернінъ бригадазына 12 палты паза 3 пиланы 84 салковайға садыбысханнар. Плотниктернінъ ікінчі бригадазына 12 палты паза 5 пиланы 100 салковайға садыбысханнар. Пір пила паза пір палты нинчее турар?“

Задачаны хатап пазып алып, хатабох хығырғанымда, ол хысхачах пол партыр, че іди дее полза хайди идерін пір дее сағын полбаам, минінъ пазымда саннар путхалызып, сағынарға харығ полғаннар. Мин андағы саннарны асхынах идер ўчўн, задачаны пірее онъдайнанъ хысхарат саларға чарадыбысхам. Пила, палтыларны садыбысханнарында, оларнынъ магазинде нинче полғаннары кирек тее чох полғаннар чізе. Задачаны хысхарадыбысханымда, піди пол парған:

„Пір бригадаа 12 палты паза 3 пиланы 84 салковайға садыбысханнар. Ікінчі бригадазына 12 палты паза 5 пиланы 100 салковайға сатханнар. Пір палты паза пір пила нинчее турча?“

Задача хысхарап парған, мин аны пазох хысхарадарынанъар сағынғам. Ол пила, палтылар кемге садылғаны ноо нимее кирек се. Нинчее садылғаны ла кирек. Мин сағынғам, сағынғам ананъ задача мындағ пол парған:

„12 палты паза 3 пила 84 салковайға турча.

12 палты паза 5 пила 100 салковайға турча.

Пір палты паза пір пила нинчєє тур парар?“

Паза хысхарадар онъдай чох полғаннанъар, мин аны хайди пөгип аларынанъар сағынғам. Мин пастап сағынғам, сынап 12 палты паза 3 пила 84 салковайға турчатса, палты, пилаларны хозыбызарға, ананъ 84 нинче пол парғанына ўлебізерге. Мин 12 палтыны 3 пилаға хозыбысхам, 15 пол парған. Ананъ 84-ті 15-ке ўлеп сыххам, че остаток чох ўлелбинчеткен. Хайдағ-да саба кирек пол парғанын піліп, пасха онъдай тілеп сыххам. Мындағ онъдай табылған: 12 палтаа 5 пиланы хозыбысханымда 17 пол парған, ананъ 100 салковайны 17 ўлеенімде, пазох остаток хал парған. Андада мин 24 палтаа 8 пиланы хозыбысхам, салковайларны идők хосхлабызып, салковайларны пила, палтыларға ўлестіргем, че андағ даа полза ниме сыхпинох парған. Мин ананъ пилаларны палтыларнанъ алыбысхам, ахчазын, тізенъ, пол парғанына ўлеем, іди дее итсем ниме сыхпаанох. Мин пазох пила, палтыларны алынча хосхлап көргем, ананъ оларны ахчаданъ алғам, анынъ халғанын пилаларға ўлестіргем, минінъ итпеен дее нимем халбаан, че олох пір дее ниме сыхпинчатхан. Андада мин, задачаны алып алып, Ваня Пахомовсар парғам.

— Истек,—тіпчем,—Ваня, 12 палты паза 3 пила хада 84 салковайға турчалар, а 12 палты паза 5 пила 100 салковайға турчалар. Пір палты паза 1 пила нинчєє турча? Синінъ сағызынъда, пу задачаны хайди идерге кирек?

— А син хайди сағынчазынъ?—сурча ол.

— Мин сағынғанда, 12 палтыны 3 пилаға хозыбызарға паза 84-ті 15-ке ўлебізерге кирек.

— Тохта! Пилананъ палтыны хозып ниме піліп аларзынъ?

— Мин анда прай нинче полғанын піліп аларбын, ананъ нинче пол парғанына 84-ті ўлебізербін паза пірсі нинчєє турғанын піліп аларбын.

— Ниме „пір“? Пір пила ба алай пір палты ба?

— Пила,—тіпчем,—алай ба палты.

— Андада оларнынъ турған пастары пір пол парар.

— Олар пір ниместер бе?

— Конечно, пір ниместер. Олар задачада пір паа-ға турғаннар тіп чоохталбинча нооза. Анда палты паза пила ал-алынча нинчее турчатханнарын сурча нооза. Аннанъар пістінъ оларны хосчанъ онъдайы-быс чоғыл.

— Оларны,—тіпчем,—хос хоспа пір, олох пір дее ние сыхпинча!

— Аннанъар даа сыхпинча.

— Хайди итченъ зе?—сурчам.

— А син сағын көр.

— Мин ікі часты тооза сағынғам!

Задачаны чахсы көр,—тіпче Ваня.—Син ние көрчезінъ?

— Көрчем,—тіпчем,—12 палты паза 3 пила 84 салковайға паза 12 палты паза 5 пила 100 салковай-ға турчатханнарын.

— Син сизінчезінъ ме, пастағызында паза ікінчизінде палтылар тинъни садылғанын, пилалар, тізенъ, ікее көп?

— Сизінчем,—тіпчем.

— Сизінчезінъ ме, ікінчизінде 16 салковайға аар-лығ төлееннерін?

— Сизінмөкчем. Пастағызын 84 салковай төлеен-нер, ікінчизінде, тізенъ, 100 салковай. 100-тенъ 84-ті алыбысса, он алты пол парар.

— Хайди сағынчазынъ, ікінчизінде ноға 16 сал-ковайға көп төлеен поларлар?

— Ол за прайзына пілдістіг,—нандырғам:—ікі пила артых алғаннар, анынъ үчүн 16 салковай артых төлирге киліскен.

— Андағда, ікі пила үчүн 16 салковай төлееннер бе?

— Я,—тіпчем,—ікінінъ үчүн.

— Пір пила чізе нинчее турар?

— Ікі пила 16 салковай турчатса, пір,—тіпчем,—8 салковайға турар.

— Син амды пір пила нинчєє турчатханын піліп алдынъ.

— Тьфу!—тіпчем.—Аринча даа оой задача пол-тыр! Хайди позым сағын полбаам за?!

— Тохта, саға ам даа палтынынъ нинчєє турчат-ханын піліп аларға кирек.

— Че, анзы за оой,—тіпчем.—12 палты паза 3 пила 84 салковайға турчалар. 3 пила 24 салковайға турча. 84 салковайданъ 24-ті алыбысса, 60 халар. Андагда, 12 палты 60 салковайға тур парча, а пір палты — 60-ны 12-кєє ўлебізерге, 5 салковай пол парар.

Задачаны позым пѳк полбааныма тынъ ачырғанып ала, ибзер парчатхам. Мин пазағы задачаны хайди даа полза позым пѳгерге чаратхам. Пис час таа оды-рарбын, че ит саларбын.

Ікінчі кўнінде піске арифметикаданъ ибзер тоғыс пірілбеєніне тынъ ѳрінгем, задача пѳгері—ол оой ниме нимес.

„Хайди полбас,—сағынғам,—пірєє дєє кўн ариф-метикаданъ тынанып аларбын“.

Че кирек сағынғаннанъ полбин парған. Уроктар идєрге одырарымнанъох, Лика чоохтаныбысхан:

— Витя, піске задача пиргеннер, аны пѳк пол-бинчам. Маға полыс пир.

Мин задачазар кѳре ле сағынчам:

„Сынап пѳк полбин салзам, андада история полар! Андада хомай атха кір парарбын“.

Ананъ ағаа чоохтапчам:

— Маға сағам манъ чоғыл. Маға мында позым-нынъ даа уроктары читче. Син ікі часча ойнап чѳр кил, ананъ килзенъ мин полыс пирєрбін.

— Сағынчам:

„Ол ойнап чѳргєнче, мында задачаны сағын кѳ-рєрбін, ананъ ағаа чоохтап пирєрбін“.

— Мин ѳремзер чѳр килим,—тіпче Лика.

— Пар, пар,—тіпчем,—табырах ла айланма. Ікі-ўс тєє час чѳр. Нинче хынғанча ойна.

Ол парыбысханда, задачникті алып алып хығыр сыххам:

„Оолахнанъ хызычах арыгда хузух тергеннер. Олар 120 хузух теріп алғаннар. Хызычах оолахтанъ ікі хати асхынах терген. Оолахта паза хызычахта нинче хузух полған?“

Ол задачаны хығырарымнанъ кўлкім дее килібіскен. „Мына хайдағ задача!—сағынчам.—Мында піл полбас нимедір? Пілдістіг, 120 2-ее ўлебізерге, 60 пол парар. Андағда, хызычах 60 хузух теріп алған. Амды оолахти нинчедір піліп аларға кирек: 120-денъ 60-ны алыбызарға, 60-ох пол парар. Хайди за іди? Олар тинъ теріп алған чіли, пол парча, задачникте, тізенъ, хызычах ікі хати асхынах ўскен тіп чоохталча. Ага!—сағынчам.—Андағда, 60-ны 2-ее ўлебізерге, 30 пол парар. Іди полза, оолах 60 терген, хызычах 30“. Нандыринзар кўрібіскенде, тізенъ, анда мындағ: оолахти 80, а хызычахти 40.

—Тохтанъар!—тіпчем.—Хайди за іди? Мини 30 паза 60 пол парча, мында, тізенъ, 40 паза 80. Сыңхтап сыххам—прайзы 120 хузух теріп алғаннар. Сынап оолах 60 терген полза, хызычах 30, прайзы 90 пол парча нооза. Орта нимес! Задачаны хатабох пўк сыххам. Минінъ пазох 30 паза 60 пол парча. Нандырығдағы 80 паза 40 хайданъ килгеннер зе? Сыбырап ла салған ниме осхас!

Амды мин сағын сыххам. Задачаны онча хати хығырып, анынъ онъдайын пір дее таап полбаам.

„Ну,—сағынчам,—ўзінчі класстарға төртінчі дее класстынъ ўгренизі пўк полбинчатхан задачаларны пиргеннер. Хайди ўгренип алчалар за, парасханнар?“

Ол задачаданъар сағын сыххам. Аны пўк полбинчатханыма уядыстығ даа полған. „Төртінчі класста ўгреничедіп, ўзінчі дее класстынъ задачазын пўк полбинча!“—тир Лика. Улам на тынъ сағын сыххам. Пір дее ниме сыхпинча. Харахтарыма даа харасхы тўзібіскен! Ниме дее идерін пілбин одырчам. Задача-

да прайзы 120 хузух полған, че оларны пірсіні пірсининенъ ікі хати көп ползын иде ўлестіруге кирек. Мында пірее пасха саннар даа полған полза чи, андада пірее ниме сағынып таа аларчих, мында, тізенъ, 120-ні ікее нинче дее ўлепчет, 120-ні нинче дее 2 хатапчат, олох 40 паза 80 сыхпас.

Мин ачырғанғанымнанъ тетрадьта хузух ағазын паза ағас алтында оолахнанъ хызычахты, паза андағы 120 хузухты хоостап пастаам. Ол хузухтарны хоостапчадып, сағынып одырғам. Мининъ сағыстарым андар парбин, хайдар-да пасха чирзер парғаннар. Мин пастап оолах ноға хызычахтанъ ікі хати көп ўзіп алған полчанъ сағынғам, че ананъ оолахты ағасха сыххан полар, хызычах, тізенъ, ағас алтынанъ ўскен полар, аннанъар даа анынъ андағ асхынах полар тіп сағынғам. Мин хузухтар ўсклепчеткен полып, ағастағы хузухтарны резинкананъ чысхлап, оолахнанъ хызычахха пирчеткен полып, оларнынъ пастары ўстўнде хузухтар хоостағлаам. Олар хузухтарны ізептеріне сыххан поларлар сағынғам. Оолағас курткалығ полғаннанъар, анынъ хабырғазында ікі ізеп хоостаам, хызычах фартуктығ полған. Ол фартукта пір ізеп хоостаам. Ананъ мин хызычахтынъ ізебі пір ле полғаннанъар ас терген полар неке тіп сағын сыххам. Мин оларзар көріп одырғам: оолағастынъ ікі ізеп, хызычахти пір ізеп паза мининъ сағызымда хайдағ-да ниме чарып пастабысхан. Мин оларнынъ пастарынынъ ўстўндегі хузухтарны арыда чысхлабызып, оларнынъ ізептерінде хузухтар ла полғанндағы чили, тарбайта хоостағлап салғам. Амды оларнынъ ізептерінде прай 120 хузух чатхан: оолахтынъ ікі ізебінде, хызычахтынъ пір ізебінде, прайзы ўс ізепте. Кинетін мининъ пазыма чарых сағыс кір килген: „Прай ол 120 хузухты ўс кизекке ўлестірібізерге! Хызычах поэна пір кизегін алып алар, ікі кизегі, тізенъ, оолахха халар, ана іди ани ікі хати көп пол парар!“ Мин табырағынча 120-ні 3-ке ўлебіскенімде, 40 пол парған. Андағда пір кизекте 40.

Хызычахти 40 полған, оолахти, тізенъ, ікі кизек, 40-ты 2-ее хатабызарға, 80 пол парар! Нандыриинда сах андағ. Мин, өрінгенімненъ сала ла сегірбин, табырах Ваня Пахомовсар, хайди позым пөгип алғанымнанъар чоохтирға чўгўрғем.

Тасхар ойлап киліп көрзем Шишкин килче.

— Истек, — тіпчем, — Костя, оолахнанъ хызычах арығда хузух тергеннер, олар прайзы 120 хузух теріп алғаннар, оолах поэна хызычахтанъ ікі хати көп алып алған. Син сағынғанда хайди идерге кирек?

— Теер салыбызарға, — тіпче, — ниткезіненъ андар, хызычахты паза хыйыхтабазын иде!

— Мин аннанъар сурбинчам! Оолахти ікі хати көп ползын иде. Оларға хайди ўлестір пирерзінъ?

— Хайди хынзалар іди ўлессіннер. Син нимее маға сырбалчазынъ за? Пір тинъ дее ўлезіп алзыннар.

— Тинъ иде чарабас, — тіпчем. — Ол андағ задача.

— Хайдағ задача?

— Арифметика задачазы чи.

— Тьфу! — тіпче Шишкин. — Минінъ талай сосха-чағым ол парған, аны алындағы кўн не садып алған полғам, ол, тізенъ, мында задачаларын сындырча!

— Че, пром таста, — тіпчем, — синінъ андағ чо-баанъны пілбеем.

Мин аннанъ андарох чўгўрғем.

Ванязар ойлап килдім.

— Истек, — тіпчем, — мына хайдағ задача: хызы-чахнанъ оолах 120 хузух ўзіп алғаннар. Оолах поэна ікі хати көп алып алған. Ўс чардыхха чарарға кирек. Мин орта пілтірбін ме?

— Орта, — тіпче Ваня. — Пір кизегін хызычах алза, ікіні оолах алар, андада анынъ ікі хати көп полар.

— Поzym сизін салғам, — тіпчем. — Пілчезінъ ме, хайдағ-да задача пўдір салып, аны пір дее кізі ит полбас сағынғаннар, мин, тізенъ, ит салғам.

— Молодец!

— Мин амды задачаларны позым на пѣк турар-бын,—теем.

— Күстен көр. Позынъа даа чахсы полар: туза полар,—тіпче Ваня.

Пазох ибзер ойлаам. Көрзем Юра Касаткин удур киліп одыр.

— Истек, Юра,—тіпчем.—Оолахнанъ хызычах арыгда хузух тергеннер...

— Че сининъ хузухтарынъны даа! Син чоохта, нога үгренимин уличаа чѳрчезинъ?

— Мин үгреничем, сынап!

— Тохтат сал аны! Прай классты нандыра тартчазынъ, ідѳк сининъ Шишкининъ.

— Сын чоохтапчам, мин үгреничем, Шишкининъ талай сосказы ѳл партыр. Син хайдар парчазынъ?

— Мин хайди үгреничеткенинъні көрерге синзер парчатхам, ибде чоғылзынъ, че амды уроктарынъ хайди итчеткенинъні көрдім.

— Сып-сынап, задачаларны иткем, киліс парған, мин Ванязар үр нимеске ле чоохтап лапирерге чѳргем. Че паранъ, көріп аларзынъ.

Піссер килгенибісте, оолахнанъ хызычахтанъар задачаны көзіт сыххам.

— Пу үзінчі класстынъ задачазы нооза!—тіпче Юра.

— Мин ѳнетін пылтырғы задачаларны хатап үгреничем,—тіпчем.—Пылтыр арифметикаданъ хомай үгреничем, аннанъар аны хатап үгреничерге хынчам.

— Чахсы нима сағынып алтырзынъ. Ирткен нимені чахсы пілзенъ, аннанъ андар үгреничерге дее ниик полар.

Юра парыбысхан. Түрче поларынанъ Лика килгенде, агаа задачаны чоохтап сыххам. Хузухтыг агас паза оолагасха ікі ізеп, хызычахха пір ізеп хоостаглап салғам.

— Мына,—тіпче Лика,—хайди чахсы чоохтапчазынъ! Мин позым пір дее піл полбасчыхпын!

— Че, пу за оой задача. Сага хачан кирек полза, мага чоохтап тур, мин пір-ікі ле чоохтап пир турарбын.

— Мин іди хайдаг-да онъдайнанъ пір кізіденъ аринча пасха кізее айлан парғам. Мынынъ алнында мага поэма полысчанънар, амды, тізенъ, пасхаларын ўгретчем. Чапсыстыг даа, арифметикаданъ минінъ ікі полған нооза!

Онынчы главазы

Пазагы кўнінде усхун киліп, кўзенектенъ хысхы настал парғанын кўр салғам. Тасхар хар тўс партыр. Ибіре прай ла ағарған: чир, хырлар, ағастар, тізенъ, ах кружева ла осхастар — салааларын хар прай ла туу пас партыр. Мин сах андох ічем сыйлап пирген конькиненъ чыларға парарға иткем, че школазар парарға кирек, школа соонанъ, тізенъ, уроктар идерге одырыбысхам, аванъ Ликанынъ задачнигіндегі саннарны пўкклеем. Ўзінчі класстынъ задачаларын прай пўк саларға сағыныбысхам. Анда оой задачалар кўп полған, аннанъар оларны сал хузухтарны ла хасхан чіли хасхлап турғам, че хайзында сағынып пасты даа талирға киліс турған. Андаг даа полза, оларданъ хорыхпаам. Мин пірее дее задачаны читіре пўкпин пасказына хадылбасха чаратхам. Конечно, ол кўн прай задачаларны пўкпеем, оларнанъ ікі-ўс неделяча тартызарға киліскен. Конькиненъ чыларға харасхы полыбысса ла чўрченъмін. Ўзінчі класстынъ задачаларын прай пўк салғанымда, мага илееде кўп сағыстар хозылған осхас полған, амды Ольга Николаевна пирчеткен төртінчі класстынъ даа задачаларын пір дее кізінінъ полызин чох пўккедег полғам. Төртінчі класстынъ задачнигінде ўзінчі класстынъ задачнигіндегі задачаларға тўй кўп задачалар полғаннар, андаг даа полза олар сидік арахтар, че амды мин андаг сидік тее задачаларнынъ онъдайын таап

пілерге пастабысхам. Маға андағ сидік задачаларны пөгерге хынығ даа чіли пілдірген. Мин арифметикаданъ мынынъ алнындағы чіли хорыхпаам. Минненъ хайдағ-да аар ниме азырыл парғандағы чіли пілдірген. Чуртирға даа ниик улыбысхан.

Ольга Николаевна минінъ чахсы чидіглеріме өрініп, маға чахсы отметкалар турғысхан. Олғаннар даа мині паза хырыспааннар. Чахсы ўгреніп настааныма пабамнанъ ічем дее өрінгеннер. Мині баскетбольнай командаа алғаннар, анда кўн азыра олғаннарнанъ хада ікілер часча ойнирға ўгрен турчанъмыс. Ойнабас кўнде, конькиліг, саналығ чөргем паза олғаннарнанъ хада хоккей ойнаам—идер ниме пар полған.

Шишкин, тізенъ, чахсы ўгренер орнына, андағмындағ талай сосхаларын, ах кўскелерні, черепахалар садып ал турған. Анынъ ёжтары ла ўс полған! Ол оларнанъ кўн тооза тартысхан: оларны азырап хайраллаан, олары, тізенъ, ағырып ол турғаннар. Хайданъ-да ол Лобзик адай таап алтыр. Лобзик андамында ла чөрчеткен кўчўгес полған, сыныннанъ чоохтаза, ол кўчўгес тее нимес, киир дее нимес, че ортымах ла адай полған: ол хара тўгдўр тўктіг полған паза анынъ халбах хулахтары салбанънасханнар. Ол аны, хайда-да улиçada көр салып, позынзар хығырып алып, ибінзер хоғдыр киліп, аны „Лобзик“ тіп адап алған, Лобзик—адай адына киліспес ат таа полза, лобзик—ол андағ ағас игеченъ кічицек пилачах. Шишкин лобзиктің ниме полғанын пілбин, адай ады полар тіп сағынған.

Шишкин ол ла нимелерненъ алағызып, ўгредігденъер сағынмааны пілдістіг полған, ол ічезі пірее чибіргіче хати чоохтабаанда ла уроктарын итпеченъ. Ічезі тоғыстанъ киліп сурча:

— Уроктарың ит салғазың ма?

— Чох. Амох идербін.

— Сағамох одыр!

— Амох, амох, ічечеем. Черепаханы ла азырап салим

Ічезі поэмының киректеріненъ аймазыл парча, ол, тізенъ, черепаханы азырапчадып, талай сосхазына клетка ит пирерге сағына тартып, узан сыхча. Ічезі нинче-де время пазынанъ пазох уроктар идерге чоохтапча:

— Уроктарынь хачан идерзінъ зе?

— Амох.

— Хачан амох? Син төреміл „амох“ тидірінъ, поэмынь орнынънанъ даа хыймырабинчазынъ:

— Че амох! Клетканы читіре ит саларға кирек нооза.

— Клетканы? Синінъ ол тоғызынь ұс кўнге дее чидер! Таста аны, уроктарынь ит.

— Чарай за, — хынмин арах чоохтапча Шишкин. — Клетканы танъда даа читіре ит салғайбын за. Ам ёжтарға суғ ла ағыл пирзем, уроктарым ўгренирбін.

Ол кружка алып алып, ёжтарына суғ ағыларға парча. Ананъ пасха анънарынынъ суғлары парба тіп көрерге парча. Ёжтарнынъ пірсі хайдар-да кір парғанын көр салып, Шишкин тура істін прай тілеп сыхча. Чарым частанъ ічезі пазох уроктарданъар сурча.

— Амох, — тіпче Шишкин. — Ёжты ла таап алим. Ёж хайдар-да чіт партыр.

Полған на сай іди ле полчанъ. Пірде пір ниме, пірде пасхох кирек, пірде ўзінчізі. Ічезі занятее парыбысса, ол уроктар идерге сағынмин, узирға чадар тусты сағып алып, ананъ на пірее ниме ит сыхча. Конечно, анынъ манъзыраста иткен нимелері хайди ла полза иділченъ, ол пір дее ниме чахсы ўгренименъ, че андағ даа полза, хайдағ-да онъдайнанъ ўстер алай пірееде төрт тее алып алчанъ. Че, іди удаа киліспеченъ. Ол орыс тіліненъ тынь хорыхчанъ паза тоғыртын кізі ползыинанъ на сығып алчанъ. Пістінъ класстынь олғаннары стенгазетаа кір парарларынанъ хорығып, тоғыртын чоохтабиныбысханнар, че андағ даа полза мин Шишкинге нанчы хоостыра тоғыртын пілдіртпин чоохтап турчанъмын. Іди дее полза, ол

агаа туза даа полбаан. Хачан класста диктант алай ба сочинение بازار полза, Шишкин ікее пас саларын азынада пілінченъ, аннанъар андағ кўннерде школазар чўрбеске чаратхан. Пірсінде, Ольга Николаевна танъда диктант بازارбыстар тіп чоохтаанда, Шишкин ол кўн ағырачых улып, ічезіне пазым ағырча тіп чоохтаан. Агаа ічезі ол кўн школазар парбасха чарадып, тоғыстанъ килзўк имчі хығыр килербін теен. Че ол тоғыстанъ килгенде, Шишкин пазым ағырбинча паза имчіні хығырба тіп чоохтаан. Ічезі школазар Костянынъ пазы ағырған, аннанъар урок иртір салған тіп пічік пас пирген, анынанъ іди кирек чаксы иртіп парған. Ікінчизінде, сочинение بازار полғабыс, Шишкин пазох ағырачых улыбысхан, ічезі школаа парбасха чаратхан, че тоғыстанъ килгенде агаа Костянынъ табырах чазыл парғаны чапсыстығ пілдір парған. Че анда даа пір дее нима сизинмин халып, школазар пазох ағырған тіп пічік пас пирген. Ұзінчизін андағ кирек пол парғанда, Костя школазар чўрбеске улып, аны алахтырчатханын сизініп пастабысхан. Костя пастап чазырған, че ічезі школазар парып, піліп аларбын теенде паза ічезі поэнынъ чооғын толдыр саларын піліп, Костя прай пір дее чазырбин чоохтап пирген.

Анынъ іди занятиеденъ тизерге сағынып алғанын истіп салып, ічезі хайдар-хайдар тарыныбысхан. Ол кирек, Шишкин Лобзикті ибінзер ағылғанға орта киліс парған. Костяға ічезі андағ-мындағ ла анъ-хустарны ибзер тазып, уроктар идер орнына оларнанъ на тартызып аймасханына тарынчанъ. Аннанъар Костя Лобзикті ічезі кўр салбазын тіп, азынадох чуланда чазыр салған. Хачан Костя прай кирегін чоохтабысханда, ічезі тарыныбысханға орта, Лобзик чуланнанъ сых киліп, кўні комнатазар кире хонған.

— А мынзы хайдағ нимедір?—хысхырыбысхан ічезі Лобзикті кўр салбинанъ.

— Ол нима нимес ... Ол оланъай ла адай,—пулбураныбысхан Шишкин.

— Адай?—хысхырыбысхан ічезі.—Сағамох сығар аны! Тураа толдыра анънар чыып алғазынъ! Синінъ иткен нименъ андағ-мындағ анънар ла, үгренерге пір дее хынминчазынъ! Сағамох анънарынъны мыннанъ апарғла! Урсаннарны, кўскелерні паза ёжтарны—прайзын апар! Чидер синненъ хыяланызарға, пу адайны сўрөк!

Паза итченъ онъдай чоғыл, Көстя харах чазын толадып ала, анънарын таныс олғаннарзар тарадарға пар сыххан паза оларны прай тарадыбысхан, че чалғыс ёжты ла пір дее кізі аларға хыңмаан. Андада ол, ёжынанъ хада минзер киліп, ибізінде хайдағ кирек пол парғанынанъар чоохтап пирген. Мин дее анынъ ёжын аларға хынмаам, позымнынъ даа ол сыйлап пирген кўскелерім көп өс парған паза кўскелернінъ хайзылары комодта чуртап сыхханнар, ағаа хоза ёж хайдағ-да саа чох, ағырығ полған. Че Шишкин аны пір дее ағырығ нимес паза ёжтарох чили хысхызын тунарға полып, сағ чохтанча теен. Мин аны алып аларға чаратхам, Шишкин, тізенъ, ёжты часхыда узуп тохтаза нандыра алып аларбын теен.

Костя Лобзикті ле пір дее кізее пирерге хынмин, аны ічезіненъ чазырып, туранынъ хыры алтында тударға чаратхан. Ол ағаа трубанынъ хыринда чатчанъ чир ит пирген паза аны ойлабыспазын тіп, мойндыдағы паананъ стропилаа палғап салған. Хыр алтында соох, андағ даа полза, трубанынъ хыринда чылығ полған, аннанъар Лобзик тынъ соохха тонъмаан, че сынынанъ чоохтаза, аны пірее тустарда соохха даа, ізіге дее майыхтыр турчанъ. Тынъ ачығ соохтарда труба ноға-да тынъ ізіп парчанъ, анынъ үчўн пір хыринанъ Лобзикті соох хысти тутхан, че пір хыринанъ ағаа сковородадағы осхас ізіг полған. Костя Лобзик хулағын ўзўт салбазын алай ба өкпезіне соох кір парбазын тіп, сағысырачанъ. Ол Лобзикке чазырып чіченъ нимелер тазычанъ паза Лобзикке эрістіг полбазын тіп, пос туста анынанъ хада полчанъ. Ічезі ибде чох полза, Лобзикті ибзер ағылчанъ, че

ічезі тоғыстанъ килер тусха, аны хыр алтынзар нандыра апар салчанъ. Пастағы туста кирек чахсы пар турған, че пірсінде Лобзикті нандыра апарарын ундут салған, хынза, ічезі дее тоғыстанъ ирте килібіскен полар, аны чахсы пілбинчем, че хайди чоохтидырлар, Шишкин про ит салған орнында туттыр салған. Ічезі Лобзикті көр салған.

— Пу адай пазох мында ба!—хысхырыбысхан ол. —Ана нименінъ үчүн саға үгренерге время читпинче! Мин саға аны сығара сүрібізерге чоохтаан полғам хайза, че син пазох ағыл килгезінъ!

Шишкин мында ічезінінъ сөзін испин салғаннанъ ар паза Лобзикті хыр алтында чуртадып, аннанъар сағысыраанынанъар сығарыныбысхан, паза ол ағаа тынъ хынчатханынанъар, анынъ ибі-суу даа чох чалғыс ла полғанынанъар, аны соохха сығара сүр полбаам тіп чоохтаан.

— Сынап син уроктарынъ чахсы толдырчанъ ползанъ, мин Лобзикті халдырарға даа чарадарчыхпын. Син сөс истерге пір дее хынминча ноонъза,—теен ічезі.

— Мин уроктарымны хайди идербін зе?—нандырған Шишкин.—Мин үгренерге одырзамох, Лобзик хыр алтында хайди одырча тіп сағын сыхчам. Ағаа чалғызанға эрістіг полар. Аннанъар даа пазыма пір дее уроктар кірбинчелер.

Андада ічезі аны аябызып чоохтаан :

— Сынап кўнёрте школа соонда уроктарны чахсы толдыр турарға сөс пирче ползанъ, ол адайны халдырарға чарадарчыхпын.

Костя сөс пирчем тіп чоохтаан.

— Көрербіс сөзінъні хайди толдырарзынъ,—теен ічезі.—Мин амды сині тоғыс соонда кўннінъ сай сыныхтап турарбын.

Костя маға прай ол киректерденъер пазағы кўнінде школаданъ айланып одырғаныбыста чоохтаан.

— Кіренъ минзер, Лобзикті хайди ўгрет-четкенімні көрерзінъ, — чоохтаан Костя. — Көрерзінъ, ол хайдағ хыйға адай. Ол тістеріненъ палканы даа тудып пілче.

— Мин сағынғанда, палканы тісенъ тударға, тынъ на улуғ сағыс кирек нимес, — нандырғам мин.

— Кемге хайди, — нандырған Шишкин, — саға, конечно, палканы тістерінъненъ тударға пір дее сағыс кирек нимес, че Лобзикке кирек.

Піс андар килгебіс. Шишкин буфеттенъ сахарницаны алып алып, Лобзикті хығырған. Лобзик сахарницаны көр салбинанъ, чоғар сегірглеп, хузуруғын көгліг пулғап сыххан. Ол предмет ағаа чахсы таныс полғаны көрінген. Костя анынъ тумзуғынынъ алтына палка тудып чоохтаан:

— Пу палканы тут, сахар аларзынъ.

Лобзик палкаданъ хыя айланыбызып, сахарницазар хыйыртап көрген.

— Син сахарницазар көрбе, палканы тут, тіпчелер саға! — хыхырыбысхан Костя.

Лобзик андағ даа полза палканы тударға хынмаан. Костя андада анынъ ахсын кўстенъ азып, андар палканы кире суххан, че холын салыбысхандох, Лобзик ахсын азыныбысхан, паза палка ползар тўс парған.

— Кичее ниме ўгреткенімні амох ундуп салтыр! — кібіренген Костя. — Пазох пастағызынанъ сығара пастирға килізер.

Ол, пазох Лобзиктінъ ахсын азып, палканы кире суғыбызып, маға Лобзик ахсын азын полбас иде тударға чоохтаан. Ол онъдайнанъ Лобзик нинче-де

время палканы ахсында тутхан паза анынъ ўчўн агаа сахар пиргебіс. Піс ол упражнениені нинче-нинче хати иткебіс. Лобзик пола-пола, ахсында палканы тутхан соонда, агаа сахар пирерлерін піл салып, палканы пір дее кизи улызын чох ахсында тут сыххан. Сын, ол палканы табырағынча тастабызып сахар аларға харасчанъ, че Костя андаг тустарда агаа сахар пирбин, пазох палканы тударга кўстеченъ.

Мин ол кўн ибзер орай айланғам паза анынанъ позымнынъ режиміні сайбап салғам. Мин чайғызын хачан каникуллар улып пасталзох, адай алып, аны ўгредерге чаратхам, че сағам занятиелер парчатханда, аны идерге чарабас, ана андаг ўгреди кизининъ көп времязын хоратча. Мин, арифметикаданъ чахсы ла ўгрэн парирып, пазох двойка ал сығарбын. Пастағызын посха чахсы ўгрэнерге кирек, ананъ адайларны даа ўгредерге чарир.

Шишкин, тізенъ, пос туста Лобзиктенъ не тартызып, аны палканы ахсында ла тударга нимес, че соонча сөзір чөрерге дее ўгрет салған. Сын, аны Лобзик тикке итпеен, че сахар ўчўн ол тынъ кўстеніп итченъ. Пірее ле кичичек кизек сахар ўчўн, ол палканы алай улуғ даа поленоны Вокзальной переулокка даа читіре апарарчых. Шишкин Лобзикті агаа ла нимес, че аннанъ даа пасха нимее ўгрет саларбын тіп чоохтаан, андаг даа полза ол ирік парып паза нимее ўгретпеен, чир дее ол пір нимеденъ ўр тартыспачанъ паза пір нимеденъ пірсіне сегіріп пір дее нимені читіре итпеченъ.

Он пірінчі главазы

Піс циркке прай класснанъ парарға хачанох чаратхабыс. Володя прайзыбысха билет аларбын теен, аннанъар піс ол кўнни чидікпин сағып турғабыс. Піс прай класснанъ киноға нинче-нинче хати чөргебіс, че циркте пір дее хати полбаабыс. Мин циркте пір дее полбаам, Шишкин хачанох полған, амды ол пір

дее ниге пілбеен. Ол анда хайдаг-да анънар, тигрлер бе алай ала парыстар ба, танъ аттар даа полған полчанънар ба, аны ла пілче, ниге полғанын пілбеен. Андада ол кічиг полған. Тимір сымыхтарнанъ иткен шарнынъ істінде ойлатчатхан мотоциклистті көрерібіс килген. Піс городта хызылглап парған афишаларны хачанох көргебіс паза ол мотоциклистті көрген кізілернінъ чоогын искебіс. Мотоциклист пик тимір сымыхтарнанъ иткен тынъ улуғ шарнынъ істіне кіріп алып, ол шарнынъ істінче мотоциклліг ойлат чөрче. Мына шарнынъ алтындағы чардығы үстүндегізіненъ чарылып пазох төбін түсче. Мотоциклист үстүндегі чардығында халып, ідөк ойлатча. Мотоциклистінъ ол тонъхар даа турчатхан чардығынанъ анъдарылбинчатханы тынъ чапсыстыг полған. Мотоциклист ол шарнынъ істінче улуғ скөростънанъ ойлатчатса, хайдаг-да центробежной кұс мотоциклні шарға чаба тартып, аны анъдарарға пирбинче тіп чоохтасханнар. Че сынап мотоциклнінъ скорозы хызырыл парза, центробежной кұс чіт парар, анда-да мотоцикл дее төбін анъдарыл парар.

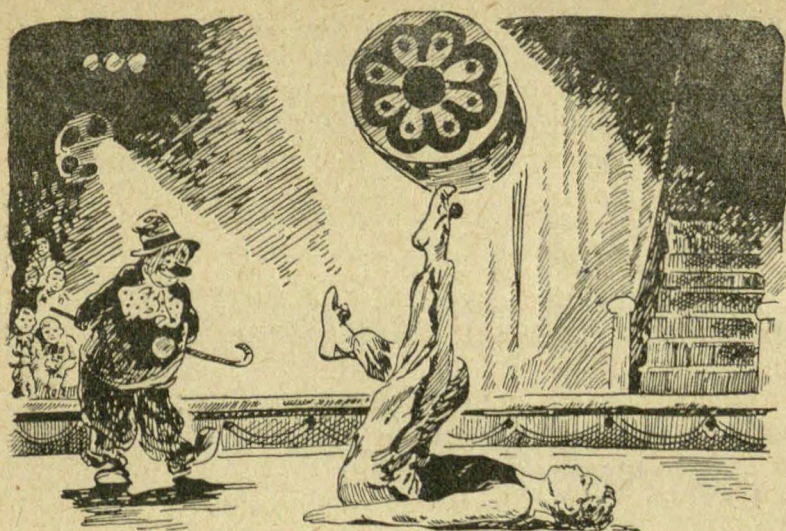
Олғаннарнынъ хайзылары прайзын цирксер апарбастар паза Володя прайзына билет ал полбас, аннанъар отличниктерні ле апарарлар тіп чоохтасханнар. Пасхалары, тізенъ, Шишкинні ле апарбас тіп чоохтасханнар. Ўзінчілері билеттер прай садыл парған поларлар, аннанъар пір дее кізіні апарбастар тееннер.

Хайди полза билеттер алылғаннар, піс прайзыбыс циркке парғабыс паза Шишкин дее парғанох. Піс циркке илееде азынада киліп алғабыс, че аннанъ хайди полбас: орайлатханча ирте, арах килерге кирек, орайлатсанъ сині кирбин дее саларлар. Піс постарыбыстынъ орыннарыбысха одырглап алып, улуғ кибістерненъ чабыл парған аренаны көр сыххабыс. Пістінъ үстүбісте хайдаг-да канаттар тартыл парғаннар. Чоғар цирктінъ куполынынъ алтында трапециялар, колечколар, арғамчы пасхыстар паза аннанъ даа пас-

ха нимелер іліглеп парғаннар. Цирктінъ улуғ зданиезіне кӧӧлче кизі толып пастабысхан паза пола-пола маға пеер прай город чыыл парған чили пілдірібіскен. Мин цирктегі чонны санирға чарадыбызып ікі чӱс отысха читіре санап алчаастабысхам, ананъ пазох хатап санап сыххам. Олох туста онарча улуғ лампалар кӧйібіскеніне циркте кӱнӧрткідегі ле чили чарых пол парған. Прай ниме тіріліп, ӱлӱкӱндегі ле чили, чазал парған. Цирк кӧрерге килген кизілер ӧнпазы сырларнанъ чылтыразыбысханнар. Мин ойын кӧзідеріне читіре ам даа ырах полар сағынғам паза андағы кизілерні кӧрглеп сыххам, че сах андох Литавралар¹ сынъылас сыхханнар, барабан хоғдырап сыххан, скрипкалар сыыхтасханнар, трубалар кӱзӱрескеннер, паза... кинетін аренаа кӧп акробаттар сығара ойлас килгеннер. Олар сегірізіп тоғылахтаныс сыхханнар, холларынанъ удур-тӧдір тастазып, азахтарынанъ чапчанъ хабысханнар паза тегілекті чӧрглеп пастааннар. Оларнынъ іди чапчанъ полчатханнарын кӧріп одырған кизілернінъ полғаны ла, ідӧк аренаа сығара хонып, акробаттарнанъ хада тоғылахтанары килген. Мин дее ареназар сығара ойлирға тура хонғам, че мині Ольга Николаевна тудып алып, одыр сал, пасхаларына кӧрерге харығ полчазынъ тіп чоохтаан. Мин, ареназар пір дее кизі сығара ойлабинчатханын кӧр салып, орныма одыр салғам. Че андағ даа полза, ол сегірчеткен акробаттарны кӧріп, мин амыр одыр полбаам. Мин оларны иир тооза даа кӧрерге тимде полғам, че олар тӱрче ле ойнап ойлазыбысханнар, паза оларнынъ орныларына дресировщик² ӱгреділген абаларынанъ хада сыххан. Мына абалар хайдағ чапчанънардыр! Олар канаттарча чӧргеннер, чиленьмес тепкеннер, бочкаларнанъ ойлатханнар: бочка тоғылахтанча, аба, тізенъ, анынъ ӱстӱнде кӧні турып алып, азахтарын алыстырча. Ікі аба велосипедтіг ойлатханнар.

¹ Литавра—сапчанъ музыкальнaй инструмент.

² Дрессировщик—аңиарны, малларны ӱгретчеткен кизі.

Абаларнынъ соонанъ эквилибристтер¹ ойнааннар. Олар, чирге чадып алып, азахтарын чоғар тудып алып, азахтарынанъ хайдаг-да ѓнъ-пазы агастанъ иткен тумбаларны тастаглап сыхханнар. Олар аны толғааннар, айлахтандырғаннар паза удур-тѓдир, пирде пир азахтарына тастасханнар. Пасха кизі оларнынъ азахтарынанъ иткен нимелерні холынанъ даа ит полбас.

Ананъ ўгреділген адайахтар выступать полғаннар. Олар сегіріп тоғылахтанысханнар паза сонъ азахтарынанъ пас чѓргеннер, ханъааахтарнанъ тартысханнар, футбол ойнааннар. Анда пир адай хайдаг махачы полды! Аны чоғар цирктінъ куполынынъ алтына читіре кѓдірібіскеннер, ол аннанъ парашюттыг сегірібіскен. Ананъ дрессировщица сан санат пилчеткен адайны кѓзідербін тіп чоохтаан. Мына стул ағыл килділер, андар кічичек хара адайахты одыртыбыстылар. Дрессировщица анынъ алнында ўс ағас чуркаахтар турғыс салып, аны санирға чоохтаан. Піс

¹ Эквилибрист—цирковой артист.

адай чоохтас таа пілбинче нооза, хайди санап алар сағынғабыс. Че адай ўр сыххан, іди ол ўс хати ўрген. Андағы чон ўрін парып, аяларын саап сыхханнар. Дрессировщица, адайны махтап, ағаа кизек сахар пирген паза анынъ алнында пис чурка турғыс салып пазох чоохтаан:

— Сана!

Адай пис хати ўр салған.

Дрессировщица ағаа хатығ чачынға пазылған саннарны кўзітклеп сыххан. Адай полған на сай орта нандырган.

Ананъ дрессировщица сурып пастаан:

— Ікіні ікі хатаза нинче полар?

Адай төрт хати ўр салған.

— Ўске төртті хосса нинче полар?

Адай читі хати ўр салған.

— Оннанъ төртті алыбысса, нинче полар?

Адай алты хати ўр салған.

Піс чапсып одырғабыс: адай хызырып таа, хозып таа пілче!

Паза жонглёрлар выступать полғаннар. Олар табахтарнанъ жонглировать полғаннар паза даа пасха нимелерненъ алай ба оларны чоғар тастабызып, холларынанъ тутхайнар. Пірсі пір санъай төрт тее табах тастағлаан, паза пірсі төртөк. Ананъ ол табахтарны удур-төдір тастағлап сыхханнар. Олар аны хайда-хайдар чапчанъ иткеннер! Пірсі пірсіне тастапча, олох туста ікінчісі—пастағызына ол онъдайнанъ, табахтар пірде пір кизізер учухчалар. Паза пір дее табах талабааннар!

Паза циркте кёк станнығ, хыр пиджактығ паза ноған шляпалығ, хып-хызыл пуруннығ клоун полған. Ол артист полбаан, че андағ даа полза, артисттерөк итчеткен нимелерні итклеен, че оларданъ хомай араҳ, Ол, жонглёрларнынъ соонанъ сых киліп, ўс полено ағыл киліп, оларнанъ жонглировать пол сыххан. Анынъ кирегі хомай тоозылған: ол поэнынъ пазын поленонанъ сабынып алып парыбысхан.

Велосипедтіг чӧрген абаларнынъ соонанъ, ол ідӧк велосипедтіг сых килбиненъ не велосипедін, барьерге урундырып, прай унат салған. Хачан чаланъ аттығлар выступать полчатханнарында, оларданъ ат сурап сыххан. Ол андағ даа полза, аннанъ анъдарыл парарынанъ хорығып, позын канатнанъ палгап саларға сурынған. Чоғартын канат тўзіріп, хурынынъ кистіненъ хаптыр салғаннар. Андада ол аттынъ хузуруғынча сығып пастаан, че ат тепкленген. Ол атха сығарға пасхыс ағыл килерге иткен, че хурына хаптырылған канат позытпинчатхан. Ол полбаста ла, наездниктенъ атха мўндіртібіс тіп, сурын сыххан. Наездник аны атха мўндір сыххан, че андағ даа полза пір дее сых полбинчатхан.

— Одырдах! Одыр атха!—хысхырған наездник нинче ле пар кўзіненъ аны кӧдіріп ала, че ол, тізенъ, атха мўнер орнына, хайдағ-да онъдайнанъ наездникке алтаныбысхан.

Наездник циркче чўгўр чӧрген, ол хыр пиджактығ чудақ ағаа мўніп алған одырча. Наездник хысхырча:

— Мин саға атха мўн тіп чоохтаам хайза, син, тізенъ, хайдар мўнібіскезінъ? Син минінъ мойныма мўнібіскезінъ!

Хайди полза аны наездниктенъ тўзіріп, атха мўндірібіскеннер. Ат чўгўр сыхханда, ол анъдарыл халған, кистіненъ канатнанъ палғаттыр салғаннанъар чирге читіре тўспин, циркче азах, холларын тарбайтып учух чӧре халған.

Пір сӧсненъ, ол андағ кізі полған: ол прай ниме идерге харасхан, че аннанъ пір дее ниме сыхпаан. Ол тикке ле кізілерні хатхыртчанъ. Уғаа кўлкістіг!

Инъ халғанчызында „Чалтанмастарнынъ шары“ тіп номер полған. Піс тынанған аразында пір дее чирзер чӧрбин, постарыбыс орныбыста одырып, хайди тимненчеткеннерін кӧргебіс. Пастап алтында алынча кизектерденъ сығара шарнынъ ўстўндегі чардыхтарын чыглап алғаннар. Ол уғаа даа улуғ полған, анынъ алтына чибіргіче кізі пос ла сыып парарчых, анда

даа пос орын халарохчых, неке. Ананъ шарнынъ ўстўндегі чардығын чоғар цирктінъ куполы алтынзар кўдірібіскеннер, алтында андағох улугъ тўбінкі чардығын чыып алғаннар. Ағаа ікі мотоцикл паза ікі велосипед кир салып, алтындағы чардығы ўстўндегізіненъ піріксін иде чоғар кўдірібіскеннер. Шарнынъ алтында люк полған, ол люктанъ тўбін пағданъ иткен пасхыс тўскен.

Перерыв тоозыл парған. Кізілер пазох постарынынъ орыннарына одырглабысханнар. Чарых от пазох кўйібіскенде, аренаа мотоциклисттер сыхханнар. Олар кўк комбинеzonнар кис салған полғаннар, пастарында оларнынъ лётчиктерни осхас тоғылах шлемнер полғаннар. Олар ўзўленъ полғаннар; ікізі ир кізі, пірсі ипчі. Олар аренанынъ хыринда киліп турыбысханнарында, оларны чон хазыр аплодисменттерненъ удурлаан. Музыка ойнап пастабысханда, чалтанмас паза гордай пастарын танъхайта тудып, олар пасхысча чоғар сыхханнар. Пірсі пірсінінъ соонанъ олар, люкка кіріп, шар істінде пол парғаннар. Ананъ олар, істіненъ люкты чабызып, шарнынъ істінче велосипедтіг чўр сыхханнар. Велосипед, кічіг скоростынанъ чўріп, шарнынъ алтында улугъ нимес круг айланған, че хачан анынъ скорозы хозылып пастаанда, ол чоғарданъ чоғар ла сых турған, велосипедисттер постарынынъ велосипедтеріненъ хада хыйын чўргеннер, оларнынъ ноға анъдарылбинчатханнары пілдізі чох полған. Олар пірерденъ паза ікілерденъ, чўргеннер, паза ол ипчі дее иреннерденъ халбаан.

Ананъ пір мотоциклист мотоциклін заводитъ улыбысхан. Пулемёт ла чіли тыдырап сыххан. Мотоциклист шарнынъ істінче тынъ улугъ скоростынанъ ойлатхан. Ол мотоцикліненъ хада пірде шарнынъ алтынзар, пірде ўстўнзер ойлатхан, мотоциклисттінъ алтынанъ чоғар ойлатханын кўріп, мотоциклистті анъдарыл халар тіп хорыххабыс, че ол анъдарылбаан. Ікінчі мотоциклизі поэнынынъ мотоциклін заводитъ улыбысхан паза пірсін сўрізе ойлат сыххан. Суулас,

нызырас, атыс! Ікінчі мотоциклизі шарнынъ тўбіне тўзіп тохтабысхан, пастағызы шарнынъ ўстўндегі чардығында ойладарын тохтатпаан.

Шарнынъ алтындағы чардығы алынча чарылып, көөлче тўбін тўзіп пастаан, ол мотоциклист ўстўндегізінде хала парып, чөрчееен не чөрген. Хачан шарнынъ алтындағы чардығы чирзер тўс килгенде, мотоциклист паза хыс сых килгеннер, че пастағы мотоциклизі, тізенъ, ўстўндегі шарнынъ чардығында ойлатчаан на ойлатхан. Сынап ол турыбысхан полза, центробежнай кўзі чит парарчых—ол чирзер анъдарыл парарчых. Ағаа ам анъдарылбастынъ ўчўн улуғ скоростьнанъ ойладары ла кирек полған. Піс андар тынмин даа көргебіс. Мин кинетін сағына тартхам: „Хайди полар ол, сынап моторы сайбалып алай ба пір минута даа тохтап парза? Сах андох скоростъ хызырыл парар—андада мотоцикл улуғ хорғыстығ кўсненъ шарданъ сығара чирзер учуғыбызар“.

Пірее тустарда маға мотоциклннъ моторы тохтабысхан чили пілдір турған, че прай чахсы иртін парған. Шарнынъ алтынзархы чардығын пазох көдірібіскеннер. Мотоциклист, скоростъты хызырып, шарнынъ алтындағы чардығында көөлче ибіріл сыххан. Кругтары асхынахтанъ асхынах ла халып одырганнар. Пода-пола ол турыбызып, люктанъ сых киліп, пасхыстанъ тўс сыххан. Мунъар чон аны аплодисменттерненъ удурлаан.

Мынынанъ ойын көзідері тоозылған паза цирктенъ парарға чоохтап таа полбас аястығ полған. Мин чаратхам: хачан ѓс парзам, кўннннъ цирк көрерге чөрербін. Че, сынап кўннннъ сай полбаза даа неделяда пір хати даа. Мин аннанъ пір дее ирікпеспін!

Он ікінці главазы

Ёж тунарға хынминыбысханнанъар, аны нимененъ азырирын сурып аларға, ікінчі кўнінде Шишкинзер кіргем. Ол хараа усхун киліп, комнатача хайындырып, хайдағ-да чачыннарны хоғдырадып, пір дее кізее

узирға пирбеен. Мин кір киліп, комната-нынъ ортызында пол да Шишкиннің хо-лында чемоданның, азағы чоғар чат сал-ганын көр салғам.

— Син нмее пол-да ағактанчазынъ?— сурчам мин.

— Мин эквили-брист поларға ит-

чем,—тіпче ол.—Мин амох азахтарыманъ чемоданны пырлахтандырарбын.

Ол, чемоданны холынанъ көдіріп алып, аны азах-тарынанъ тударға харасхан, че ол кирек пір дее киліспін турған.

— Маға,—тіпче,—аны азахтарыма ла хаптырып аларға. Че, полыс пирдек: чемоданны алып алып, минінъ азағыма сал пир.

Мин чемоданны алып, анынъ азахтарына сал пир-гем. Нинче-де время ол аңы азахтарынынъ пазында тутхан, ананъ ағырин айландыр сыххан, че мында чемодан чыл парып чирзер түс парған.

— Чох,—теен Шишкин,—пиди ниме сыхпас! Ча-лаастанып аларға кирек, а то ботинкалар чылға-яхтар.

Ол, ботинкаларын суурып алып пазох ойда чадып, азахтарын чоғар көдірген. Мин чемоданны пазох азахтарына сал пиргем.

— Че амды,—тіпче,—арығли пасха кирек!

Ол пазох аны азахтарынанъ айландыр көрерге харасхан, чемодан пазох, төбін чыл парып, анынъ харнына ағырта түскен. Шишкин харнын туда түзіп, өстебіскен.

— Ох, ох!—тіпче.—Пиди ол тее халарзынъ! Пу чемодан уғаа аар. Мин пірее пасха ниик арах нимені айлахтандырам.

Піс пірее ниик арах ниме тілеп сыххабыс. Пір дее ниме таппаабыс. Ол андада дивандағы подушканы суурып алып, аны трубка иде тұрібіскен паза аны колбасаны палғаан чіли, пағнанъ пик иде палғап салған.

— Ам чახсы, — тіпче, — подушка нымзах, тұссе дее, ағырта тұспес.

Ол пазох полға чадыбысханда, мин анынъ азағына ол „колбасаны“ сал пиргем. Ол пазох айландыр көрген, че олох пір дее ниме сыхпин парған.

— Чох, — теен ол, — мин пастап аны азахнанъ тударға үгренирбін, цирктегі эквилибрист чіли. Син аны ортахтын таста, мин аны азағымнанъ тут турарбын.

Мин подушканы алып, хыя турып алып, ананъ кил тастаам! Подушка учух парып, анынъ азағына тенъмин, пазына тееп парған.

— Ах син субараан! — хысхырған Шишкин. — Хайдар тастапчатханынъны көрбинчезінъ ме? Азахсар тастирға кирек!

Андада мин подушканы алып, азағынзар тастаам. Костя азахтарын тебенънеткен, че андаг даа полза тут полбаан. Мин іди чибіргіче хати тастаам, че ағаа пір хати ла азахтарынанъ тудып аларға киліскен.

— Көрдінъ ме? — хысхырған ол. — Син на эквилибристти чіли пол парды!

Мин идібөк көрерге харазып, подушканы азахтарыманъ тударға ойда чадып алғам. Андаг даа полза маға пір хати даа тудып аларға киліспеен. Пола-пола саам арығли тоозыл парған. Маға кем-де мўніп чөрген не чіли, минінъ пилім ағырған.

— Че чарир, — тіпче Шишкин, — пўўнге подушканынъ упражнение идерге чидер. Че амды стулларнанъ упражняться поланъ.

Ол, стулға одырып алып, аны ікі азағына ла турғызып аларға харазып, аны көблче хыйын ит сыххан. Ол аны хыйын иткенненъ идіп, пола-пола стулы тонъхар ас парған, че Шишкин ползар учух парып,

тынъ ағырта тўс парған. Мин, пірее ниме сығарып алчанъ мын арса тіп, ідөк ит көргем. Че минненъ андағох кирек пол парған. Мин стулымнанъ хада чирзер анъдарылып нїткемнї сїстіре тўскем.

— Піске ам даа мындағ упражнениелер идерге ирте одыр,—чоохтаан Костя.—Че жонглировать поларға ўгрениенъ.

— Піс жонглировать нимененъ поларбыс са?

— Цирктегі жонглёрлар чїли, табахтарнанъ чїзе.

— Ол, шкафсар сығып, ікі табах сығарып алған.

— Мына,—тіпче,—син минзер тастағла, а мин синзер. Мин тастабыссамох, син сах андох минзер таста, минин тут, а синин мин тут турарбын.

— Тохта,—тіпчем,—піс іди табахтарыбысты талап саларбыс, че пір дее ниме сыхпин парар.

— Анзы сын,—тіпче ол.—Че піди идень: пастап пір ле табахнанъ жонглировать поларбыс. Хачан пірсін чахсы тударға ўгренип алзабыс, андада ікіненъ пастирбыс, ананъ ўсненъ, төртненъ, ол онъдайнанъ пістінъ кирек сын на жонглёрларни чїли парар.

Піс пір табахты тастап сыххабыс, че аны андох унат салғабыс.

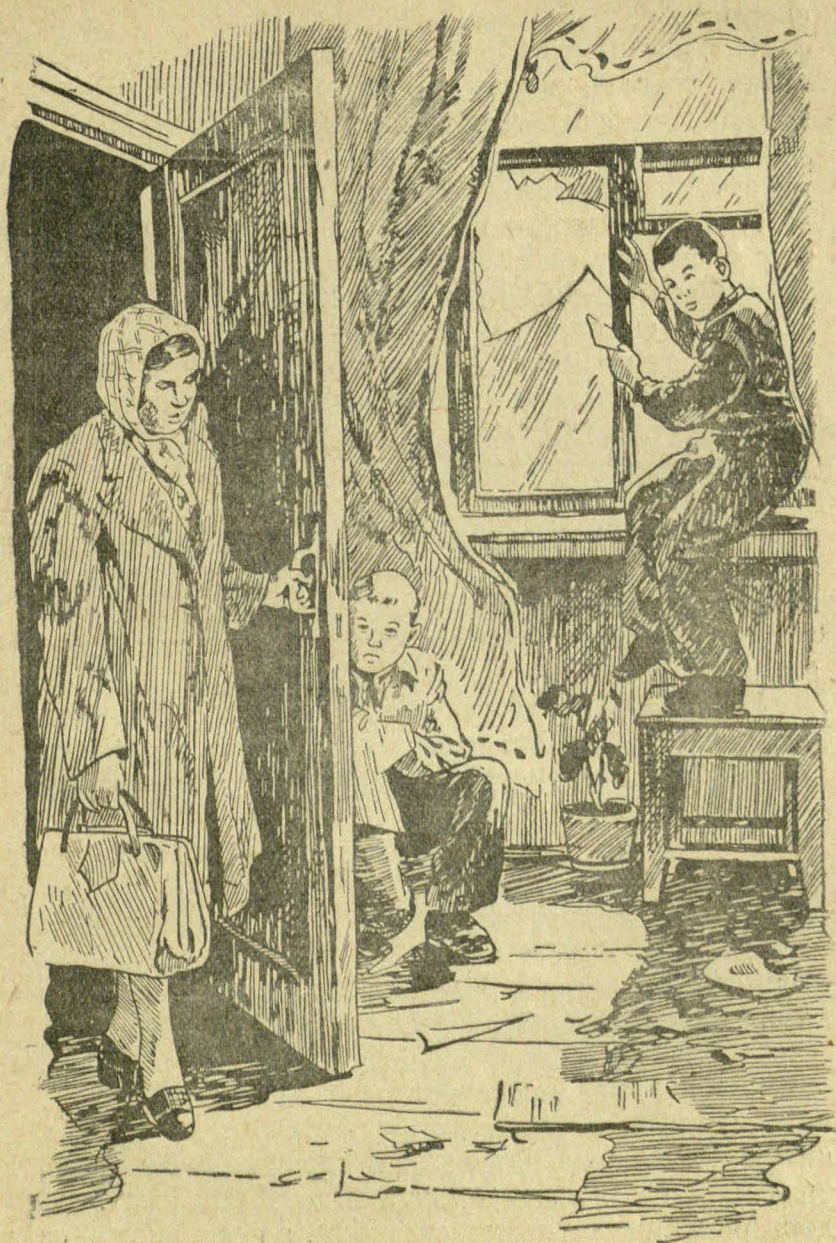
— Чох, іди чарабас,—тіпче Шишкин.—Піс піди прай ідіс-хамысты хыр саларбыс, че пір дее ниме сыхпас. Пірее хайдағ-да тимір ниме таап аларға кирек.

Ол кухняданъ эмалированной тазычах таап алған. Піс пазох ол тазычахнанъ жонглировать пол сыххабыс, че хайди-да кинен опып, көзенекке тееп парған. Харын даа піс сўлейкені аринча талабаабыс—ол сызыхтан на партыр.

— Хомай кирек пол парды!—тіпче Костя.—Пірее ниме сағынып аларға кирек.

— Алай ол чїкті чачыннанъ чапсыр салчанъ ма?—чөп пиргем мин.

— Чох, іди улам хомай полар. Че піди идень: коридордағы көзенектінъ сўлейкезін суурып алып, пеер турғыс саларбыс, а мынзын коридорнина тур-

ғыс саларбыс. Анда анынъ сызығын пір дее кізі сизінмес.

Піс, көзенектің сыбандызын арығлабызып, сызыхтығ сўлейкені ходыр сыххабыс. Улам на сызыхтал парған паза сўлейке ікі кизекке чарыл чөрібіскен.

— Хайди полбас,—тіпче Шишкин.—Коридорда ікі кизектенъ піріктірген сўлейке поладыр.

Ананъ піс коридорнынъ көзенегіндегі сўлейкені парып суурып алғабыс, че ол сўлейке көп нимес улуғ пол парған, паза комнатанынъ көзенегінінъ рамазына сынъмин парған.

— Аны кизібізерге кирек,—чоохтаан Шишкин.—Олғаннарнынъ хайзынынъ алмазы пар пілбинчезінъ ме?

Мин чоохтапчам:

— Вася Ерохинни пар осхас, полған.

Піс, Вася Ерохинзер парып, анынъ алмазын алып алып, нандыра киліп, сўлейкені тілеп сыххабыс, че ол пір дее чирде чох полған.

— Че вот,—тімелген Шишкин,—амды сўлейке чіт парды!

Анчада ол полда чатчатхан сўлейкее орта пазыбысхан. Сўлейке сығдыраза ла халған.

— Хайдағ алығ сўлейкені полға сал салған?—хысхырған Шишкин.

— Кем аны салар? Позынъох салғазынъ,—тіпчем мин.

— А син нимес пе?

— Чох,—тіпчем,—мин аны тударын даа тутпаам. Саға аны полға саларға чарабас полған, ол полда көрінминче, аннанъар ўстўне пазыбызарға оой ла.

— Син пастабох ноға чоохтабаазынъ за?

— Мин анда сағыс таа хабынминдырбын.

— Синінъ хабынмазынънынъ ўчўн, ам маға ічем читілер! Ам ние итченъ зе? Сўлейке пис кизекке унал парған. Піс аны піріктіре чапсырып алып, коридорзар нандыра турғыс саларбыс, а пеер анох,—сала даа полза асхынах кизек полар.

Піс коридордағы сўлейкенінъ кизектерін турғыс сыххабыс, че кизектер тудылбааннар. Піс оларны чапсыр сыххабыс, соох полғанынанъар, клей тооп пар турған. Піс аны тастабызып ікі сўлейке кизегін комнатада кōзенекке кир сыххабыс, Шишкин пір кизегін полға прай унада тўзірібіскен. Сах олох туста ічезі тоғыстанъ айлан килген. Шишкин мында пол парған нимеденъер ағаа чоохтап сыххан.

— Син кічигденъок хомайзынъ!—теен ічезі.—Сині ибде чалғызан артызарға даа хорғыстығ! Пірее ниме ит салғанынъны ла кōрерге кирек!

— Кōрерзінъ мин турғыс саларбын,—чоохтаан Шишкин.—Мин кизегестерденъ ит саларбын.

— Анзы ла читпеен! Кизегестерденъ! Стекольщикті хығырарға кирек. Мынзы чи нименінъ кизектерідір?

— Мин табах оот салғам,—нандырған Шишкин.

— О-о-о!—ла тіп салған ічезі.

Ол, холларынанъ чыхчазын тудыныбызып, кинетін не анынъ пазы ағырыбысхандағы чіли, харахтарын нуубысхан. Ананъ ол холларын тўзіріп чоохтаан:

— Пу нимелерні сағамох алғлап сал—пар ўгре-нерге! Уроктарынъ идерге сағынмаан даа поларзынъ!

Костянанъ піс, полдағы сўлейке кизектерін чыып алып, оларны похсах тōкченъ харачахсар апар салғабыс.

— Синінъ іченъ чахсы,—чоохтаам Костяға.—Сынап ибде мин мындағ ниме ит салзам, кўн тооза чоох поларчых.

— Сағысыраба, ам даа чоох полар. Тўрче сағы, Зина чачам килер, ол минінъ пазымны сабыннап пирер. Хынза саға даа тееп халар.

Мин, Зина чачанынъ килерін сағыбин, табыра-ғынча избер парыбысхам.

Мин ікінчі кўнінде Шишкинге улиçada учураам, ағаа ол ағырыбысхан чіли пілдіргенненъер пўўн школазар парбин амбулаториязар парарбын теен. Мин школазар килгенімде, Ольга Николаевна Шишкин

ноґа чоґыл тiп сурґанда, мин аны пўўн улиґада кўр-
гем, хынза, ол пўўн килбес, ол амбулаториязар пар-
чатхан тiп чоохтаам.

— Школаданъ айланзанъ анда пол кил,— чоох-
таан Ольга Николаевна.

Ол кўн класста диктант полґан. Мин школаданъ
сыххан соонда, уроктар иткем, ананъ Шишкинзер
парґам. Анынъ iґезi тоґыстанъ килген полтыр. Шиш-
кин минi кўр салбинанъ, маґа хайдаґ-да таныхтар
кўзiтклеен: салааларын ирнiне чаба тутхлаан паза
пазынанъ чайхаан. Мин маґа нимеденъер-де тапсабасха
кирегiн пiл салґам, ананъ пiс анынанъ коридорзар
сыххабыс.

— Син минi пўўн школада полбаан тiп iґеме
чоохтаба,— теен ол.

— А син ноґа полбаазынъ? Саґа амбулаторияда
ниме чоохтааннар?

— Пiр дее ниме чоохтабааннар.

— Ноґа?

— Анда хайдаґ-да пасхачыл имґi. Мин аґаа аґыр-
чам тiп чоохтапчам, ол, тiзенъ, чоохтапча: „Чох, син
хазыхсынъ“. Мин чоохтапчам: „Мин пўўн тынъ
апсырґаныма пазым сала ла ўзiл парбаан, ол, тiзенъ,
тiпче: „Апсырып аларзынъ, ананъ ирт парар“.

— Хынза, син сынап таа аґырбаан поларзынъ?

— Я, конечно, аґырбаам.

— Андаґ-да амбулаториязар нимее парґазынъ?

— Мин иртен iґеме аґырчам тiп чоохтаанымда,
ол маґа чоохтаан: „Сынап аґырчатсанъ, амбулатория-
зар пар, мин паза школазар пiґiк паспасын. Син
iдўк тее кўп кўн иртiр салдынъ“.

— Син аґырыґ ниместе iґенъе ноґа аґырчам тее-
зiнъ зе?

— Хайди син пiл полбинчазынъ! Ольга Нико-
лаевна пўўн диктант полар теен хайза. Мин нимее
парарбын за? Маґа тынъ хыныґ пазох iкi аларґа!

— Ам чи син ниме идерзiнъ? Танъда Ольга Ни-
колаевна синненъ ноґа школада полбаазынъ тiп сурар.

— Пілбинчем, хайди даа поларын! Мин, хынза, танъда даа школазар парбаспын, сынап Ольга Николаевна сурза, міні ағырча тіп чоохтирзынъ.

— Истек,—тіпчем мин,—ол хомай кирек. Син іценъе прай чоохтап пир паза саға пічік пас пир тіп сурын.

— Чох, пілбинчем... Ічем іди кўн иртірерге хыныхтырып паза пічік паспаспын тіп чоохтаан.

— Хайди идер зе,—тіпчем мин,—сынап андағ кирек пол парғанда. Син танъда парбассынъ, танъдўрўк парбассынъ—нине пол парар за? Іценъе чоохта, ол пілер.

— Чарай за, сынап тідінзем сурынарбын.

Шишкин ікінчі кўнінде школазар пазох килбеенде, мин анынъ іезіне чоохтап пирерге тідінмеенін пілгем. Ольга Николаевна минненъ Шишкинненъер сурғанда, мин ол ағырча тіп чоохтаам, хачан нимезі ағырча тіп сурыбысханда, мин гриппненъ тіп сағынып алғам.

Ана іди Шишкиннінъ ўчўн чой улыбысхам. Че хачан ол пір дее кізее чоохтабасха сурынғанда, мин хайди чоохтабызарбын за!

Он ўзінчі главазы

Мин занятиелер соонда Шишкинзер парып, анынъ ўчўн Ольга Николаевнаа чойланғанымын чоохтап пиргем, ол, тізенъ, школазар парар орнына, хайди кўн тооза городча чўргенін паза хайди іезіне чоохтап пирерге хорыгып, школазар анынъ пічігі чох кил полбаанынанъар чоохтап сыххан.

— Нине идерзінъ амды?—сурчам мин. Син пўўн дее іценъе чоохтабассынъ ма?

— Пілбинчем. Мин піди сағынчам: цирксер кірібізерге.

— Хайди цирксер?—чапсып парғам.

— Циркке кіріп алып, артист улыбызарбын.

— Циркте нине идерзінъ?

— Хайди ниме... Прай артисттер ниме идедірлер. Лобзикті санирға ўгредіп алып, олох артистка чілі, выступать поларбын.

— Сынап сині албин салзалар чи?

— Аларлар.

— Школанъны хайди идерзінъ зе?

— Школазар пір дее чѳрбеспін. Син, чахсы идіп, Ольга Николаевнаа чоохтаба, нанчым пол!

Ічень пола-пола синінъ школазар чѳрбинчеткенінъні олох піл салар.

— Че, сағам ол пілбес, ананъ, хачан циркке кіріп алзам, мин ағаа позым чоохтап пирербін, анда пір дее ниме полбас.

— Сынап Лобзикті ўгредіп аларға киліспин парза чи?

— Килізер. Ноға киліспечень? Амох кѳр кѳрербіс. Лобзик!—хысхырыбысхан ол.

Лобзик ойлап киліп, ибіре ойлағлап, чылбанънап сыххан.

Шишкин буфеттенъ сахарницаны алып алып чоохтаан:

— Амох, Лобзик, санирға ўгренирзінъ. Сынап чахсы саназанъ, сахар аларзынъ. Хомай санир ползанъ пір дее ал полбассынъ.

Лобзик сахарницаны кѳр салбинанъ чалған сыххан.

— Тохта чалғаннарға. Ананъ чалғанарзынъ.

Шишкин сахарницаданъ онча кизек сахар сығар киліп чоохтаан:

— Пастап онға читіре санирға ўгренирбіс, ананъ аннанъ андарох парарбыс. Мына минде он кизек сахар. Кѳр, мин санирбын, а син ундутпасха кўстен.

Ол Лобзиктің алнындағы табуреткаа сахар кизектерін салып ала, тыыда санаан: „Пір, ікі, ўс“... Іди онға читіре.

— Кѳрчезінъ, мында он кизек сахар. Пілдінъ ме?

Лобзик, хузуруғын хойбанънадып, сахарзар тартынған.

Костя анынъ тумзуғынанъ сиртебізіп чоохтаан:

— Пастап санирға үгренип ал, ананъ сахарзар көр!

Мин чоохтапчам:

— Хайди ол одырбинанъ на онға читіре санирға үгренип алар. Олғаннарны даа іди үгретпинчелер.

— Андағ полза, аны пастап писке алай ба ўске читіре үгретченъ ме?

— Конечно,—тіпчем,—ўске читіре ағаа ниик полар.

— Че андағда ікее читіре,—тіпче Костя.—Андада ағаа арығли оой полар.

Ол скамейкадағы сахарны чыып салып, анда ікі ле кизек артыс салған.

— Көр, Лобзик, амды мында ікі ле кизек—пір, ікі, көрчезінъ? Мин пірсін алып алзам, пір ле халар. Сынап нандыра сал салзам, ікі пол парар. Че, чоохта, мында нинче сахардыр?

Лобзик тура хонып, хузуруғынанъ хойбанънады-бысхан, ананъ кизін азахтарына одыра тўзіп, тілін чалғанған.

— Хайди за син аны чоохтандыарға хынчазынъ?—тіпчем мин.—Ол ам даа кізі тіліненъ чоохтан полбинча нооза.

— Ноға кізі тіліненъ? Ол цирктегі адай чили, адай тіліненъ чоохтанзын. Гау! Гау! Пілчезінъ ме, Лобзик, „гау-гау“ ол „ікі“ теені полча. Че, чоохта „гау-гау“!

Лобзик пірде минзер, пірде Шишкинзер көрген.

— Че ноға тапсабинчазынъ за?—теен Шишкин.—Алай сахарға хынминчазынъ ма?

Лобзик ағаа нандыар орнына сахарзар тартынған.

— Чарабас!—хысхырған Шишкин хатығланып.

Лобзик хорых парып, нандыра пазынған.

— Че, чоохта „гау-гау“! Чоохта „гау-гау“!—чархастығ полғабыс піс ағаа.

— Піл полбинча!—ачырғанған Шишкин.—Аны хайди-да хычаландырыбызарға кирек. Истек, мин ам сині дрессировать поларбын, ол синзер көріп үгренин.

— Син мині хайди дрессировать поларзынъ?

— Оланъай ла. Син төрт паханахтана турып алып, адайох чіли ўрерзінъ. Ол сині көріп ўгрер.

Мин Лобзиктенъ хости төрт паханахтана тўскем.

— Че, нандыр: Мында нинче сахардыр?—сурған минненъ Шишкин.

— Гау! Гау!—нандырғам тынъ хысхырып.

— Молодец!—махтаан мині Шишкин паза минінъ ахсыма сахар кизегін суғыбысхан.

Мин сахарны ѳнетін Лобзикті хычаландырып, тынъ истілдіре хычырада тайнап сыххам. А Лобзик минзер хычаластығ көргеніне анынъ сілегейлері дее аххлап сыххан.

— Че, көр, Лобзик, амды мында пір кизек ле сахар халды. Гау—пір. Пілдінъ ме? Че чоохта: мында нинче сахардыр?

Лобзик, чидікпин хынъзыбызып, харахтарын нуу-бызып, хузуруғынанъ полны сапхлап сыххан.

Че, нандыр, нандыр!—хати-хати чоохтаан Шишкин.

Че Лобзик ўрер киректенъер, арығли даа сизін полбинчатхан.

— Эх син, толказы чох!—теен агаа Шишкин паза пазох минзер айланған:—Че, син чоохта!

— Гау!—хысхырғам паза минінъ ахсыма пазох сахар кірген.

Лобзик чалғанып хынъзыбысхан.

— Амох піс аны хычаландырарбыс,—теен Шишкин.

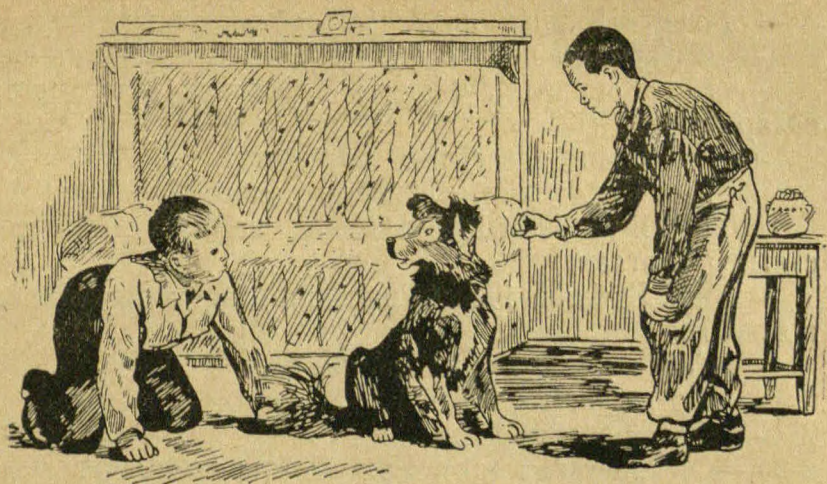
Ол табуреткаа пазох сахар кизегін сал салған.

— Мына, кем пурнада чоохтир, ол сахар алар. Че, сананъар!

— Гау!—хысхырыбысхам мин.

— Молодец!—махтаан Шишкин. —А син анъмайған!

Ол, сахар кизегін алып алып, аны Лобзиктінъ пурнынынъ хыринча ағылып, минінъ ахсыма суғыбысхан. Мин пазох сахарны хычырада тайнаам, ахсымда чаплатхам. Лобзик, тілін чалғанып, апсырып пазынанъ сілігінген.

— Ага, көйркепчезинъ ме!—өрін парған Шиш-кин. Кем үрче, ол сахар алча, кем үрбинче, ол сахар чох одырча.

Ол Лобзиктинъ алнында пазох сахар кизегін сал салып чоохтаан:

— Амды син санап көр.

Лобзик, чалғаныбызып пазын пулғап, тур килбиненъ хынъзып пазох одырыбысхан.

— Че сана, сана, іди полбаза сахар ал полбассынъ!

Лобзик, хайди-да кўстенібізіп, соонзар пазына тўзіп, кинетін үр салыбысхан!

— Піл салды!—хысхырған Шишкин паза ағаа сахар кизегін тасты пирген.

Лобзик учух париган сахарны хаап албинанъ, пір-ікі ле азырыбысхан.

— Че, пазох санап көрдек!—хысхырған Шишкин.

— Гаф!—нандырған Лобзик.

Пазох сахар кизегі анынъ ахсына кірген.

— Че, пазох!

— Гаф!

— Піліп алды!—өріngen Шишкин.—Амды пістінъ наука парар.

Ол туста Шишкиннің ічезі айлан килген.

— Сахарница ноға стол үстүндедір?—сұрған ол.

— Мин аннанъ Лобзикті үгредерге көп нимес сахар алғам.

— Пазох нима сағынып алғазынъ!

— Син ис ле көр, ол хайди санапча.

Шишкин Лобзиктің алнында сахар кизегін сал салып чоохтаан.

— Че, Лобзик, іңеме көзіт пир, син хайди санап пілчезінъ.

— Гаф!—нандырған Лобзик.

— Ол ла ба?—сұрған ічезі.

— Ол ла,—теен Шишкин.

— Ол сірернінъ көп тее нима үгрениндір!

— Хайди идерзінъ? Лобзик кізі нимес нооза.Сағам ол пірге читіре санирға үгренип алды, ананъ ікее, ананъ—ўске, хынза, ол прай саннарны даа үгренип алар.

— Маға синненъ сахарницаны чазырарға килізер, неке,—теен ічезі.

— Мин поэма албинча ноомза,—өнъделен парған Шишкин.—Мин наукаа алчам.

— „Наукаа!“ — кўлінібіскен ічезі.—Позынънынъ уроктарынъ ит салғазынъ ма?

— Чох, амох идербін.

— Син минінъ килеріме уроктарынъны ит сал турарға сөс пиргезінъ хайза.

— Ит турарбын, ит турарбын! Мин пўўн не Лобзиктің үчўн ундут салғам.

— Че, көр! Сынап уроктарынъны тузында итпин турзанъ, сахар пирбеспін паза сахарницаны чазыр саларбын.

Костя ибзер нима пирілгенін дее пілбинчеткенненъер, піс аннанъ хада уроктар идерге одырғабыс, ананъ пазох Лобзикті үгредип пастаабыс.

— Аны сахар ла санирға үгредерге чарабас, а саннарны даа танызын,—теен Костя.

Піс картоннынъ кизегін алып алып, анда „пір“ сан пазып алып, аны Лобзикке көзіткебіс.

— Мына пу, Лобзик, „пір“ сан. Пір кизек сахарох осхас, — теен Шишкин. — Че чоохта, пу хайдаг сандыр?

— Гаф! — нандырған Лобзик.

— Молодец! Мына ол сах андох пілді, — өрін парған Шишкин. — Амды ікі санға кірербіс.

Ол Лобзиктің алнында ікі кизек сахарны сал салып чоохтаан:

— Сана!

— Гаф! — нандырған Лобзик.

— Саба! Син чоохтапчазың — пір, а мында ікі. Хайди чоохтир кирек?

— Гаф! — пазох нандырған Лобзик.

— „Гаф“! — өткінген ағаа Костя. Мында хайда „гаф“, хачан мында „гаф-гаф“? Синің инънінъде нимедір: пас па алай капуста ба?

— Гаф! — нандырған Лобзик.

— Пір нимені чұс хати чоохтирзың! Мында пірні хайда көрчезің? — хысхырыбысхан Шишкин.

Лобзик хорыхханынанъ нандыра пазыныбысхан.

— Син хысхырба, — тіпчем мин. — Адайнанъ амыр чоохтазарға кирек, а то ол хорығып үрген тее полбас.

Шишкин пазох Лобзикке чоохтап пастаан, мынзы — пір, мынзы — ікі.

— Че, сана! — чоохтаан ол.

— Гаф! — пазох үрген Лобзик.

— Пазох! Пазох чоохтаам мин.

Лобзик минзер хыйыртап көрген. Мин пазымны ікібізіп харахтарымны тыплатхам. Ол андада пазох пір хати үрібіскен.

— Амды ікі! — өрін парған Шишкин паза ағаа сахар кизегі тасты пирген. — Че, пазох санап көрдек.

Лобзик пазох пір хати үр салған.

— Пазох! Ам даа! — сыбыранғам мин.

— Син ағаа чоохтаба! — тіпче Шишкин. — Ол поэзы пілер кирек. Нандыр, Лобзик!

Лобзик пазох үрібіскен.

— Сын! — чоохтаан Шишкин. — Саға тохтағ чох ікі хати үрерге кирек.

Ол аны пазох санатхан. Лобзик пазох пір хати ўр салып піссер көрібіскен паза пістінъ аннанъ ам даа ниме-де сағыпчатханыбысты көр салып, ікінчізін ўрген. Піс пола-пола аны ікі хати ўрерге ўгредіп алғабыс, ананъ „ўс“ санға кірібіскебіс. Занятие чахсы парған сылтаанда, піс он санға читіре адирға ўгредіп алғабыс, че хачан ікінчі кўнінде хатап ўрген сыхханыбыста, Лобзик тынъ алчаастаглаан. Хачан ағаа „ўс“ санны көзітсе, ол төрт тіп нандырған алай ба пис, алай ба он. Хачан ағаа он санны көзітсе, ікі тіченъ, пір сөсненъ—пір ниме дее сыхпаан. Костя тарынып Лобзикке хысхырған паза аны өнетін іди саба нандырча тіп сағынған. Че пірееде Лобзик орта чоохтаан, хынза, ол ідөк ле орта киліс парчанъ полар, Костя, тізенъ, чоохтаан:

— Көрчезінъ, сын чоохтады—ол пу хайдағ санын пілчеттір, соонанъ син сур көр аннанъ, пір дее орта нандырбас.

Ол Лобзикті ўргенерге хынмин, ағаа паза чархастығ полбазыннар тіп, өнетін саба нандырча полар сағынған. Мына көзідімге, Костя ағаа „пис“ санны көзітче, Лобзик, тізенъ, аны төрт сан тіп нандырча.

— Төрт нимес нооза, Лобзик, көр чахсы иде,—паарсастығ чоохтапча Костя.

Лобзик пазох төрт тіп нандырча.

— Че, алынма, Лобзик, син поэынъ даа көрчезінъ, ол төрт нимес,—чөптепче аны Костя.

„Төрт“,—өчезіп чоохтапча Лобзик.

— Алығ!—тарынып пастапча Костя.—Орта сана, тіпчелер саға!

„Төрт“,—нандырча Лобзик.

— Мына мойнынъа төрт хати теерт салыбызарбын, андада пілерзінъ кізіні хайди тарындырарын! Пазох төрт тіп ле көр, көрченъ ниме көрерзінъ!

„Төрт“,—пазох хати чоохтапча Лобзик.

— Көрчезінъ, ол міні хайди итче?—тарланған Костя.

Ол „төрт“ санны алып алып, аны Лобзикке көзітче:

— Че, а мынзы чи, нинче сан полар?

Лобзик пис сан тіп нандырча.

— Көрчезінъ!— хысхырған Костя.— Хачан агаа писті көзіткенде, ол полған сай төрт ле тіп турған, хачан төртті көзіткенде, пис тіпче! А син, тізенъ, ол маға өчеспинче тіпчезінъ! Мин пілчем, ол маға ноға тарынча. Иртен мин, аны көрбин халып, азағына пазыбысхам, аннанъар ол минненъ өс алча.

Мин пілбеем, Лобзик көйтіктенген ме алай көйтіктенмеен ме, че пістінъ ол ўгредиибістенъ пір дее ние сыхпааны пілдістіг полған. Шишкинненъ піс, хынза, хомай ўгретчілер полған поларбыс, алай ба Лобзик поэы арифметиканы ўгрен полбинчатхан, пір дее ниее чарабас ўгренчі полған полар.

— Алай іценъе прай пронъны чоохтап пиріп, школазар парарзынъ ма?—чоохтаам Костяға.

— Чох, чох! Мин тідін полбаспын! Мин амды көп кўн иртір салғам. Ічем піл салар полза, пілбинчем, ол хайди полар. Ойын ниемес! Мин сынап мында пір ле кўн иртір салған ползам...

— Алай, іди полбаза, Ольга Николаевнаа чоохтап, анынанъ чөптес көрерге?—чөп пиргем.

— Чох, маға Ольга Николаевнаа чоохтирға уядыстығ.

— Сынап саға уядыстығ полза, алай агаа мин чоохтабызим ма?

— Син? Мині хоптирға парарға ба? Сині паза пілерім дее килбинче!

— Ноға,—тіпчем,—хоптирға? Мин сині сала даа хоптирға сағынминчам. Син поэынъох уятчам тіпчезінъ, че мин саға уядыстығ полбас иде чоохтап пирерчікпін.

— „Уядыстығ полбас иде!“—өткінген маға Шишкин.—Сынап син чоохтабыссанъ маға чибіргі хати артых уядыстығ полар! Паза пір дее онъдайлығ ние сағын полбинчатсанъ, тапсабин одырарчыхсынъ!

— Хайди поларға за?—сурчам.—Лобзикненъ ние сыхпады. Циркке олох кір полбассынъ. Син алай ам даа Лобзикті ўгредіп аларынъа ізенчезінъ ме?

— Чох, мин агаа паза ізенминчем. Мин сағын-
ғанда, Лобзик синіненъ иртіре чой алай ба арығли
анъмах осёл. Аннанъ олох пір дее ниме сыхпас. Маға
пасха адай табарға кирек. Алай мына ниме: акробат
полыбызам.

— Хайди акробат поларзынъ?

— Ну, тонъхар азыи, холларнанъ пас чөрем. Мин
сынап көргем, көп нимес килісче, андағ даа полза
азахтарымнанъ чоғар ўр тур полбинчам. Мині пастап
пірее кізі азахтарымнанъ тут пирченъ полза, аннанъ
андар позым даа турарбын. Че минінъ азағымнанъ
тут—сынап көрим.

Ол паханахти турыбысханда, мин анынъ азахта-
рын чоғар көдірібіскем, ананъ ол комнатача холла-
рынанъ пас чөрген, че тұрче поларынанъ холлары
майых парып эл парғаннар. Ол анъдарыл парып
пазын полға саап алған.

— Хайди полбас,—теен Шишкин, тур килбиненъ,
ағыр парған пазын тудынып.—Пола-пола холларым
тыып парарлар, андада мин кізі дее полыспаза пастыр
чөрербін.

— Акробатха ўр ўгрэнерге кирек нооза,—тіпчем
мин.

— Хайди полбас, тұрче полза хысхы каникуллар
полар. Мин пірее онъдайнанъ каникулларға чидіп
аларбын.

— А каникуллар соонда ниме идерзінъ? Хысхы
каникуллар табырах иртіп парарлар.

— Че, анда хайди полза чайғы каникулларға чи-
дербін.

— Іди ўр парар чоғыл ба.

— Хайди полбас.

Ол хайдағ-да пасхачыл кізі полған. Анынъ прай
нимее пір ле нандырығ полған: „Хайди полбас“. Ол
пірее ниме сағынып алза, аны иділ парғанға саначанъ.
Че мин зе көргем, анынъ кирегіненъ пір дее
ниме сыхпазын паза анынъ ол сағызы, нинче-де кўн
пазынанъ ыс чіли, тарап парарын.

Костянынъ ічезіненъ чачазы, анынъ школазар чөрбинчеткенін сала даа сизінмееннер. Ічезі тоғыстанъ килбиненъ, анынъ уроктарын сыныхтачанъ, мин, кўннінъ сай аңдар киліп, ибзер ниме пирілгенін чоохтап пирчеткенненъер, анынъ уроктары прай тимнел парған полчанъ. Шишкин, ічезі андағ хомай киректерін піл саларынанъ хорыгып, уроктарны школазар чөргендегіденъок артых тимнеп турған. Ол иртен, книгалығ сумказын тудынып алып, школазар парар орнына город арали пастыр чөрченъ. Зина чачазы ікінчі сменада ўгренип, училищезер орай парчатхананъар, ол ибде хал полбаан. Че улицаларча тикке ле сўстір чөрерге хорғыстығох полған. Ол пірсінде пістінъ английскай тілнінъ ўгретчізіне сала ла тоғас парбаан паза, ол аны көр салбазын тіп, табырағынча переулоксар хыя парыбысхан. Ол ікінчізінде, улицада хончых ипчіні көр салып, аннанъ хайдағ-да кізілернінъ ізігі кистінде чазыныбысхан. Ол, улицаларча чөрерге хорыгып, аны пірее таныс кізі көр салбазын тіп, городтынъ ыраххы кварталларынзар парыбысчанъ. Ағаа улицача парчатхан кізілер, анынъ школазар өнетін парбин салғанын піліп, позынзар чігленістіг көрчеткен чіли пілдірген. Ол туста соох кўннер турғаннар, паза улицача сўстір чөрерге соох полчанъ, аннанъар пірее магазинге кіріп алып, көп нимес чылынып алчанъ, ананъ аннанъ аңдарох пастырчанъ.

Мындағ кирек пол парғаны маға хайди-да хомай пілдірген. Шишкин минінъ пазымнанъ пір дее сыхпинчатхан. Класстағы пістінъ партанынъ кистіндегі пос орын маға аны төреміл сағысха кирченъ. Піс чылығ класста одырчатхан туста, ол городча чалғызан, оғыр чіли, паза кізілерденъ чазынып, таныс нимес кізілернінъ ізіктерінінъ кистінде турчатханы паза хайди ол магазиннерзер чылынып аларға кірчеткені минінъ харағыма пос ла көрінген. Мин андағ ла сағыстарға пастырып, уроктарны даа хомай искем.

Мин ибде дее ползам, аннанъарох ла сағынгам. Шишкинге аннанъ сыгар хайдаг-да чохсы онъдай таап пирерге сағынып, минінъ пазыма пасха-пасха сағыстар кірглепчеткенненъер, хараағызын узуп таа полбачанъмын. Сынап аннанъар Ольга Николаевнаа чоохтап пирген ползам, ол Шишкиннi сах андох школазар айландырып аларчых, че андада мині прайзы хопчы кизее санирларынанъ хорыххам. Минінъ аннанъар пирее кизіненъ чоохтазып аларым тынъ килген, ананъ мин Ликананъ чоохтас кӧрерге чаратхам.

— Истек, Лика,—сурғам мин аннанъ.—Сірернінъ класстағы хызычахтар удур-тӧдір хоптазадырлар ба?

— Хайди—хоптазадырлар ба?

— Ну, сынап пирее ўгренчі пирее ниме ит салза, пірсі ўгретчее чоохтидыр ба? Сірернінъ школада андаг ниме полған ма?

— Полған,—тіпче Лика.—Ўр ниместе Петрова кӧзенек алындағы гортензияны оот салған. Антонина Ивановна, тізенъ, Сидорованы ит салған полар сағынып, анынъ іче-пабазын школазар хығырып алып, аны пролирға иткен. Мин гортензияны Петрова оот салғанын кӧргем паза аннанъар Антонина Ивановнаа чоохтабысхам.

— Син ноға за чоохтабысхазынъ? Андагда син хопчызынъ!

— Ноға хопчы! Мин сынны чоохтаан ноомза. Сынап мин полбаан ползам, Антонина Ивановна пір дее прозы чох Сидорованы пролап саларчых.

— Олох хопчызынъ,—тіпчем.—Пістінъ олғаннар хоптаспинчалар.

— Андагда, сірернінъ олғаннар пірсі пірсіне састырча поларлар.

— Ноға састырчанъ!

— Син сынап класста гортензияны оот салған ползанъ, ўгренчі пасха кизее чіглензе...

— Пістінъ,—тіпчем,—гортензиялар ӧспинчелер. Пістінъ класста кактустар.

— Полза даа. Син сынап кактусты оот салзанъ, ѳгретчі Шишкинге сағынчатса, прайларынъар тапсабин одырзанъар, син дее тапсабинчатсанъ, ол онъдайнанъ син Шишкинге састырыбызарчыхсынъ.

— А Шишкиннннъ тілі чоғыл ба хайди? Ол мин итпеем тіп чоохтирчых,—тіпчем.

— Ол іди дее чоохтаза, ағаа олох чігленерчіктер.

— Санъай даа чіглензіннер. Ол итпеенде, аны ит салған тіп, пір дее кізі чоохтап полбас.

— Пістінъ школада онъдай андағ нимес,—тіпче Лика.—Пірее кізее тик чирге чігленгеннері, піске ноо кирек? Пролыг кізі поэы чоохтап пирерге кирек, сынап ол чоохтабинчатса, андада полған на кізее чоохтирға чарир.

— Андағда, сірернннъ анда прай хопчылар.

— Пір дее хопчылар нимес. Андағда Петрова орта иткен ме? Антонина Ивановна анынъ орнына пасха кізіні пролирға итче, ол, тізенъ, тапсабин одырча паза пасха кізее чігленчеткеннеріне өрінче. Мин, сынап тапсабин одырған ползам, анынъ онъдайынча пол парарчыхпын. Орта ба ол хайди?

— Че чарир,—тіпчем.—Пу арығли пасха кирек. Сі-рернннъ школада пірее хызычах школаа килбин, ибінде киліп, школада полғам тіп чоохтааны пар полған ма?

— Чох, пістінъ андағ кирек полбаан.

— Конечно,—тіпчем.—Сі-рернннъ, хызычахтар-нынъ, андағ кирек полар ба? Сі-рернннъ анда прай при-мернай ѳгренчілер.

— Я,—тіпче Лика,—пістінъ чахсы класс. Сі-рер-нннъ андағ кирек полған, арса?

— Чох. Пістінъ,—тіпчем,—чох. Андағ кирек пол-баан.

— А син нимее сурчазынъ?

— Оланъай ла. Пілерге хынғам.

Мин Ликананъ чоохтаспиныбысхам, че поэым Шишкинненъер ле сағынғам. Минннъ ічемненъ чөп-тезіп аларым тынъ килген, че хорыххам, ічем шко-лазар парып искірібіссе, андада прай кирек пар ха-

лар. Миніненъ нима-де полчатханын ічем позы даа сизінген. Мин аннанъ нимеденъер-де чоохтазарға итчеткенімні пілчеткен не чіли, ол минзер манъатап ла көрген. Минінъ нима-де чоохтирға хынғанымны ічем хачан даа піледір. Че ол хачан даа мині чоохтандыарға хыспинча, че хачан мин агаа позым чоохтап пирерімні сағыпча. Ол чоохтидыр, сынап пірее нима ит салзам, хачан мині кўсненъ чоохтандырбин, позым чоохтап пирзем, чахсы полар. Пілбинчем, ічем хайди іди сизін салча полчанъ. Хынза, минінъ пазымдағы сағыс сырайымда пазыл парған на осхас полар. Мин, ана іди одырчадып, ічемзер көріп ала сағынғам, чоохтирға ба алай чоохтабасха ба, ічем, тізенъ, минінъ чоохтирымны сағыпчатхандағы ла чіли, пірееде минзер көр сал турған. Піс іди ўр удур-төдір көріскебіс паза мин книга хығырчатхан улып, ол, тізенъ, көгенек тікчеткен улып, пілбеечік полғабыс. Ол, хынза, кўлкістіг поларчых, сынап мин Шишкинненъер чобалбаан ползам. Ічем пола-пола тыстан полбин, кўлінібізіп чоохтанған:

— Че, искір, нимедір синінъ пазынъда?

— Хайди іди—искір?—пілбеечік улыбысхам мин.

— Че чоохта, нима чоохтирға иткесінъ.

— Нимеденъер чоохтирбын? Мин пір дее нима чоохтирға итпеем,—пілбеечік улыбысхам, паза хачан синненъ сурчатсалар, чоохтирға пір дее сурбинчатхандағыданъ нииктенъер ічемнінъ пурун чоохтаныбысханына өрініп, амох прай киректенъер чоохтабызарымны пілінгем.

— Син нимеденъер-де чоохтирға итчеткенінъні кізі көрбинчеткен не осхас! Син, суға ла сухтыр салған кізі чіли, ўзінчі кўні чөр паризынъ паза аны пір дее кізі сизінминче тіп сағынча поларзынъ. Че, чоохта, чоохта! Олох чоохтирзынъ. Школада пірее нима пол парған ма?

— Чох, школада нимес,—тіпчем.—Чох,—тіпчем,—школада.

— Алай, пазох, ікі алып алғазынъ ма?

— Пір дее ниме албаам.
— Хайди пол парғазынъ за?
— Че ол минненъ нимес. Минненъ пір дее ниме полбаан.

— Кемненъ зе?
— Шишкинненъ чи.
— Хайди полған ол?
— Ёгрєнерге хынминча.
— Хайди—хынминча?
— Хынминча—паза чоох чоғыл!

Мин, мында артых ниме чоохтаныбысханымны пілін салып, сағын салғам: „Худайым, мин ниме итчем зе? Ічем танъда школазар парып ёгретчєє чоохтабысса чи?“

— Шишкин уроктарын идер чоғыл ба?—сурыбысхан ічем.—Ікі алча ба?

Мин артых ниме чоохтанмаанымны піл салып чоохтаам:

— Итпинче. Анынъ орыс тілінєнъ ікі. Орыс тілінєнъ ёгрєнерге пір де хынминча. Анынъ ол ёзінчі класстанъ сығара хомай парча.

Ол төртінчі классха хайди сығып алған за?

— Пілбинчем,—тіпчем. Ол піссер пасха школаданъ килген. Ол ёзінчі класста пісте ёгрєнмєєн.

— Ёгретчі ағаа ноға хайығ салбинча за? Ағаа полызарға кирек.

— Ол,—тіпчем, тўлғў ле осхас, кўйтїк! Ибзер пїрїлген тоғысты хобыра пазып алча, хачан класста диктант алай сочинение полза, ол кїлбинче.

— А син ағаа полыс пїрерчікїсїнъ. Син арғызынънанъар сағынчазынъ нооза паза аннанъар сағысырапчазынъ, полызарға, тізєнъ, хынминчазынъ.

— Полызарзынъ,—тіпчем,—ағаа, хачан ёгрєнерге позы хынминчатханда!

— Че, син ағаа чахсы пілер иде чоохтап пїр. Син позынънынъ кирєгїнъні онъдайлап алғазынъ, ағаа полызарға кирек. Ағаа чахсы арғыс табыл парза, ол тўзел парар, ананъ ол чахсы кїзі пол парар.

— Мин агаа хайди хомай арғыспын ма?—тіп-
чем.

— Сынап аннанъар сағынчатхан ползанъ, хомай
арғыс нимессінъ.

Іңеме прай киректі сынынанъ чоохтабаанымнанъар
маға тынъ уядыстығ полыбысхан, аннанъар табырах
тонанып албинанъ, Шишкинненъ сын онъдайнанъ
чоохтазарға пар сыххам.

Пасхачыл кирек! Ноға-да пу кўннерде ле мин
Шишкинненъ сын онъдайнанъ ынағлас парғам паза
кўн тооза аннанъар ла сағынғам. Шишкин маға
ідөк тынъ палғал парған. Ол школадағы арғыстарын
сағынчанъ паза амды анынъ минненъ пасха пір дее
кізі халбады тіп чоохтачанъ.

Мин килгенімде, Костя, анынъ іңезі, Зина чачазы
стол кистінде чай ізіп одырғаннар. Стол ұстўндегі
көк абажурнынъ алтында электрической лампочка
койчеткен паза кўн хон парғандағы осхас, чайғы
иирнінъ харасхызы тасхар турғандағы чілі, ол аба-
журны ибіре харасхы полған. Минінъ килгеніме
прайзы өрін парғаннар. Мині, стол кистіне одыртып
алып, чайнанъ, баранкананъ сыйлааннар. Костянынъ
іңезіненъ Зина чачазы минінъ, пабамнанъ іңемнінъ
хайда тоғынчатханнарынанъар паза ние итчеткеннері-
ненъер сурағлааннар. Костя пістінъ чооғыбысты тап-
сабин истіп одырған. Ол чайлығ стаканына баранка-
зынынъ чарымызын кире суғыбысхан. Баранка, көөл-
че стаканда сізіп, улугданъ улуг ла пол сыххан. Ол
пола-пола стаканға толдыра сіс парған, Костя ниее-
де сағысха түзіп, аннанъар ундуп салғандағы ла
чілі одырған.

— Ниее сағысха түсчезінъ?—сурыбысхан аннанъ
іңезі.

— Оланъай ла. Мин пабамнанъар сағынчам.
Аннанъар пірее ние чоохтап пир.

— Ние чоохтачанъ за? Мин саға прай чоохтап
салғам.

— Че син пазох чоохта.

— Ол пабазынанъар чоохтадарга хынадыр позы, тізенъ, аны пілбиндеече,—чоохтаан Зина чачазы.

— Чох, пілчем.

— Ниме син пілерзінъ? Чаа пасталыбызып, пабанъ фронтха парыбысханда, син час пала полгазынъ.

— Пілчем,—чобағлығ чоохтанған Шишкин.—Мин пілчем: позымнынъ органаамда чатчатханымда, пабам пастыр киліп, мині холға алып алып, паза кōдіре тудып, охсанған.

— Син аны пілбинчезінъ,—нандырған Зина чачазы.—Андада син төріп ўс неделя ла полгазынъ.

— Чох. Пабам маға пір час полғанда чааданъ килген хайза.

— Че, андада ол анынъ воинскай чазы пістінъ городча иртіп парчатханда, ўр нимеске ле кире ойлап кил парған. Аннанъар саға іченъ чоохтаан.

— Чох, мин позым пілчем,—ачырғанып чоохтанған Костя. Мин узупчатхам, ананъ усхун килгем, пабам мині холына алып алып охсанған, шинелы, тізенъ, анынъ хазалчых паза хатығ полған. Ананъ ол парыбысхан, мин паза ниме пілбинчем.

— Пір частығ пала, анынанъ ниме полғанын пілбес,—теен Зина чачазы.

— А мин пілчем,—сала ла ылғабин чоохтанған Костя.—Іченъ, мин сынап пілчем я? Андағда ічем чоохтазын!

— Пілчезінъ, пілчезінъ,—часхарған аны ічезі.—Сынап шинельнінъ хазалчығын пілче ползанъ, прай чахсы пілчеттірзінъ.

— Конечно,—теен Шишкин.—Шинель! хазалчых полған, ол пабам полғанын мин пілчем паза анынъ чаада ол халғанын хачан даа ундубаспын.

Шишкин иир тооза хайдағ-да чобағлығ сағысха пастырған. Мин аннанъ чоохтазарға даа иткен чооғымны чоохтас полбин, түрче полып наныбысхам.

Мин, Шишкинненъер ле сағынып, ол хараа узуп полбин ўр чатхам. Ол чахсы ўгрнген полза, хайдағ

чахсы поларчых, пір дее мындаг ниме полбасчых! Мині дее алып алза: мин ідок хомай ўгренгем хайза, ананъ, позымны холға алып алып, сағынған сағызымны толдыр салғам. Че андаг даа полза, Шишкин-нінъ хыринда, маға ниик: минінъ пабам пар. Мин хачан даа аннанъ пример аларға хынадырбын. Ол позынынъ тоғызында пірее нимені хайди кўстеніп итчеткенін кўріп, минінъ дее олох ѓсхас поларым килібісче.

А Шишкиннінъ пабазы даа чоғыл. Костя кічіг полғандох, ол чаада ѓл халған. Мин Костяға хайди полызарынанъар сағын сыххам, сынап анынанъ хада прай кўсті салып, ўгрен сыхса, орыс тіліненъ тўзеп тее аларчых, андада ўгренис тее манънаныстыг парар. Мин аннанъар сағысха тўзіп, аннанъ хада кўн-нінъ сай ўгренерге чарат салғам, че андох сағызыма кір килген, ол школазар нандыра килбеенде, занятие-лерденъер сағынарға даа чарабас. Мин аны чѳптеп аларға сағын сыххам, че мин анынъ пір дее чѳпке кірбезін пілгем паза амды ічезіне ол кирегіненъер чоохтап пирерге чир дее тідінмес. Маға Костянанъ кѳнізіненъ хатыг чоохтазарға кирегі пілдістіг улыбысхан. Мин танъда, андар школаданъ килзем кіріп, кѳнізіненъ чоохтазарға чаратхам. Сынап ол, ічезіне прай чоохтап піріп, позы школазар айланмаза, мин Ольга Николаевнаа чойланмаспын паза сині арачылабаспын тіп хорғыдам, іди итпезе ағаа чахсы кирек полбас. Сынап ағаа туза идерге хынчатханымны пілбезе, санъай даа тарынзын. Хайди полбас! Мин тыстанарбын, ананъ соонанъ ол позы даа паза итченъ онъдай чох полғанын піліп алар, андада піс пазох ынағлас парарбыс. Мин іди чарат салғанымда, минінъ чўрегіме ниик пол парған паза амға читіре ічеме пір дее ниме чоохтабаанымнанъар, маға уядыстыг улыбысхан. Мин сах андох тура хонминанъ, прай киректенъер чоохтап пирерге сағыныбысхам, че орай полған паза прайзы узуғлапчатханнар.

Ікінчі кўнінде кирек мин сағынған чіли полбин парған. Мин, уроктар соонда Шишкинзер кіріп, анынанъ халғанчызын кōнізіненъ чоохтазарға иткем. Мин прайзына Шишкиннi ағырча тіп чоохтаам, аннанъар пістінъ звено аны кōр килерге чаратхан. Мин урок-тар тоозыларынанъох Шишкинге аннанъар чоохтир-ға манъзыраам. Андар чўгўр килдім. Ол мині кōр салбинанъ чоохтапча:

— Пілчезінъ ме, мин ам азахтарымнанъ чоғар тур полчам! Стена хыринда турып алып, андар тонъхар азарға паза азахтарнанъ стенаданъ тудынарға кирек.

— Маңъ чоғыл,—тіпчем,—азахтарнанъ чоғар турарға. Табырағынча тōзекке чат.

— Ноға?

— Син ағырығзынъ нооза.

— Хайди—ағырығзынъ?

— Мин школада прайзына сині ағырығ тіп чоох-таам. Позынъ сурынғазынъ хайза!

— Сурынғам.

— Амлы синзер олғаннар килерлер.

— Ниме чоохтапчазынъ!

Ол сах андох тонанчыхтығ, ботинкалығ ідōк ле тōзексер кире хонминанъ, одеялонанъ чабыныбысхан.

— Мин олғаннарға ниме чоохтирбын?—сурча.

— Ниме чоохтирзынъ? Чоохта, ағырчам тіп. Паза чоохтачанъ ниме чоғыл.

Тўрче полғанда олғаннар читкеннер. Олар коридорда чалаастанып алып, комнатазар кіргеннер. Шишкин одеялозын эгіне читіре тартып алып, олғаннарзар сағысыраснанъ кōрглеен.

Олғаннар чоохтапчалар:

— Изен, Шишкин!

— Изенōктер, олғаннар!—тіпче ол.

Анынъ ўні тынъ чазығ! Сынап таа ағырчатхан осах!

— Сині кōр парарға килдібіс,—теен Юра.

- Спасибо, олғаннар. Одырынъар.
- Че, хазиинъ хайдагдыр?—сурған Ваня.
- Ідөк ле...
- Чатчазынъ?
- Чатчам чізе.
- Саға чатчадарға эрістіг полар, неке?—сурча Лёня.
- Эрістіг.
- Син кўн тооза чалгызанзынъ ма?
- Чалгызан. Ічем тогыста. Чачам училищеде.
- Піс амды синзер удаа чўр турарбыс. Син піс-ті килбееннер тіп пролаба: сині табырах чазыл парып школазар килер сағынғабыс.
- Ниме чох, олғаннар, минзер Витя кўннің сай кил парча.
- Піс тее синзер кўннің кил турарбыс, хынчазынъ ма?—чоохтаан Слава.
- Хынчам,—тіпче Шишкин.
- Хынминчам—хайди тир зе!
- А синінъ нименъ ағырча?—сурған Юра.
- Прай ла нимем ағырча: азахтарым, холларым...
- Хайди за? Азахтарынъ даа?
- Я. Пазым даа.
- Ананъ чи? Сыбыра ағырлача ба?
- Чох сыбыра нимес. Пірде иртіп парча, ананъ кил ағыр сығар полза!
- Пістинъ квартирада пір оолах идөк ағырған. Анынъ ревматизм полған,—чоохтаан Вася Ерохин.—Хынза, сиви дее ревматизм полар?
- Полар даа,—тіпче Шишкин.
- А доктор ниме тіпче?—сурған Ваня.
- Че, ол ниме тир!.. Ниме агаа чоохтирға? Че, тілінъ сығардах тіпче. Чоохтан „а“ тіпче.
- А сиви нимененъ имнепчелер?
- Имненъ.
- Хайдагнанъ?
- Пілбинчем хайди адалча. Микстура.
- Ачыг ба алай тадылыг ба?

— Ачыг!—теен Шишкин паза сынап таа микстураны іс көргендегі чили, сырайын чыырылдырған.

— Мин хачан ағырғанымда, маға ідөк микстура пиргеннер. Уғаа ачыг! Мин ізерге хынмаам,—теен Дима Балакирев.

— Мин дее хынминчам.

— Чох, син іс, табырах онъдайлан парарзынъ.

— Мин дее ісчем.

— Ачыг даа полза, хайди полбас,—теен Лёня.— Син микстураны іскен соонда, пір самнах сахар чібіс тур.

— Чахсы.

— Уроктарданъар сағысыраба. Син чазылып пастабыссанъ, піс синзер уроктарны ағыл пиріп, үгре-нерге полыс турарбыс. Син чидіп аларзынъ.

— Хайди полбас, чидіп аларбын!—тіпче Шишкин.

Шишкиннің ботинкалыг азағы одеяло алтынанъ сых килгенін көр салғам. Мин хорых парғам. Сағын-чам: кинетін олғаннарнынъ піреезі көр салза чи! Че олғаннар, аннанъ чоохтазып, ботинканы көрбееннер. Мин ағырин пастыр киліп, ботинказын одеялонанъ чабысхам.

— Че, олғаннар,—тіпчем,—ол ам даа майынъ, аны майыхтырбанъар. Парынъар иблерінъерзер.

Олғаннар анымчохтас сыхханнар:

— Че, анымчох. Чазыл, онъдайлан. Піс синзер танъда кіребіс.

Олғаннар парыбысханнар. Шишкин төзектенъ тура, хонып комнатача сегір чөре халған.

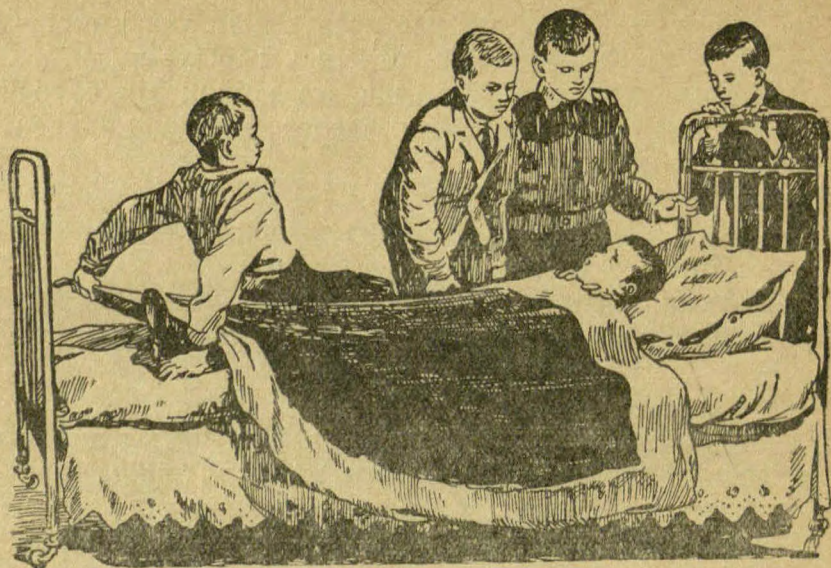
— Хайдаг чахсы иртіп парды!—хысхыра түскен ол.—Пірдеезі сизінмин халған. Прай чахсы!

— Че өрінченъ ниме чоғыл!—теем.—Маға син-ненъ көнізіненъ чоохтазып аларға кирек.

— Нимеденъер?

— Саға школазар айланарға киректенъер.

— Мин позым даа пілчем, айланарға кирек, а мин амды хайди айланарбын? Син минінъ полбин-чатханымны позынъ даа көрче ноонъза.

— Пір дее ниме көрбинчем! Мин пүүн синненъ халғанчызын чоохтазарға чараттым: Сынап син танъ-да школазар килбезенъ, мин Ольга Николаевнаа, сині пір дее ағырбаан тіп чоохтирбын.

— Ноға,—чапсып парған Костя.

— Саға кўлеттебин ўғренерге киректенъер. Синненъ олох пір дее акробат сыхпас.

— Ноға, сыхпас? Кўр, мин хайди азахтарымнанъ чоғар турарға ўғреніп алғам!

Ол, стеназар пастыр киліп, азахтарынанъ чоғар турыбысхан.

Анчада, ізік азыла тўзіп, Лёня кір килген.

— Истек,—тіпче,—мин перчаткаларым ундут парыбыстырбын... А мынзы нимедір? Истек, син ноға азахтарынанъ чоғар турчазынъ.

Шишкин, азах ўстўне тура тўзіп, хорых парып турыбысхан.

— Ана син хайдағ ағырығзынъ!—хысхыра тўскен Лёня.

— Сынап, ағырчам!—чоохтаан Шишкин паза пызырған рак ла чіли хызар парған.

Ол өстөп ала, төзегінзер пастырған.

— Көйтіктен ме! Азах-холларым ағырча, теезінъ, а позынъ азахтарынынънъ чоғар чөрчезінъ!

— Сынап, ағырчалар!

— Че, чойланма, чойланма! Паза хачан тонанып аларға манънанғазынъ? Син, андагда, төзекте тонан чыхтыг чатхазынъ ма?

— Че чарир, мин саға чазырбин прай чоохтап пирем, че син пір дее кізее чоохтабасха сөс пир.

— Мин нимее сөс пирербін?

— Че андаг полза пір дее ниме чоохтабаспын.

Олох туста коридорда кемнінъ-де килчеткені истіле тўскен. Ізік азыл парған паза Ваня комнатазар пахлабызып чоохтанған:

— Син табырах па, Лёня? Піс мында сині сагыпчабыс.

— Килдек пеер, Ваня! Ол пір дее ағырыг полбиндыр нооза.

— Ағырыг нимес?—чапсып парған Ваня паза комнатазар кір килген.

— Кем ағырыг нимес?—истіле тўскен коридорданъ Юранынъ табызы.

Юра комнатазар кірібөк килген паза анынъ соонанъ пасха олғаннар.

— Мына пу, Шишкин, ағырыг нимес,—нандырган Лёня.

— Хайди іди?

— Ана іди: кір килзем, ол азахтарынанъ чоғар турча!

— Анзы ниме полчанъ за?—суулаза тўскеннер олғаннар. Пісті ноға алахтырғазынъ?

— Мин хыныға ла, олғаннар...—ахтан сыххан Шишкин.—Мин оланъай ла хормачыланғам.

— Анзы хайдаг андаг ойындыр за?

— Ана андаг ла ойыннар!—холларын чаза тастаан Костя.

— Піс аннанъар сағысыраабыс,—тіпче Ваня,— прай звенонанъ аны көрерге килгебіс, ол, тізенъ, мында ойыннар ойнапча: ағырығ полачыхтанарға сағынып алған!

— Мин паза полбаспын, олғаннар, көрерзер дее...— пулбуранған Шишкин.

— А ноға школаа чөрбинчезінъ?— сурған Юра.— Син школаа чөрбеске полып, ѳнетін ағырачых полыбысхазынъ ма!

— Мин сіерге прай чоохтап пирербін, олғаннар, тарынманъар ла. Мин сіерерні алахтырарға хынмаам. Мин циркач полыбызарға чарадыбысхам.

— Хайди циркач поларға?— чапсысханнар прайзы.

— Ідѳк ле циркке кіріп алып, цирктінъ акробады поларбын.

— Син, алахчазынъ ма?

— Пір дее алахпинчам.

— Сині кем циркке алар?—сурған Ваня.

— А син цирктінъ артисттері хайданъ килчелер сағынчазынъ.

— Син школаа чөрерге ноға хынминчазынъ за?

— Паза ўгререрім килбинче. Мин ідѳк тее прай пілчем.

— Хайди прай?

— Цирктінъ артизіне пілерге кирек нимені прай пілчем.

— Син цирктінъ артизіне пічікке ўгрермеен дее кизі чарир сағынчазынъ ма?

— Ноға ўгрермеен? Мин хай пірее нимелерге ўгреріп алғам.

— „Ўгреріп алғам“! Пазарын, тізенъ, алчаастығ пасчазынъ. Пастап школаны тоозып аларға кирек, ананъ цирковай училищее кірерге кирек. Цирктінъ артизі ўгрердігілѳк поларға кирек. Син пастап Ольга Николаевнананъ чѳптезіп алар полғазынъ,—теен Юра.

— Ольга Николаевнанынъ ниме чоохтирын пілбинчеткен чілі!—нандырған Шишкин.

— Мин сағынғанда, олғаннар, ол кирек чох ниме сағынып алтыр,—теен Игорьь.— Андаг ниме сағынарын тохтадып, танъда школазар килзін.

— Сынап танъдох килбезе, піс Ольга Николаевнаа чоохтабызарбыс,— чарлабысхан Юра.

— Андаг полза хопчы поларзар!—нандырған Шишкин.

— Полбаспыс,—теен Юра.— Піс саға азынада чоохтабыс, аннанъар хопчы полбаспыс.

— Килбин не көр школазар, андада пілерзінъ!—теен Игорьь.— Чидер саға кўлеттирге. Ёgrenерге кирек.

Коридорда пазох кемнінъ-де хаалағлары истіле тўзіп ізік тохлатхан. Шишкин ізік азар орнына, кўс-кечек ле чіли, төзегінзер кире хонминанъ, одеялонанъ пўргенібіскен. Мин, ізік азыбызып, Ольга Николаевнаны көр салғам.

— О, мында прай звено полтыр нооза!—теен Ольга Николаевна, комнатазар кір киліп.—Ағырығ арғызынъарны көрерге килгезер бе?

Олғаннарнынъ пірдеезі, ниме чоохтанарын пілбин, тапсабин турғаннар. Костя Ольга Николаевназар манъатап ла көрген паза пазынча пўргенібізерге ле итчеткендегі чіли, одеялоны прай кўзіненъ тартынған. Ольга Николаевна андар пастыр килген:

— Син, Костя, ноға ағырыбысказынъ за? Синінъ нименъ ағырча?

— Анынъ пір дее нимезі ағырбинча!—теен Юра.— Ол пір дее ағырығ нимес.

— Хайди ағырығ нимес?

— Я, пір дее ағырығ нимес!

Шишкин кирек хомай полчатханын көр салған. Ол, одеялозынынъ алтынанъ сых киліп, орғанында одырып алып, пазын төбін тудып, чирзер көрчеткен. Ольга Николаевна, прай олғаннарны харахтарынанъ айландыра көрібізіп, мині көр салып чоохтаған:

— Син, Витя, маға ноға Костяны ағырча тіп чоохтаазынъ за?

Мин уятханымнанъ хайдар даа парарымны пілін-меем.

— Нога тапсабинчазынъ за? Син маға сын нимес ние чоохтаптырзынъ!

— Аны мин чоохтабаам. Мині іди чоохтирзынъ тіп ол чоохтаан. Аннанъар мин чоохтаам.

— Андагда, Костя синненъ мині алахтырарға су-рынған ма?

— Я, пулбуранғам мин.

— Син алахтырғазынъ я.

— Алахтырғам.

— Син чахсы иткем тіп сағынчазынъ ма?

— Ол минненъ сурынған нооза!

— Син мині алахтырып, ағаа чахсы ние ит пир-гем тіп сағынчазынъ ма?

— Чох.

— Нога іди иткезінъ зе?

— Мин арғысты хоптирға чарабас тіп сағынғам.

— Хайди—хоптирға? Ыырчаа ла хоптирға чара-бас, мин сірернінъ ыырчыларыньмын ма хайди?

Мин ние дее чоохтанарын пілінмин, тапсабин чирзер көріп одырғам.

— Минінъ ўгренчілерім, мині ыырчаа санапчат-ханнарын мин пілбеем,—теен Ольга Николаевна.

— Піс санабинчабыс, Ольга Николаевна,—теен Ваня.—Санапчабыс па хайди?

— Андагда нога пір дее кізі маға чоохтабаан?

— Пір дее кізі пілбеен нооза. Піс, пўўн не киліп, прай киректі пілдібіс.

— Че чахсы, аннанъар соонанъ чоохтазарбыстар...

Син, Костя, нога школазар чўрбеезінъ зе?

— Мин хорыххам,—кібіренген Костя.

Нимеденъ хорыххазынъ?

— Сірерні ічемненъ пічік сурар тіп.

— Хайдаг пічікті?

— Хачан диктант полғанда, кўн иртіргенненъер пічікті чи.

— Диктант полғанда, нога иртіргезінъ зе?

— Хорыххам.

— Нимедень?

— Ікі ал саларымнанъ хорыххам.

— Андагда, син диктант полганда, ѳнетін иртір-тезінъ, ананъ іценъненъ пічік чоxtанъар килбее-зінъ ме?

— Я.

— Школаа чѳрбинібіскенінъде, ниме идерге сағын-ғазынъ?—сурған Ольга Николаевна.

— Пілбинчем.

— Синінъ пірее хайдағ-да планынъ полған на полар?

— Минінъ хайдағ план полар!

— Ол цирктінъ акробады улыбызарға сағын-ған,—теен Юра.

— Цирктінъ школазынзар читі класс тооспаан-нарны албинчалар. Анда даа пірее пис чылча ўгре-нерге кирек. Син сах андох цирктінъ артизі пол полбасчыхсынъ!—теен Ольга Николаевна.

— Полбасчыхпын,—чаратхан Шишкин.

— Кѳрчезінъ. Пір дее ниме сағынып албин, школаа чѳрбеске чарат салған. Іди поларға чарир ба за?

Шишкин тапсабаан.

— Амды син ниме идерге сағынчазынъ?

— Пілбинчем.

— А син сағын кѳр.

Шишкин тапсабаан, ананъ Ольга Николаевназар алтынанъ чоғар кѳрібізіп, чоохтанған:

— Минінъ школазар айланарым килче!

— Мынзын чахсы ниме сағынып алғазынъ. Андағ даа полза ол онъдайнанъ: син поэынъны тўзедіп паза чахсы ўгренербін тіп сѳс пирерге кирек.

— Мин амды чахсы ўгренербін,—теен Шишкин.

— Че, кѳр. Танъда школазар кил, мин, тізенъ, сині мыннанъ-мындар ўгренерге чаратсын тіп дирек-торданъ сурынарбын.

— Мин килербін.

Ольга Николаевна, піске прайзыбысха уроктарынъар идерге парынъар тіп чоохтаан. Костя анынъ парарға тимненминчеткенін көріп, чоохтаан:

— Ольга Николаевна, мин сірерденъ сурынарға сағынчам: ічеме чоохтабанъар!

— Ноға?—сурған Ольга Николаевна.

— Мин амды чахсы ўгрэнербін, чоохтабанъар ла!

— Андағда, син іченъні ам даа алахтырарға ит-чезінъ ме? Паза син міні дее ол киректе полыстырарға хынчазынъ ма?

— Мин паза ічемні алахтырбаспын. Минінъ аны сала даа ачырғандыарым килбинче!

— Сынап іченъ, піс ікөленъ алахтырғаныбысты, піл салза чи? Ол улам на тынъ ачырғанар. Сын ма?

— Сын.

— Көрчезінъ, іченъе чоохтирға кирек. Че син чахсы ўгрэнерге сѳс пирчеткенінъде, мин аны тынъ тарынмазын тіп сурынарбын.

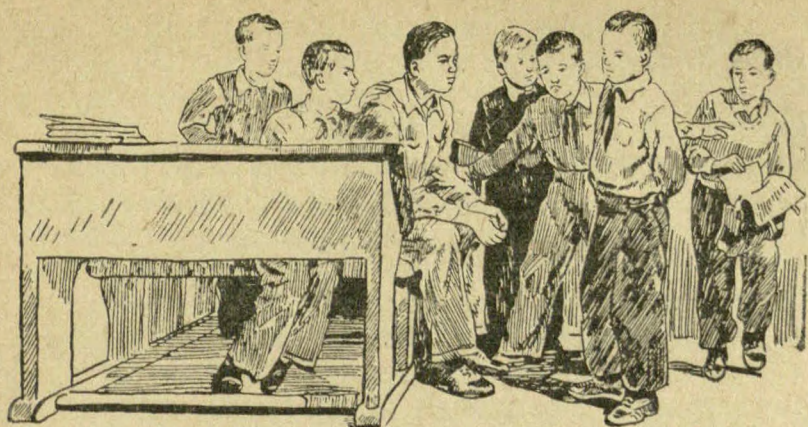
— Сѳс пирчем.

— Піс іди чараттыбыс,—теен Ольга Николаевна.
—А амды книгаларынъ алып ал, ўгрэнербіс.

Мин олғаннарнанъ хада наныбысхам паза аннанъ андар ние полғанын пілбинчем.

Он алтынчы главазы

Шишкин ікінчі кўнінде школазар килген. Ол олғаннарзар уядып ала көріп кўлінген, че аны пір дее кізі уяттырбинчатханын көріп, ол амырап парып, минненъ хости одыр салған. Пістінъ партанынъ кистіндегі пос орында ол одыр салғанда, минінъ көксіме ние-де тол парған осхас полған паза ниик тее пілдірген. Ольга Николаевна Шишкинге пір дее ние чоохтанмаан, паза уроктар иргѳк онъдайнанъ парғаннар. Піссер переменада Володя килген, олғаннар ағаа пу киректенъер чоохтап сыхханнар. Мин Володя Шишкинні уяттырар тіп сағынғам, че ол анынъ орнына міні уяттыр сыххан.

— Син арғызынънынъ саба хылынчатханын пилгезинъ паза анынъ алчаазын тўзедерге полыспаазынъ, — теен Володя. — Анынъ хатыг арах чоохтазарға кирек полған, сынап сини испинчетсе ўгретчее алай ба маға, олғаннарға чоохтирға кирек полған. А син ноға прайзынанъ чазырғазынъ?

— Мин Костяны ағырча тіп Ольга Николаевнаны алахтырыбысхам, ананъ олғаннарға ўгретчині алахтырғам тіп чоохтирға уядыстығ полған. Мин Костяға нинче-нинче хати чоохтаам! Хайди идер полғам! Ол школаа поэы чўрбеске чарадыбысхан нооза.

— А ноға чаратхан? Хомай ўгрengenненъер. А син чи чахсы ўгрeнepгe полыхазынъ ма? Син анынъ хомай ўгрeнчeткeнiн пилгезинъ я?

— Пилгем, — тіпчeм. — Ол орыс тілінінъ не ўчўн. Ол орыс тіліненъ минненъ не хобырчанъ.

— Кўрчезинъ, сынап поэынъ арғызынънанъар сын онъдайнанъ сағысыраан ползанъ, ағаа хобыра пазарға пирбесчіксинъ. Сын арғыс арғызынынъ читпестерін тик иртірбин, ағаа хатыг поларға кирек. Син хайдағ арғыссынъ, хачан арғызынънынъ хомай итчеткениненъ чарасчатсанъ? Андағ ынархас сын нимес — ол чойырхас ынархас.

Прай олғаннар мині сын арығыс нимес тееннер, Володя, тізенъ, чоохтаан:

— Че, олғаннар, урок соонда чыылызып, прай киректенъер чоохтазып аларбыстар.

Піс уруктар соонда чыылызарға чаратхабыс, че занятиелер тоозыл парганда, Ольга Николаевна Шишкинненъ пісті хығырып алып, чоохтаан:

— Костянанъ Виктор сағам директорзар кірінъер. Ол сірерненъ чоохтазарға хынча.

— Нимеденъер?—хорых парғам мин.

— Ол чоохтир, нимеденъер. Хорыхпанъар, парынъар!—күлін салған ол.

Піс, директорнынъ кабинетіндер кір киліп, ізік хыринда турыбызып, чоохтанғабыс:

— Изеннер, Игорь Александрович!

Игорь Александрович стол кистінде одырып, нимеде пасхан.

— Изеннер, олғаннар! Кірінъер паза тігі диванға одырынъар, — теен ол, позы, тізенъ, пічік пазарын тохтатпаан.

Піс диван директорға чағын турғаннанъар, оды-
рарға хорығып, ізік хыриндох турғабыс. Мында піске тынъ на хорғыстығ пілдірбеен. Игорь Александрович, пазарын тоос салып, очкизін суурыбызып, чоохтаан:

— Одырынъар. Ноға турчазар за?

Піс пастыр киліп одырыбысхабыс. Чылтырах тууп диван полған. Ол тууп чылғаях полған паза мин диваннынъ хырина одыр салғаннанъар түзіре чыл парчатхам, а истендіре одырып аларға тідінмин турғам. Ана іди чоох тоозылғанча ирееленгем,—а чоох ўр парған! Сынап сарсых азахнанъ даа турған ползам, піди одырған чіли майыхпасчыхпын.

— Че, чоохта, Шишкин, күн иртірерге хайди сағынып алғазынъ?—сурған Игорь Александрович, піс одыр салғаныбыста.

— Пілбинчем,—толғалған Шишкин.

— Гм!—теен Игорь Александрович. — Кем аны пілер зе, хайди сағынчазынъ?

— Пілбинчем,—хатабох пулбуранган Шишкин.

— Алай, синінъ онъдайынънанъ, мин пілчем ме?
— сурған Игорьъ Александрович.

Аны ойнапча ба тіп піліп аларға харазып, Шишкин Игорьъ Александровичсер алтынанъ чоғар кӧрібіскен, че директорнынъ сырайы хатығ полған. Ол аннанъар пазох нандырған:

— Пілбинчем.

— Синінъ, харындазычах хайди прай нимее пір ле нандырығ: „пілбинчем“ не. Сынап чоохтазар ла полза, чахсы чоохтазанъ. Мин синінъ ноға школаа чӧрбеенінъненъер хыныға ла сурбинчам нооза.

— Оланъай ла. Мин хорыххам,—нандырған Шишкин.

— Нимеденъ хорыххазынъ за?

— Мин диктанттанъ хорығып, иртір салғам, анынъ соонда Ольга Николаевна ічемненъ пічік сурар тіп килбечентмін.

— Диктанттанъ ноға хорыххазынъ за? Ол андағ, хорғыстығ ба?

— Мин ікі ал саларымнанъ хорыххам.

— Андағда, син орыс тіліненъ хомай тимненченъ поларзынъ?

— Хомай.

— Син ноға хомай тимненченъзінъ зе?

— Маға сидік.

— Апасха предметтерденъ ўғренерге ідӧк сидік пе?

— Пасхаларынанъ оой.

— Орыс тіліненъ ноға сидіктір зе?

— Мин соона хал парғам. Сӧстерні хайди пазарын пілбинчем.

— Саға чидіп аларға кирек, а син, хынза орыс тіліненъ асхынах ўғренче поларзынъ?

— Асхынах.

— Ноға за?

— Мин аны онъар полбинчам. Мин историяны алай географияны хығырзам—прай пілчем, а мында пазар ползам, хайди даа саба пас салчам.

— Аннанъар саға орыс тіліненъ көп үгрeнepгe кирек. Нииктерін не идерге чарабас, сидіктерін дее идерге кирек. Сидіктерні тобырарға кирек. Сынап үгрeніп аларға хынча ползанъ, кўстеніп тоғынарға кирек... Чоохта, Малеев,—сурған Игорьь Александрович минненъ,—син мынынъ алнында арифметикаданъ хомай үгрeнчeнъзінъ я?

— Хомай.

— Амды чахсы үгрeн сыххазынъ ма?

— Чахсы.

— Хайдаг онъдайнанъ іди чидіп алғазынъ?

— Мин іди позым хыныбысхам, маға Ольга Николаевна кўстeнepгe чоохтаан, ананъ мин кўстен сыххам.

— Чидіп алғазынъ я?

— Чидіп алғам.

— Хынза, саға пастап сидік полған полар?

— Пастап сидік полған, амды маға арығли оой.

— Кўрчезінъ, Шишкин! Малеевтенъ пример ал. Пастап сидік полар, че ол сидікті иртіп алзанъ, ниик полар. Чапсын кирекке, андада синінъ кирегінъ чахсы парар.

— Чахсы,—теен Шишкин,—сынап көрем.

— Че мында сыначанъ ниме чоғыл. Сағамох чапсынарға кирек паза ниме кирек чох.

— Че, мин чапсын көрем,—нандырған Шишкин.

— Ол олох, сынаанох осхас,—теен Игорьь Александрович.—Синінъ кўстенчик нимезінъ көрінче. Нимеденъ хорыхчазынъ? Синінъ арғыстарынъ пар. Олар саға полыспастар ба? Син, Малеев, Шишкиннің нанчызызынъ я?

— Я,—тіпчем.

— Андағда, Шишкинге орыс тіліненъ пілерге полыс пир. Ол аны пір дее үгрeнмин пос салыбысхан, аннанъар ағаа ам чалғызанға пілерге сидік полар.

— Мин аны ит поларбын,—тіпчем,—мин дее ідөк соона халчанъмын, аннанъар ол киректінъ хайзы хыринанъ пастирын пілчем.

— Чарир, чарир! Андагда, сынап көрерзінъ?—
күлінібіскен Игорь Александрович.

— Чох, — тіпчем, — сынап таа көрбеспін. Амох аны-
нанъ үгренип пастирбыс.

— Чахсы. Ол кирекке хынчам, — теен Игорь Алек-
сандрович. — Синініъ общественнай тоғызынъ пар
ба?

— Чоғыл, — тіпчем.

— Ана ол синініъ общественнай тоғызынъ полар.
Мин Ольга Николаевнананъ чөптескем, паза Ольга
Николаевна сині Шишкинге полыс полар теен. Син
позынъ позынъа полыс полғанда пасхазына даа по-
лыс поларзынъ. Андағ даа полза, ол кирекке сын
онъдайнанъ чапсынарға кирек.

— Мин сын онъдайнанъ поларбын, — нандырғам.

— Син аны көр тур, избер пірілген тоғысты ту-
зында ит турзын паза читіре итсін. Анынъ үчүи
пір дее ниме идерге чарабас. Іди полза синініъ хы-
ринънанъ хомай полызығ полар. Хачан ол поэы то-
ғынарға үгренип алза, анынъ поэынынъ даа күзі чидер,
андада синініъ дее поэызинъ кирек полбас. Пілдістіг
бе ол саға?

— Пілдістіг, — теем.

— А син, Шишкин, ундуба, прай кізілер честно
тоғынарға кирек.

— Че мин ам даа тоғынғалахпын нооза, — пулбу-
ранған Шишкин.

— Хайди іди тоғынминчазынъ? А үгредіг тоғыс
нимес пе? Саға үгредіг инъ сын тоғыс. Улуғлар за-
водтарда, фабрикаларда, колхозтарда паза совхозтар-
да тоғынчалар, электростанциялар пүдірчелер, суг-
ларны паза талайларны каналларнанъ піріктірчелер,
хуруғ чазыларны суглапчалар, ағастар одыртыпчалар.
Көрчезінъ хайдағ көп тоғыс!.. Олғаннар, тізенъ шко-
лада чахсы піліс аларға, ананъ пістінъ Родинаа көп
туза пирерге үгречелер. Син Родинаа туза идерге
хынминчазынъ, арса?

— Хынчам.

— Көрчезінъ! Хынза, син „хынчам“ на тізе чарир тіп сағынча поларзынъ? Сыдамахтығ, кўстенчік поларға кирек, че кўстенмезенъ пір дее нимее чит полбассынъ.

— Мин амды кўстенербін.

— Чахсы,—теен Игорь Александрович.—Честнай кізі поларға кирек. А син честнайзың ма? Син іченъні, ўгретчіні паза арғыстарынъны алахтырғазынъ.

— Мин амды честнай поларбын.

— Кўстен көр,—теен Игорь Александрович.—Анзынанъ на кирек тооза нимес. Постынъ арғыстарына хынарға кирек.

— Мин оларға хынминчам ма хайди?—чапсып парған Шишкин.

— Хайди хынчазынъ за? Оларны тастап, олар даа чох поларбын тіп сағынғазынъ. Ол хыныс па хайди?

— Мин оларны сағынчанъмын нооза!—сала ла ылғабин хысхыра тўскен Шишкин.

— Че сағынғанынъ даа чахсы, сынап син арғыстар чох чуртап полбазынъны пілініп паза оларны тастирданъар сағыс пазынъа кирбеченъ ползанъ, уламох чахсы поларчых.

— Мин оларға улам тынъ хынарбын,—теен Шишкин.

— Школаа чўрбинібіскенінъде ниме иткезінъ зе, нанчычах?—сурған Игорь Александрович.

Піс Лобзикті хайди санирға ўгреткенібістенъер чоохтап пиргебіс. Игорь Александрович, тынъ хынып истіп, пістінъ аны хайди иткенібістенъер прай сурағлаан.

— Адайны, кізі чіли, санирға ўгрет полар бананъ?—теен ол.

— Ол цирктегі адай чи хайди санаан за?—сурғабыс піс.

Игорь Александрович хатхырыбысхан:

— Ол адай пір дее сан пілбеен. Сигнал хоостыра ўрерге паза тохтирға ла ўгреткеннер. Хачан адай

нинче кирегін ўр салза, дрессировщик ағаа кизилерге пилдиртпес иде сигнал пирибисче, ананъ адай ўрбинибисче, кизилерге, тизенъ, адай нинче кирегін прай поэ пилип ўрчеткен чили пилдирче.

— Дрессировщик хайдаг сигнал пирче зе?—сурган Костя.

— Ол, кизе пилдиртпин, пазын икипче алай ба холын саапча, алай ба салааларын тырсылатча.

— Че пистинъ Лобзик пирееде сигнал даа чох орта саапча,—теен Костя.

— Адайлар уғаа сизиктиглер,—чоохтаан Игорь Александрович.—Син Лобзик нинче кирегін санап тоосхан туста пазынъны сала ла икибизерзинъ алай ба пирее нимени хиймырадыбызарзынъ, аны ол прай сизинип корер паза орта адирға кустенер. Че сынап сининъ хиймыразынъ пилдизи чох пол парза, ол саба адапча. Аны орта ўрдиерге итсенъер, пирее ле сигналға ўгредип алынъар, козидимге, салааларынъар тырсыладынъар.

— Мин иди идербин,—теен Костя.—Мин пастап орыс тилин чахсы ўgrenип аларбын, ананъ Лобзикти ўгредербин.

— Анзы орта! Хачан пистинъ школада вечер полза, ўгредилген адайынъарнанъ ойын козидерзер.

Пис Игорь Александровичти писти пролир тип сағынфабыс, че ол пролирға сағынмаан даа одыр, а писти чахсы ўgrenзиннер тип чоохтап пирерге сағынтыр.

Он читинчи главазы

Пис, директорнынъ кабинетиненъ сых килип, Володянынъ паза прай олғаннарнынъ коридорда писти сағыпчатханнарын кор салфабыс. Олар сах андох писти ибيريп алып, сураглап сыхханнар:

— Че нимедир? Игорь Александрович сирерге ниме чоохтаан? Сирерге ниме полар?

— Пробыс тастаан. Амды паза ниме полбас,—нандырғам.

— Андаг полза чахсы!—өрін парған Толя.—Пионерской комнатазар паралар, чоохтазарбыстар. Чоохтазып аларға кирек.

Піс пионерской комнатазар өөрнөнъ парғабыс.

Шишкин инъ соонанъ кірген.

— Кил, кил, Шишкин, хорыхпа!—чоохтаан Юра.—Сині пір дее кізі хырыспас.

Піс стол ибіре одыр салғабыс, ананъ Володя чоохтаан:

Амды, олғаннар, Шишкинге полызарданъар чоохтазарбыстар. Ол хомай ўгренген, пола-пола школаа даа чөрбинібіскен. Че піс тее пролығбыстар. Піс анынъ хайди ўгренчеткеніне хайығ салбин, ағаа тузында полыспаабыстар.

— Піс, конечно, пролығбыстарох,—нандырған Вая.—Че Шишкин позы даа чахсы ўгренерге кирегін пілерге кирек. Ол сынап амох чапсынмаза, кирегі пазох хомай тоозылар.

— Сын я, Шишкин, че син пазох хомай тоозылар тееніне, тарынма, —теен Юра.—Піс саға сынап полызарбыс! Прай кирек нимені ит саларбыс.

— А хайди полызарға?—теен Лёня Астафьев.—Піс ағаа полысчы таап пиргебіс нооза. Алиқ Сорокин анынанъ хомай заниматься полған одыр, көрчезінъ хайдаг кирек.

— Хынза, сірер пір дее ўгренмеченъ поларзар?—сурған Володя Аликтенъ.

— Ноға ўгренмеебіс? Піс ўгренгебіс!—нандырған Алиқ.

— Нинче хати ўгренгезер?

— Че, мин сағызыма кир полбинчам. Ікі бе, ўс пе хати.

Ікі бе, ўс пе хати?—танънап парған Юра.—Син анынанъ ікі, ўс ле хати нимес, че кўннінъ сай заниматься поларға кирек полғазынъ. Позынъ чылығда сѳс пиргезінъ. Піс ол киректі саға изенгебіс, че син пістінъ киртінізібісті толдырбаазынъ!

— Ізеністі хайди толдырып алам за?—теен Алик.—Андар килчезінъ, ол ибде чох пол парча. Алай ба килзенъ, ол тіпче: „Минінъ пўўн ўгрeнep кōм чоғыл“. Паза полбаста ла тастабысхам.

— Ишь син, „тастабысхам“!—теен Юра.—Син ол сурығны звeнoдa турғызар кирек полғазынъ, звeнo полыс пирерчік. Пістінъ Шишкин улы-пазы чох кізі. Син чахсы ўгрeнчeзінъ, пoзынънaнъap сағысыраазынъ, a apғызынънaнъap сағысырирға хинминыбысхазынъ... Че чарир, сині сыныхтабааннанъар мин дее пролығбын.

— Мин амды Шишкинненъ чахсы заниматься поларбын,—теен Алик.—Мин шахматха тартылыбысханнанъар, андағ кирек пол парған.

— Чох,—нандырған Володя,—піс паза саға ізен-меспіс.

— Амды Шишкинненъ мин заниматься поларбын,—теем мин.—Маға Игорь Александрович чоохтаан.

— Хайди идер зе,—теен Володя,—Игорь Александрович чаратхан полза, ол кирекке сині піс тее чаратчабыс. Сын ма, олғаннар?

— Конечно,—чаратханнар олғаннар.—Игорь Александрович іди чоохтаан полза, заниматься ползын.

Сбор тоозылғанда, піс улицазар сыххабыс. Шишкин, чол тооза тапсабин, ниме-де сағынған, ананъ чоохтанған:

— Ана мин хайдағ хомай полтырбын. Мин пір дее кўстенчік нимеспін! Пір дее нимее чарабаанмын. Минненъ пір дее чахсы ниме сыхпас одыр!

— Чох, ноға за? Син андағ тынъ хомай нимесінъ,—аны часхар көргем.

— Чох, чоохтанма, мин пілчем. Мин позым даа андағ поларға хынминчам. Мин түзел парарбын. Көрерзінъ. Хайди даа түзелербін! Син, чахсы идіп, полыс пирдек ле маға! Саға Игорь Александрович чоохтаан хайза. Син тоғыр пол полбассынъ!

— Мин пір дее тоғыр полбинчам,—тіпчем.—Минінъ сōзім не ис. Че пўўнненъ сығарох заниматься

полып пастаанъ. Мин синзер обед соонанъ килербін, ананъ заниматься поларбыс.

Мин, обед соонда Шишкинзер киліп, кірлеске сығып одырғанымдох, адай ўргенін истіп салғам. Комнатазар кір киліп, көрзем—Лобзик стул ўстўнде одыр салып ўрче, Костя, тізенъ, анынъ тумзуғынынъ алтында салааларынанъ тырсылатча.

— Піди,—тіпче,—мин аны Игорь Александрович чоохтаан хоостыра сигналға ўгретчем. Че Лобзикненъ тўрче заниматься полып аланъ, ананъ уроктар идіп пастирбыс. Лобзикті олох ўгредерге кирек нооза.

— Э, харындас,—тіпчем,—син позынъох орыс тіліненъ ўргеніп албаанда, Лобзикненъ заниматься полбассым теезінъ, ам, тізенъ, пасха сағыныбысхазынъ.

— Чидер!—хысхырған Шишкин.—Піргер пар Лобзик! Орыс тілін чахсы ўргеніп албаанда, андар көр тее салбаспын. Мині чысхыс тирзінъ, сынап Лобзикненъ заниматься полчатханымны көр салзанъ. Че, нимеденъ пастирбыс?

— Орыс тіліненъ пастирбыс,—тіпчем.

— А географияданъ алай ба арифметикаданъ пастирға чарабас па?

— Чох, чох,—тіпчем.—Мин кемге нимеденъ пастирға кирегін позымнанъ сығара пілчем. Орыс тіліненъ піске ниме пирілген?

— Мына,—тіпче,—„очк“ паза „ечк“ суффикстер паза маға Ольга Николаевна ударнай нимес гласнайларны хатап ўргенерге паза упражнение ит саларға пирген.

— Ана аннанъ пастирзынъ,—теем мин.

— Чарир, че пастаанъ.

— Паста. Алай син мині синненъ хада упражнение идер тіп сағынчазынъ ма? Син прай позынъ идерзінъ. Мин сині сыныхтап ла турарбын. Пос идерге ўргенерге кирек.

— Хайди идер зе, чарир,—Шишкин улуғ тыныбызып книгазын алған.

Ол правилонь табырах үгренип алып, упражнение ит сыххан. Ол угаа оой упражнение полған. Анда примерлерни хобыра пазып алып, сөстердегі читіре турғызылбаан кирек букваларны турғысхлап саларға кирек полған. Шишкин пазып ла одырған, мин ол туста географияданъ үгренип одырғам паза андар пір дее хайығ салбинчатхан чили одырғам. Ол пола-пола чоохтапча:

— Тимде!

— Мин көрібіскем... Худай абачах! Анынъ анда алчаас толдыра! „Гора“ пазар орнына „гара“ пас салтыр, „весёлый“ пазар орнына „висёлый“ пастыр, а „тяжёлый“ орнына—„тижелый“.

— Че - че! — тіпчем. — Тоғын салтырзынъ син мында!

— Ниме, тынъ көп алчаас ит салтырбын ма?

— Я, тынъ на көп нимес, сынап сынынанъ чоохтаза, чидер:

— Көрчезинъ! Чир дее пілгем чи! Маға хачан даа часка полбас!—тарыныбысхан Костя.

— Кирек мында часкаданъ нимес,—тіпчем.—Хайди пазарын пілерге кирек. Син правилозын үгренгезинъ я?

Үгренгем.

— Че чоохта: правилода ниме чоохталча?

— Правилода ба? Мин ундуп салтырбын.

— Пілбин, хайди үгренгезинъ зе?

Мин аны ударнай нимес гласнайларны ударениененъ сыныхталчатхан правилонь хатабох үгренерге кўстеем паза ағаа чоохтаам:

— Мына син „тижелый“ пас салтырзынъ. Син ноға іди пас салғазынъ?

— „Тежёлый“ пазарға кирек пе?

— А син таппа! Правило пілчезинъ—анынанъ тузалан. Сөсті ударение пастағы слогында полар иде хубулдыр.

Шишкин „тяжёлый“ сөсті хубулдырып, „тяжесть“ тіп сөс таап алған.

— А!—өрін парған ол.—Андагда, „тижѣлый“ паза „тежѣлый“ паспасха кирек полтыр, а „тяжѣлый“.

— Сын, —тіпчем.—Амды упражнениені хатабох ит, син пастап правилонанъ пір дее тузаланмаазынъ, андағ тоғыстанъ, тізенъ, пір дее туза чоғыл. Хайдағ буква пазарын, хачан даа сағынарға кирек.

— Че чарир, паза тоғынзам сағынарбын, ам іди дее халзын.

— Э, харындас,—тіпчем,—іди чарабас! Син сынап минінъ сөзімні истерге сөс пиргенде, ис.

Шишкин улуғ тынып ала упражнениені хатабох ит сыххан. Амды ол тынъ манъзыраан. Анынъ букввалары тетрадьта хыйыр-хайыр турғлап, пірде төбін, пірде чоғар сыххлап турғаннар. Анынъ заниматься поларға амох ирік парғаны көрінген. Анчада піссер Юра килген. Ол пістінъ заниматься полчатханыбысты көр салып чоохтанған:

— А, заниматься полчазар! Анзы чахсы! Ниме итчезер?

— Упражнение,—тіпчем.—Ағаа Ольга Николаевна пиртір.

Юра тетрадьсар көрібіскен:

— Син ниме пасказынъ за? „Зуб“ пазарға кирек, а син „зуп“ пасказынъ.

— Мында хайдағ правилодыр?—сурча Шишкин.—Минінъ ударнай нимес гласнайларнынъ правилозы, а мында хайди ударнай нимес гласнайлар ба?

— Мында,—тіпчем,—андағ правило, сиргек хоо-быра пазарға кирек. Көр, книгада хайди пазылған: „Зуб“!

— Мында даа правило парох,—теен Юра.—Сөсті чарых истілбинчеткен согласнайнынъ соонда гласнай буква турар иде хубулдырыбызарға кирек. Че хубулдыр сөсті.

— Мин аны хайди хубулдырам за? „Зуб“ зубох полар.

— А син сағын көр. Синінъ ахсынъда нимелердір?

— Мининъ ахсымда „зубы“ тістер паза тіл дее пар.

— Тілденъер синненъ пір дее кізі сурбинча. Син сөсті хубулдырыбысхазынъ: „зуб“ полған, ам „зубы“ пол парған. Хайди истілче: „б“ алай „п“ ба?

— Конечно, „б“!

— Андағда, „зуб“ пазарға кирек.

Ол туста Ваня килген. Ол пістинъ ўгренчеткені-бісті көріп, идөк чоохтанған:

— А, ўгренчезер бе!

— Ўгренчебіс,—тіпчебіс.

— Молодцетер! Анынъ ўчўн прай класс спасибо тир.

— Паза ниме читпеен!—нандырған Шишкин.— Полған на ўгренчі кўстеніп, чахсы пілістер аларға кирек, мында спасибо тіченъ ниме чоғыл.

— Че, мин аны хыныға ла чоохтаам. Прай класс, прайзы чахсы ўгрензін тіп сағынча, сірер ўгренчет-тірзер, аннанъар прай чахсы полар.

Анчада пазох ізік азыла тўскен, Вася Ерохин кір килген.

— А, ўгренчезер бе!—тіпче.

— Анзы ниме полчанъ?—тіпчем.—Полғаны ла киліп, тіпче: „А, ўгренчезер бе!“, піс чуртазыбыста пастағызын на ўгренчеткен паза анынъ алнында пір дее ўгренмеен не чіли.

— Мин синненъер ниме тібинчем, мин Шишкин-ненъер,—нандырған Вася.

— А ниме Шишкин? Ол пір дее ўгренмеен ме? Анынъ пасха предметтерденъ тынъ на хомай отметкалар нимес, орыс тіліненъ не...

— Че, тарынма, мин хыныға ла чоохтанғам. Мин аны ўгренминче полар тіп сағынғам, ол, тізенъ, ўгрет-четкен полтыр, аннанъар чоохтаам.

— Пірее пасха даа ниме чоохтирчихсынъ. Пасха чоох чох чіли!

— Ол сірерні тарындырыбызарын хайданъ пілгем

зе? Мин сағынганда, мында пір дее тарынчанъ ние чоғыл.

Анчада пазох ізік азыла түскен, ізікте Алик Сорокин көріне түскен.

— Ол амох, хынза, ідөк чоохтир: „А, үгречезер бе!“ сыбыранган Шишкин.

— А, үгречезер бе!—күлінібіскен Алик Сорокин.

Піс прайзыбыс сала істібіс үзілгенче хатхырыс салбаабыс.

— Сірер ниее хатхырчазар? Мин хайдаг күлкістіг ние чоохтандым?—арын парган Алик.

— Пір дее ниее. Піс саға хатхырбинчабыс,—нандырғам мин.—А син ниее килдінъ?

— Ідөк ле. Минінъ дее ползыиим кирек пол парар арса сағынғам.

— Алай, шахмадынъ хадох ағылдынъ ма?—сурғам мин.

— Ах, субараан! Шахмат ағыларын ундуп салтырбын! Піс мында ойнап аларчыхпыс!

— Чох, син шахматтарынънанъ хада мыннанъ ырах пар,—теен Юра.—Паранъар ибзер, олғаннар, оларға үгречерге харығ полбаанъар.

Олғаннар парыбысханнар.

— Олар пісті үгречелер бе алай чох па тіп көрерге килгеннер,—теен Костя.

— Килзелер чи?—тіпчем.—Мында пір дее тарынчанъ ние чоғыл.

— Ниедір мында тарынчанъ? Мин тарынминчам. Чахсы олғаннар, сағысырапчалар.

— А Ольга Николаевна сині школаа чөрбинче тіп, іценъе чоохтаан ма?—сурғам Костяданъ.

— Чоохтаан. Ічеме чоохтаан паза Зина чачама чоохтаанох! Пілчезінъ ме, анынъ үчүн маға хайдаг кирек полған! Ох, мині хайди уяттырғаннар—хачан даа ундубаспын! Че хайди полбас! Ол кирек тоозылғанына, мин позым даа өрінчем. Мин школазар чөрбинчеткенде тынъ чобалғам. Ол күннерде ние ле мин сағынмаам! Прай олғаннар олғаннар осхас: иртен

турып школазар парчалар, мин, тізенъ, эзі чох ла, ас чѳрчеткен адайах чіли, городча чѳрчем, пазымда, тізенъ, пасха-пасха сағыстар. Ічем дее аястығ! Минінъ аны алахтырарым килче бе хайди! Іди алахтыр ла, алахтырлачам, позым, тізенъ, тохтап полбинчам. Пасха ічелер постарынынъ палаларынанъ махтанчалар, а мин осхас кізіненъ махтанарға даа чарабас. Минінъ иреемнінъ тоозылчаа даа чох полған: улам на ўр полза, уламох сидік!

— Мин хайди-да синінъ чобалчатханынъны сизінмеем,—тіпчем мин.

— Че син хайди полказынъ! Конечно, чобалғам! Мин кізі кѳзіне ле, минненъ пір дее ние полбинчатхандағы ла чіли полғам, а позымнынъ чўреемні хоосхалар тырбахтааннар!

— Нимее син іди полғазынъ?

— Ідѳк ле. Син киліп, маға чоохтан сығарзынъ, а маға, пілчезінъ, уядыстығ, ана аннанъар мин пір дее чобалбинчатхан кізее тѳй поларға харасхам. Че, амды ол кирек тоозылды паза ол хаталбас. Минінъ ўстўмче хас-пораан на иртіп парған осхас, амды прай ла амыр. Маға амды чахсы ла ўгренерге кўстенерге кирек.

— Че кўстен,—теем мин.

— Мин ідѳк тее кўстеніп пастапчам.

Он сизізіңжі главазы

Ікінчі кўнінде Ольга Николаевна Костяға пірілген упражнениені сыныхтап, мин кѳрбеен алчаастарны тапхлаан. Ол пола-пола сѳстердегі иртірілген букваларны орта пас салған, мин аны сыныхтаан полғам, че хобыра пазарында уғаа даа кѳп алчаастар ит салған. Пірде буква иртірібісче, пірде пірее сѳс читіре паспин салча алай ба пірее букванынъ орнына пасха буква пас салар. „Кастрюля“ сѳстінъ орнына „карюля“ пол партыр, „опилки“ сѳстінъ орнына — „окилки“.

— Ол синінъ чохсы көрбеенінъ сылтаанда,—теен Ольга Николаевна.—Син ам даа ўгрэнерге хынминча одырзынъ, аннанъар чохсы көрбинчезінъ. Көринче, синінъ манъзыраанынъ, уроктарданъ хайди-да табырах арах азырылып аларға манъзырапчазынъ.

— Чох, мин тынъ на манъзырабинчам,—теен Костя.

— Хайди манъзырабинчазынъ? А букваларынъ ноға өкереке ниместердир? Көр, хыйын-хайын на тур-глапчалар. Сынап кўстенген ползанъ, чохсы пазар-чыхсынъ. Сынап ўгренчи урокты кўстеніп паза чохсы хайып итчетсе, ол алчаастарға ла хайығ салбинча, че чохсы, сіліг дее пазарға харасча. Чох, син ам даа ўгрэнерінъ килбинчеткенненъер, көні чоохта.

— Минінъ ўгрэнерім килче, че мин тыстанып ўр ўгрен полбинчам. Ноға-да минінъ табырах ла идібі-зерім килче. Ноға андағ, позым даа пілбинчем!

— А син прай ниме кўстенісненъ не читкенін ам даа пілгелексінъ. Син кўстеніп тоғынмазанъ, кўзінъ хачан даа читпес паза читпес хыринъны хачан даа түзет полбассынъ,—теен Ольга Николаевна.

Ол сыынанъ пеер Костянынъ тетрадынанъ сығара көрерге чарир, хайди анынъ кўстенчеткенін. Пірееде анынъ упражненииэзі сіліг паза түс букваларнанъ пасталған полчанъ, көрерге дее чохсы. Анынъ пастап кўстенгені паза уроктарны улуғ хыныснанъ иткені пілдірген, че пола-пола, анынъ буквалары сегірісклеп, пірсі пірсінінъ ўстўне сыххлап, андар-мындар ла түсклеп, хайдағ-да пілдізі чох хойрыхтарға айланып пастааннар, аннанъар анда ниме пазылғанын пілерге дее сидік полған. Пірееде пасхох полчанъ: упражненииэзі хойрых-хайрых букваларнанъ пасталчанъ. Костянынъ ол хынии чох нимені табырағынча тоос саларға харасханы көрінген, че ананъ буквалар түзеліп пастапчалар паза упражненииэзі анынъ анда тыстаныстығ кўстенісненъ тоозылған, аннанъар аны көрзенъ, пастап пір кізі пастаанға, тоозарын пасхох кізі тоосханға тій.

Анзы за хыялнынъ чарымы ла полған. Он хыялы—алчаастар полғаннар. Ол мыңынъ алнындагох чили көп алчаас итклеен, хачан класста диктант полғанда, пазох ікі ал салған. Олғаннар Костянынъ ўгренчее прай кўзін салчатханын пілгеннер паза ам даа агаа ўсті дее алар арса тіп ізенген полғаннар, аннанъар анынъ ікі алғанына прайзы хомзынғаннар.

— Че, чоохтадах, Витя, Костянанъ хайди ўгренчезер,—теен Юра переменада.

—Хайди ўгренчебіс? Піс чахсы ўгренчебіс,—тіпчем.

— Хайда чахсы за? Ноға ол амға читіре тўзелбинче?

— Іди пол парчатханында мин пролығ нимеспін! Мин анынанъ кўннинъ сай ўгренчем.

— Ноға амға читіре пір дее алнынзар чылғаны чоғыл?

— Мин пролығ нимеспін, кирек онъдайланминчатханында! Ам даа асхынах время ирткен.

— Хайди асхынах время? Ікі неделя иртіп парды. Син Шишкинни сын онъдайнанъ ўгренерге кўстеп полбинча одырзынъ. Сині алыстырарға килізер. Піс Ольга Николаевнаданъ синінъ орнынъа Ваня Пахомовты турғызарға сурынарбыс. Ол Шишкинни көп арах тоғындыр пілер.

— Чох, ниме сыхпас!—тіпчем.—Мині Игорьь Александрович позы турғысхан. Сірернінъ мині алыстырарға правонъар чоғыл.

— Хайди полбас. Піс танъда Ольга Николаевнананъ чоохтас көрербіс. Сині Игорьь Александрович ле турғысханда, паза синінъ ўстўнъде кизі чоғыл тіп сағынчазынъ ма?

— Сарыспа, Малеев,—теен Лёня Астафьев.—Ольга Николаевна олох сині алыстырыбызар. Син сыдап полбаазынъ нооза. Ваня синненъ артых полызар.

— Конечно, артых,—теен Юра.

— Анзы ам даа көрінгелек,—тіпчем.

— Че нимее таласчазынъ? Позынъ даа көрчезінъ, хайдағ кирек.

— Мында пасха олғаннар даа идёк мині алыстырарға чоохтан сыхханнар, че мин ёскі ле чілі, ёчес сыххам:

— Чох, Ольга Николаевна алыстырзын, а позым іди ле пирбеспін.

— Че, Ольга Николаевна даа алыстырзын. Саға хомай полар чоғылба за,—чоохтааннар олғаннар.

Пілбинчем, мин ноға іди ёческен полчанъмын. Шишкинненъ андағ кирек пол парып, ікі ал салғанда, кўстенерге дее кирек чоғын позым даа пілгем. Сынап минінъ орнымда пірее пасха кізі полған полза, хынза, андағ даа кирек полбасчых. Хайди идерзе, андағ кирек пол парғанда! Ол кўн Шишкинненъ піс тынъ ачырғанғабыс.

— Синненъ піс пўўн халғанчызын заниматься полчабыс. Ольга Николаевна танъда мині алыстырыбызар неке,—теем, школа соонда андар киліп.

— Хынза, Ольга Николаевна алыстырбас,—теен Костя.

— Чох,—тіпчем.—Минненъ олох таа туза асхынах полар. Мин ўгрет пілбинче поларбын, неке. Игорь Александрович кўнъніне кирбес, аннанъар маға тынъ ачырғастығ. Мин ағаа сині кўдіре тартып аларға сёс пиргем, ам кўрчезінъ ниме пол парды. Ол маға синінъ ол общественной тоғызынъ полар теен. Мин общественной тоғысты толдыр полбааннанъар, минінъ авторитедім пір дее чох пол парар.

— Хынза, син пір дее пролығ полбассынъ? Мин позым пролығ полам, неке?—теен Костя.—Маға чахсы ўгренерге кирек полған. Син пілчезінъ ме, мин секредім чоохтап пирим: мин позым пролығбын. Мин хачан даа манъзырачанъмын, аннанъар хомай пазып, кўп алчаастар итклеп салчанъмын. Сынап манъзырабачанъ ползам, чахсы даа ўгренерчікпін.

— Ноға манъзырапчазынъ за?

— Че, мин секредім ас пирим: уроктарны табырах тоозыбызып, Лобзикті ўгредерім килченъ...

— Син аны ўгретченъзінъ ме?

— Ёгретченъмин.

— А, — тїпчем. — Аннанъар синїнъ андаг-мындаг ла буквалар. Андагда, син пасчатсанъ, пасчатхан нїмеденъер сагынмин, Лобзиктенъер сагынчанъ ноонъ.

— Агаа тїй арах. Мин їкізїненъер дее сагынчанъмын. Хынза аннанъар даа ёгредиим андаг полар.

— Ёгредиинъ! — тїпчем: — ёгредиинъ пїр дее чахсы нїмес. Ёкі хозан сўрзенъ, пїрнї дее тут полбассынъ. Пїр ле хозанны сўрерге кирек полған.

— Пїр хозан за тударын тутхам.

— Хайдаг?

— Лобзиктї чїзе ёгредїп алғам. Амох кїрерзїнъ. Лобзик, кил пеер!

Лобзик андар ойлап килген. Костя агаа „ёс“ сан пазылған табличканы кїзїткен.

— Че, чоохтадах, Лобзик, пу хайдаг сандыр?

Лобзик ёс хати ёрген.

— Мынзы чи?

Костя агаа „пис“ санны кїзїткен. Лобзик пис хати ёрген.

— Кїрчезїнъ, мин салаамнанъ агьрин тырсылатсам, ол хачан тохтирын пїлче.

— Син сигналға хайди ёгредїп алғазынъ за?

— Ол пастап сигналны пїлерге сала даа хынмаан. Андада пїди ит сыххам: хачан ол нинче кирегїн ёрїп тохтаза, мин агаа сахар алай ба колбаса кизегїн, алай ба халас тастї пїрїп, олох туста салаамнанъ тырсылатчам. Лобзик ол нїменї хабарға ойлап, ёрбинїбїсче. Мин аны їди нинче-нинче кўн ёгреткем, ананъ салаамнанъ на тырсыладып, пїр дее нїме пїрбин ёгрет кїргем. Лобзик їдїк тее тохтап пар турған, ол тырсымаснанъ хада пїрее тадылығ нїме алчатханын пїлїп, ол агаа кїнїк парған. Тырсыласты истїп салзох, сах андох ёрбинїбїзїп, минїнъ пїрее нїме пїрерїмнї сагыпча. Мин пастап тынъ тырсылатхам, че пола-пола агьрин тырсыласха ёгредїп алғам.

— Андагда, — тїпчем, — син позынъ ёгренер орнына, адаїны ёгредїп алған ноонъ!

—Я,—тіпче,—минінъ хайди-да тискер ле пол парча. Волязы чох кізібін! Че, амды мин аны олох ўгредіп алғам, ам позым ўгренирбін. Маға паза ние харығ полбас, көрерзінъ!

— Көрербін,—тіпчем.—Аны амды мин көрбеспін, Ваня көрер.

Костя пазағы кўнінде, Ольга Николаевна ибзер пирген упражнениелерін чыып алып, шқолазар ағылған. Ол аны Ольга Николаевнаа көзидіп чоохтаан:

— Ольга Николаевна, мына сірер ибзер пирген упражнениелер. Мына мында, көрінъер, чахсылары, мында, тізенъ, хомайлары. Сынап мин упражнениені хомай ит салзам, Витя хатап идерге кўстеченъ. Чоохтанъар, ол маға хомай полысхан ма?

— Пілчем, Витя саға чахсы полысхан,—теен Ольга Николаевна.—Че син позынъ даа кўстенирге кирек. Кирекке уламох чахсы хайарға кирек. Витя саға полысча, че синінъ орнынъа ол ўгрени полбас. Син позынъ ўгренирге кирексинъ.

— Мин позым ўгренирбін, Ольга Николаевна, Витяны ла маға полызарға чарадынъар. Ол минненъ идок тее коп время иртір салған.

— Чахсы, полыссын. Мин көрчем, Витя синненъ манъат заниматься полчаттыр. Ўр ниместенъ хысхы каникуллар, анынъ пастағы кўніндок минзер хада кірерзер. Мин хысхыда каникулларға задание пирем, чахсы результаттарға чидер ўчўн, Витяға синненъ хайди заниматься поларын чоохтап пирем.

Піс, Ольга Николаевнанынъ мині Костянанъ заниматься поларға чаратханын истіп салып, тынъ өрін парғабыс, а Костя чоохтаан:

— Ольга Николаевна, пістинъ ўгреділген Лобзик адайыбыс парох. Наа чылдағы вечерде ол адайнанъ выступать поларға чарадынъар.

—Сірернинъ адайынъар ние ит пілче?

— Ол арифметиканы пілче. Ол, цирктегі піс көрген адай чили, сан санап пілче.

— Кем аны ўгрет салған за?

— Піс поэыбыс.

— Чахсы. Наа чылдағы вечерге аны ағылынъар. Мин сағынчам ол ўгредігліг адайны көрерге олғаннарға хыныг полар.

Он тоғызынчы главазы

Костя мин чох Лобзикті ўгредіп алғанына, мин тынъ ачырғанғам, минінъ дее ўгредерім килген, че амды олох пір дее ниме ит полбассынъ.

— Син чобал ба,—теен Костя.—Мин пірее хачан улицада пірее эзі чох адайға учурап парзам, саға сыйлап пирербін, андада син поэынъ даа аны ўгредіп аларзынъ.

— Маға чалғызанға хынии чоғыл,—нандырған мин.—Мин чоннанъ хада идерге хынадырбын, а чалғызан тартыс чөрбеспін.

— Мин зе аны ўгредерге саға полызарбын. Піс хада ўгредербіс, ананъ синінъ дее ўгредігліг адайынъ пар полар.

— Чох,—тіпчем,—іди чарабас. Наа адай ползох, син уроктар идер орнына аннанъ на алчаастанарзынъ. Аны чайғаа читіре артыс сал туранъ.

— Че чарай за, сынап хынминча ползанъ, артыс саларбыс. А олғаннарға Лобзик синненъ пістінъ ўгренибіс тіп чоохтирбыс. Піс аны хада ўгредіп пастаабыс хайза. Наа чылдағы вечерде піс анынанъ хадох выступать поларбыс.

— А сценазар кірзе, хорых парза чи?—тіпчем мин.—Аны кізілерденъ хорыхпас иде, азынада ўгредерге кирек.

— Аны хайди ўгредіп алчанъ за?

— Аны пірее кізі көп чирзер апарарға кирек. Уроктарны тооза ит салып, аны піссер апарарбыс, анынъ хайди санапчатханын, пістінънерге көзідербіс.

Піс хачан уроктарны ит салғаныбыста, Костя, Лобзиктінъ мойнына ошейник кизіртіп алып, ошей-

никке пағ палғабысханда, піс піссер пар сыххабыс. Ол туста піссер Надя чачамнанъ, Серёжа абаам кілібіскеннер.

— Амох сіерге үгредігліг адай көзідербіс,—теем. Театрдағы чіли, прайзынъар орнынъарға одырғланъар паза чохсы иде көрінъер.

Піс Лобзикті табуреткаа одыртып салғабыс. Костя, ізебіненъ саннығ табличкалар сығар киіп, Лобзикке саннирға чоохтаан. Лобзик чохсы үр турған. Мында минінъ пазыма чохсы сағыс кір парған. Лобзикке пір дее сан көзітпин оланъай ла сурыбысхам:

— Чедек, Лобзик, ікіні ікі хатаза нинче полар?

Лобзик төрт хати үрген. Конечно, мин салааларымнанъ тузында тырсыладыбысхам.

Ли́ка ө́рін парған:

— Ого! Ол хатачанънынъ таблицазын даа пілчеттір!

Пісті, адайны іди чохсы үгрет салғаныбыстанъар, прайзы махтааннар, піс, тізенъ, школада наа чылдағы вечерде выступать поларбыс тіп чоохтаабыс.

— А сіернінъ выступать полчанъ костюмынъар пар ба?—сурған Ли́ка.

— Че, костюм даа чох чарир,—тіпчем.

— Костюм чох хынығ полбас,—теен Ли́ка.—Мин сіерге онъ-пазы хоостығ колпактар ит пирербін. Сіерер андағ колпактығ ползайъар, ол цирктегі ікі клоун на осхас поларзар.

— Колпактарны нимеденъ идерзінъ зе?

— Минінъ пасха-пасха онъніг чачыннар пар. Мин ёлка чазирға садып алғам.

— Че,—тіпчем,—ит. Колпактығ уламох чохсы полар.

— А Лобзикке колпак идібөк пирзе чи?—сурған Костя.

— Чох Лобзик колпактығ уғаа кўлкістіг полар. Мин ағаа алтын осхас чачыннанъ мойдырығас ит пирербін.

— Чарир, хайди хынзанъ, іди ит,—тіпчем.

— Амды Глеб Скамейкинзер паранъ, пістінъ Лобзиктінъ хайди санап пілчеткенін көзідербіс,—чоохтаан Костя.

Піс Глебсер парғабыс, Глебтенъ—Юразар, Юраданъ—Толязар. Прай чирде піс Лобзиктінъ искусствозын көзіткебіс. Лобзик анынъ үчүн аймах тадылығ нимелер ал турған. Пола-пола піс Ваня Пахомовсар читкебіс, оларнынъ анда аалчылар полғаннар. Піс өрін парып, пістінъ сын репетиция полар тіп сағын салғабыс. Піс тикке ле өрінгебіс. Піс, уятха кір парып, уядыбыснанъ хайдар даа кірерібісті пілінмеебіс. Лобзик орта адир орнына алчаастаглап, чойлан сыххан. Пір сан даа орта адабаан! Пола-пола нандырбиндаа ысхан. А піс, тізенъ, үгредігліг математик адай ағылғабыс тіп махтан салғабыс! Піске уятнанъ парыбызарға киліскен.

— Ол хайди пол парған за?—теен Костя, хачан піс тасхар сых килгенібісте.

Ол Лобзикке сахар кизегін пирген, че Лобзик ызыр ла көріп, андох чирге түзірібіскен.

— Амды пілдістіг,—теем мин.—Піс аны синіненъ иртіре азырап салтырбыс. Ол чоо чин салған, аннанъар орта нандыраарға кўстенминче.

Костя чоохтаан:

— А кинетін школадағы вечерде мындағох кирек пол парза чи? Ана хайда уят полар! Алай выступать полбаанъ ма?

— Чох,—тіпчем,—амды орай отказ поларға. Пір ле чапсынғанда, читіре идерге кирек.

Наа чылнынъ алнындағы кўнде Костя кўн тооза чўрексіп Лобзикті ле үгредерге харасхан.

— Паза ағаа тенъме,—чоохтаам мин.—Син кўн тооза ағаа пазох чархастыг пол саларзынъ, хачан кирек полза, ол нандыраарға хынминыбызар.

— Чарир, паза мин ағаа тенъмеспін. Пар, тынан, Лобзик!

Піс Лобзикке паза тенъмин, поэбыс ойынға тимнен сыххабыс. Лика піске ікі колпак тимнеп пирген:

маға көк күмүс чылтызахтығны, а Костяға—ноған алтын чылтызахтығны. Аннанъ пасха, ол піске күмүс мойдырығастар паза алтын моркамнар ит пирген. Піс ол нимелерні синеп көргебіс паза ол пістінъ көнънібіске кірген. Піс цирктегі ікі клоун на охсас пол парғабыс. Лобзикке ідөк алтын мойдырых иділ парған.

Хайди полза ўр сағаан тус читкенде, піс Лобзик нимелер школазар парғабыс. Концерттінъ пастағы пөлігі парчатхан аразында, піс Лобзикті кізілерге көніксін тіп, залда одырғабыс, ананъ көзенъе кистін-зер, парып, теезібісті¹ сағып пастаабыс. Піс олғаннар-нынъ ойыннарын пір дее иртірбин көріп алғабыс. Піс, азынадох колпактарыбысты кизіп алып, Лобзиктінъ мойнына мойдырығас кизірткебіс. Мына көзенъе азыл парды, паза Костянанъ пістінъ аймах-пасха өнъніг колпактығ сценаа сых килгенібісті прайзы көр салғаннар. Костя алнында парған, анынъ соонда чидекте Лобзик ойлаан, мин инъ соонда, ойынға кирек нимелер суххлап салған чемоданны тудынып алып парчатхам. Костя, Лобзикті сцена ортызындағы табуреткаа одыртып салып, чоохтаан:

— Аарлығ олғаннар, амды сірернінъ алнынъарда Лобзик аттығ, ўгредігліг адай-математик выступать полар. Ол сағам онға ла читіре санап пілче, че ол аннанъ андарох ўгренер, андада піс пазох сірерге көзідербіс. Піс сірерденъ амыр одыарға сурынчабыс, пістінъ Лобзик сценада пастағызын на выступать полча, ол сууластанъ хорых парып, ойлаптаа-ызар.

Костя тынъ чўрексінген одыр, анынъ ўні сірлескен. Мин дее чўрексінгем, сынап маға чоохтанарға киліскен полза, хынза мин пір сөс тее чоохтан полбасчыхпын.

— Че, көзідіп пастапчабыс,—тоосхан чооғын Костя.

¹ Теес—очередь.

Мин чемоданнанъ ўс ағас чурканы сығарып, стол ўстўнде прайзына кўрїндіре хости турғысхлап салғам.

— Лобзик ам столда нинче чурказын санап салар, — искїрген Костя. — Че, сана, Лобзик!

Лобзик ўс хати ўрген.

Олғаннар аяларын тынъ саап, ўрингеннерїненъ хысхырысханнар. Лобзик хорых парып табуреткаданъ тўзе хонминанъ, ойлап сыххан. Костя ағаа чидїп алып, анынъ ахсына сахар кизегїн суға пїрїп, аны пазох табуреткаа одырт салған. Лобзик сахарны кимїр сыххан. Олғаннар амырап парғаннар. Мин чемоданнанъ пазох пїр чурка сығарып, пасхаларынанъ хости турғыс салғам.

— Че, амды нинче чуркадыр? — сурған Костя.

Лобзик тўрт хати ўрген.

Олғаннар пазох пїр тинъе аяларын сапханнар. Лобзик табуреткаданъ пазох тўзіре сегїрерге иткен, че Костя сах андох тудып алып, анынъ ахсына сахар кизегїн суғыбысхан.

Мин столда пазох ўс чурка турғыс салғам.

— Амды нинче чурка пол парды? — сурған Костя.

Лобзик читї хати ўрген.

Мин, чемоданнанъ „їкї“ саннығ табличканы сығарып алып, олғаннарға кўзїткем.

— Пу хайдағ сандыр? — сурған Костя.

Лобзик їкї хати ўрген.

Пїс Лобзикке пасха-пасха саннар кўзїтклеобїс, ананъ Костя сурған:

— Їкїні їкї хатаза нинче полар? Їкїні ўс хатаза нинче полар? Ўске тўрттї хосса нинче полар?

Лобзик орта нандырған. Олғаннар полған на сай аяларын сапханнар, че Лобзик пола-пола аплодисменттерге кўнїк парып паза хорыхпаан. Мин дее чўрексїмнїбїзїп чоохтаам:

— Олғаннар, пїстїнъ Лобзик задача даа пўк пїлче. Кем хынча, ол пїрее улуг нимес саннығ задача пїрзїн, Лобзик пўк салар.

Пір оолах тур киліп мындағ задача пирген: „Бу-
тылка пробказынанъ хада 10 ахчаа турчалар. Бутылка
пробкаданъ 8 ахчаа аарлығ турча. Бутылка нинчее
турча паза пробка нинчее?“

— Че, Лобзик,—тіпчем,—чахсы сағынып, задачаны
пёк көр.

Конечно, Лобзикке сағынчанъ ниме чох полған.
Мин ағаа хыныға ла чоохтаам, позым сағынып аларға
полып. Мин табырах пёгібіскем: пробка 2 ахчаа тур-
ған, бутылка 8 ахчаа, а олар хада 10 ахчаа турғаннар.

— Че, Лобзик, чоохта: пробка нинчее турча?—
сурғам.

Лобзик ікі хати ўрген.

— А бутылка чи? Лобзик сигіс хати ўрген.

Мында суулас сыхханнар!

— Орта нимес!—хысхырғаннар олғаннар.—Адай
алчаастапча!

— Ноға орта нимес?—тіпчем.—Олар хада 10 ахчаа
турчалар нооза. Аннанъар, бутылка 8 ахча, а пробка
2 ахча.

— Хайди за? Задачада бутылка пробкаданъ 8
ахчаа аарлыға турча тіп чоохталча нооза. Сынап
пробка 2 ахчаа турчатса, бутылка 10 ахчаа турарға
кирек, а олар хада 10 ахчаа турчалар,—чоохтап пир-
геннер олғаннар.

Мин алчаастабысханымны піл салып чоохтапчам:

— Истек, Лобзик, син алчаастабыстырзынъ. Чахсы
сағынып, задачаны орта пёк.

Конечно, аны поэма сағынарға кирек полған,
Лобзикке нимес, че мин чоохтаам:

— Тохтанъар, олғаннар, ол амды сағынзын паза
орта пёк салзын.

— Сағынзын!—хысхырысханнар олғаннар.—Аны
манъзырадарға чарабас. Ол задача адайға, конечно,
сидік.

Мин сағын сыххам: „Сынап бутылка пробкаданъ
8 ахчаа аарлығ турчатса, пробка 2 ахчаа турча, а бу-
тылка 10 ахчаа. Че андағда олар 12 ахчаа тур парча-

лар, а задачада олар хада 10 ахчаа турчалар тіп чоохталча. Сынап пробка 2 ахчаа турча полза, бутылка 8 ахчаа турар, андада бутылка 6 ахчаа ла аарлыг пол парча? Аринча харахтарыма харасхы түзібіскен! Хайдаг андаг задача полчанъ? Задача нимес, хайдаг-да сыбыраттыр ла салган ниме осхас! Сағынъар ам даа, олғаннар,—тіпчем.—Ағаа ам даа сағынарға кирек. Ол амох пѳк салар.

— Хайди полбас, сағынзын!—хысхырысханнар олғаннар.—Адай кізі нимес нооза. Сах андох пѳк полар ба за.

„Я,—сағынчам,—мыны адай пѳгерденъ, кізі дее сах андох пѳк полбас!“

Пазох сағын сыххам.

— Эх син, чудак!—сыбыранган Костя.—Пробка пір ле ахчаа турча нооза!

Мында мин хайдаг кирегін сағына тартхам: пробка пір ахчаа турча, а бутылка аннанъ 8 ахчаа аарлыг, аннанъар 9 полар, хада, тізенъ, 10 ахча.

— Амох!—хысхыра түскем.—Истінъер! Амох Лобзик орта нандыар.

Олғаннар амырап парғаннар.

— Че, нандыр, Лобзик, пробка нинче турча? Лобзик пір хати үрген.

— Ура!—хысхырысханнар олғаннар.

— Сым улынъар,—тіпчем.—Задача ам даа тоозылбаан. Амды бутылка нинче турчатханын чоохтазын.

Лобзик тоғыс хати үрген.

Че анчада суулас көдіріл сыххан! Олғаннар, аяларынанъ саап, тынъ хысхырысханнар.

— Айдас адай!—чоохтасханнар олар.—Алчаастап таа ала полза, пола-пола задачаны орта пөк салған.

Мынынанъ ойын көзідері тоозылған.

Чибіргінці главазы

Наа чыл чит килеріненъ, хысхы каникуллар пасталыбысханнар. Прай ла тураларда чазағлыг ёлкалар хоостал турғаннар. Прай кізілер көгліг полғаннар. Костянанъ піс тее көгліг полғабыс, че піс каникуллар тузында күлеттебин, үгрэнерге чарат салғабыс. Пастагох күнінде піс Ольга Николаевназар каникулларға задание алып аларға пар килгебіс, Костянынъ күн тооза даа үгрэнер көнъні пар улыбысхан, че мин анынанъ хада пір күнде ікілер час тоғынарға, че аннанъ халған времязын ойнап, тынанып алай ба книгалар хығыр турарға чаратхам. Піс іди күннінъ сай үгрен турғабыс, Костя көп ниместенъ онъдайлан турған. Каникуллар тоозыл парған соонанъ, пістінъ диктант полғанда, Костя үсті алған. Ол ағаа писті ле алғандағы чили тынъ өрінген.

— Син нимее іди өрінчезінъ?—теем ағаа.—Ўс тынъ даа чахсы отметка нимес ле.

— Ниме чох, сағам маға ўс тее чахсы. Мин пічік пазарынанъ ам даа ўс албаан полғам. Че мин мынынанъ на тохтабаспын. Че көрерзінъ, ікінчізінде

төртті аларбын, аннанъ андар писке дее чидіп аларбын.

— Конечно, чидерзінъ,—теен агаа Юра.—Че син сағам пистенъер сағынма, табырағынча төртті ал, андада пістінъ класста ўстіг кизи чох полар. Андада прай олғаннарнынъ төрт, пис ле полар.

— Сағысыраба,—нандырған Костя,—прай чахсы полар. Амды минінъ ўчўн класс хызарбас. Мин амды полған на кизи поэнынъ клазынынъ чези ўчўн кўрезерге кирегин пилдім. Мин дее илееде кўрестім, амды аринча көп нимес ле халды.

Ольга Николаевна даа Шишкиннинъ чахсы арах ўгрэн пастаанына өринген.

— Олғаннар, сирерге общественной тоғысха ара-лазарға кирек,—теен ол писке.—Прайзы прайзына тузалығ ние итче, сирер ле пир дее ние итпинчезер.

— Амды пис тее пирее тоғыс аларбыс,—тіпчем мин.

— Аларбыс,—тіпче Костя.—Мин стенгазетада тоғынарға хачаннанъ сағынчам, че мині редколлегиязар таппинчалар.

Сынап таа,—тіпчем.—Пісті стенгазетанынъ редколлегиязына тапсыннар.

— Редколлегиязар сирерге ам даа ирте. Анда инъ чахсы ўгрэнчеткен олғаннар тоғынарға кирек,—теен Ольга Николаевна.

— Пасха нимес, пис пирее пасха тоғысха даа тим-дебіс,—тіпче Костя.—Сынап хынзанъар, санкомиссия-зар табынъар. Мин ікінчі класста ўгрэнчеткенімде, санкомиссияда полғам. Мин холларын, тістерін паза хулахтарын чууп турарға прайзына чахығ пир турарға тынъ хынчанъмын.

— Пістінъ санкомиссия табыл парған. Сынап хынча ползанъар, мин тынъ хынығ тоғыс пирербін. Класстынъ библиотеказын организовать поларға кирек. Олғаннарға книгалар пир турарзар.

— А книгаларны хайданъ аларбыс?—сурчам.

— Книгаларны школа библиотеказынанъ аларзар. Шкаф сирерге таап пирем.

— Мин чапсынарбын, —тіпче Костя. — Мин книга хығырарға хынадырбын.

— Мин дее, —тіпчем, — чапсынарбын.

— Чахсы. Чахсы библиотекарьлар поларға кўстенінъер. Книгаларны хайралланъар паза олғаннар книгаларны идők чахсы хайраллазыннар көр турынъар.

Піс, пістінъ библиотекарь Софья Ивановназар парып, төртінчі класета библиотека азарбыс паза піске книгалар кирек тіп чоохтаабыс.

— Чахсы, — теен Софья Ивановна. — Төртінчі класстынъ книгалары пар. Сірер амох оларны алып аларзар ба?

Ол піске төртінчі класстынъ книгаларын пирген, піс оларны пістінъ классар ағыл килгебіс. Книгалар чўсче дее полған, че хачан шкафтынъ полкаларына сал салғаныбыста, піске асхынах пілдір парған, олар ўс ле полкаа сыып парғаннар, а ўс полказы хуруғ халғаннар.

— Піс алай книгаларны ибденъ ағылчанъмыс па, андада книга көп араха таа поларчых? — теен Костя. — Мин пис-алтычаны ағыларчыхпын.

— Мин дее, —тіпчем. — Писчені ағыларчыхпын, че ол даа полза асхынах. Ўс полкаа читпес.

— А олғаннарданъ сур көрзе чи? Хынза піреезінінъ хығыр салған иргі книгалары пар полар. Библиотекаа ағыл пирзіннер.

Піс аннанъар Ольга Николаевнананъ чоохтас көрербіс.

— Нимедір зе, чоохтап көрінъер олғаннарға, хынза олғаннар сірернінъ сурығларынъа чөпсінерлер дее, — теен Ольга Николаевна.

Ікінчі кўнінде олғаннарға, амды пістінъ класстынъ поэынынъ библиотеказы пар полар, че андаг даа полза, анда книга көп чоғыл, аннанъар кем хынча; библиотекаа пірер дее книгаданъ ағылзын тіп искіргебіс. Олғаннар суриибысты толдырып, полғаны ла пірер, ікілер книгаданъ ағылғаннар, че көбізі көптенъ ағылғаннар.

Книгалар амды шкафха тол парғаннар. Піс сах андох книгаларны олғаннарға пирип пастирға иткебіс, че Ольга Николаевна пастап журнал идіп аларға кирек тіп тохтатхан. Піс, халын тетрадьты алып алып, анда прай книгаларны номерлеп салғабыс. Амды, сынап пірее книганы тілирге киліс парза, полкаларда хаспин, журналданъ на көріп аларға чарир полған. Пістінъ библиотекабыста андағ порядок полғанына, Костя ёрінген. Книгалар прай полкаларға тол парғаны анынъ кёнъніне уламох кірген.

— Че амды чахсы!—чоохтаан ол.—хос таа, хызыр таа полбассынъ.

Ол тыстанмин сала долзох шкафты азып, книгаларны көр турған.

Книгаларнынъ піреелері иргілен парған полғаннар. Хайзыларынынъ тастылары чадап ла ілінглепеткеннер, алай ба страницалары азырылғлап парған полғаннар. Піс андағ книгаларны, ибзер апарып, чапсырғлап саларға чаратхабыс. Прай уроктар итклеп салып, минінъ ибімде клей пар полғаннанъар, Костянанъ піс минзер пар сыххабыс, ананъ кирекке чапсын сыххабыс. Лика, пістінъ книжкалар чапсырғлапчатханыбысты көр салып, піске полызарға хыныбысхан.

Піске книгалар тастыларынанъ илеесе ўр тартызарға киліскен. Костя удаа перін турған.

— Көр!—теен ол.—Пілбинчем, олғаннарнынъ книгаларны хайди итчеткеннерін. Удур-төдір пастарынанъ сабысчалар ба танъ?

— Книгаларнанъ кем тудызадыр за?—теен Лика.—Книгалар тудызарға иділбееннер.

— Ноға оларнынъ тастылары азырылчалар за? Мин, сынап амыр одырып алып, хығырзам, тасты азырыл парарға кирек пе?

— Конечно, азырылбас.

— Мин аннанъар даа чоохтапчам. Алай ба көрінъер: страница азырыл парған! Ноға ол азырыл парған? Кем-де одырып алып, хығырар орнына, листті тартхлап одырған полар, неке. А нимее тартхлаан полар,

чоохтанъардах пожалуйста? Анынъ сазынанъ тарт көр-
зе, паза книга ардатпасчых! Амды, тізенъ, страни-
цазы тўс парып чїт парар, ананъ піреезі хығырза пір
дее ниме піл полбас. Нимее ол чарир, сурчам сірер-
денъ?

— Сын,—тіпчебіс,—пір дее нимее чарабас.

— А мынзы ниме полчанъ за?—тохтабин хысхыр
турған ол.—Көріньер, алты азахтығ адай хоостап
салтырлар. Ол орта иткені бе?

— Конечно, орта нимес,—тіпче Лика.—Адай төрт
азахтығ поларға кирек.

— Эх, син! Мин аннанъар чоохтапчам ма?

— Нимеденъер зе?

— Мин книжкаларда адайларны хоостааны сын ма
тіпчем?

— Сын нимес,—чөпсінген Лика.

— Конечно, сын нимес! Ол төрт тее алай алты
даа азахтығ ползын, мында пасказы чоғыл, книга-
ларға, конечно, чоғыл, адайларға, тізенъ, пар. Книга-
ларда пір дее хоостирға чарабас адайны даа, хоосха-
ны даа, аттарны даа, а то пірсі адай хоостир паза
пірсі—хоосха, үзінчізі пазох пірее ниме сағынып
алар, іди пола-пола пір дее нимее чарабас ниме пол
парар, книжканы хығырар онъдай чох пол парар.

Ол, резина алып алып, адайны арыда чыс сыххан.
Ананъ кинетін хысхыра тўскен:

— А мынзы нимедір? Хайдағ-да кізі сырайын
хоостап салғаннар, ананъ кил чернилананъ!

Ол кізі сырайын арыда чыс сыххан, че чернила
чадынға тынъ сийп парған полған, чыза-чыза килген-
де, книганы тизе чыс салған.

— Че, сынап кем хостаанын пілген ползам,—
өкпеленген Шишкин,—мин ағаа көзідерчікпін! Мин
аны пуох книгананъ анынъ пазынанъ андар!

— Син позынъох книгаларнанъ пасты сабарға
чарабас теезінъ хайза,—чоохтанған Лика.—Аннанъар
тастылары азырылчалар.

Костя книганынъ прай хырин көрглеен.

— Чох,—тіпче,—пу книжка сыдир, анынъ тасты чахсы.

— Че,—тіпчем,—сынап прай библиотекарълар хығырыгчыларнынъ пастарынанъ книжкаларнанъ саап турзалар, книгалар тастын читтір полбассын!

— Пірее онъдайнанъ ўгредерге кирек нооза,—теен Костя.—Сынап пістінъ андаг хығырыгчылар полар полза, пілбинчем, ниме полар. Государствонынъ нимезін ардатханнарнанъ, мин чараспасын.

— Олғаннарға книжкаларны ардатпазыннар тіп чоохтап пирерге кирек,—тіпчем.

— А сірер плакат пас салынъар,—чōп пирген Лика.

— Мынзы орта чоох!—ōрін парған Костя.—Хайди пасчанъ за?

Лика чоохтапча:

— Мындаг даа плакат пазарға чарир: „Книганы сиберлеп тут. Книга тимір нимес“.

— Андаг плакатты хайда кōргезінъ?—сурчам.

— Пір дее чирде,—тіпче.—Позым сағынып алғам.

— Тынъ на чахсы нимес,—нандырғам.—Книганынъ тимір нимезін, плакат таа чох полғаны ла пілче.

— Алай, піди ле пас салчанъ ма: „Книганы харағынъ на чіли хайралла“. Хысхачах таа паза пілдістіг дее,—теен Костя.

— Чох,—тіпчем.—Мин іди хынминчам. Харах мында ноо киректір? Паза книганы нога хайраллирға киректенъер чоохталбинча.

— Андагда піди пазарға кирек: „Книганы хайралла, ол аарлыға турча“,—чōп пирген Костя.

— Мынзы даа киліспес,—нандырғам мин:—ниик пааға турчатхай книгалар пар, андағларын талирға кирек пе?

— Че, піди пазанъар: „Книга—синінъ нанчынъ. Книганы хайралла,“—чоохтаан Лика.

Мин сағынып алып чарадыбысхам:

— Мин сағынғанда, мынзы килізер осхас. Книга кізіні чахсы нимее ўгретчеткенненъер кізінінъ нан-

чызы. Аннанъар аны, нанчызын чілі, хайраллирға кирек.

Піс, чачын паза сыр алып алып, плакат пас салгабыс.

Піс ікінчі күнінде ол плакатты книгалыг шкафананъ хости стенада хазап салып, олғаннарға книгалар пир сыххабыс.

Костя үгречілернінъ піреезіне книга пирчедіп, чоохтап турған:

— Көр книгада пір адай даа, пір сырай даа, пір айна даа чох ползын.

— Хайди?

— Книга алып аларзынъ паза анда пірее нимелер хоостаглап саларзынъ.

— Нога мин хоостирбын за?

— Мин хайданъ пілербін! Маға чоохтап ла саларға, кізі сырайы, адай нимелер чох ползын. Ол общественной книга. Сынап ол синінъ поэзынънынъ книгазы полған полза, нинче дее хоостапчат, че поэзынънынъ даа книгазында хоостирға чарабас, ол синінъ соонъда кічіг тунъмаларынъа кирек полар алай ба арғызынъа даа хығырарға пирерзінъ. Маға чоохтап ла пирерге кирек, сынап сѳс испезенъ, мин синненъ піди чоохтаспасын.

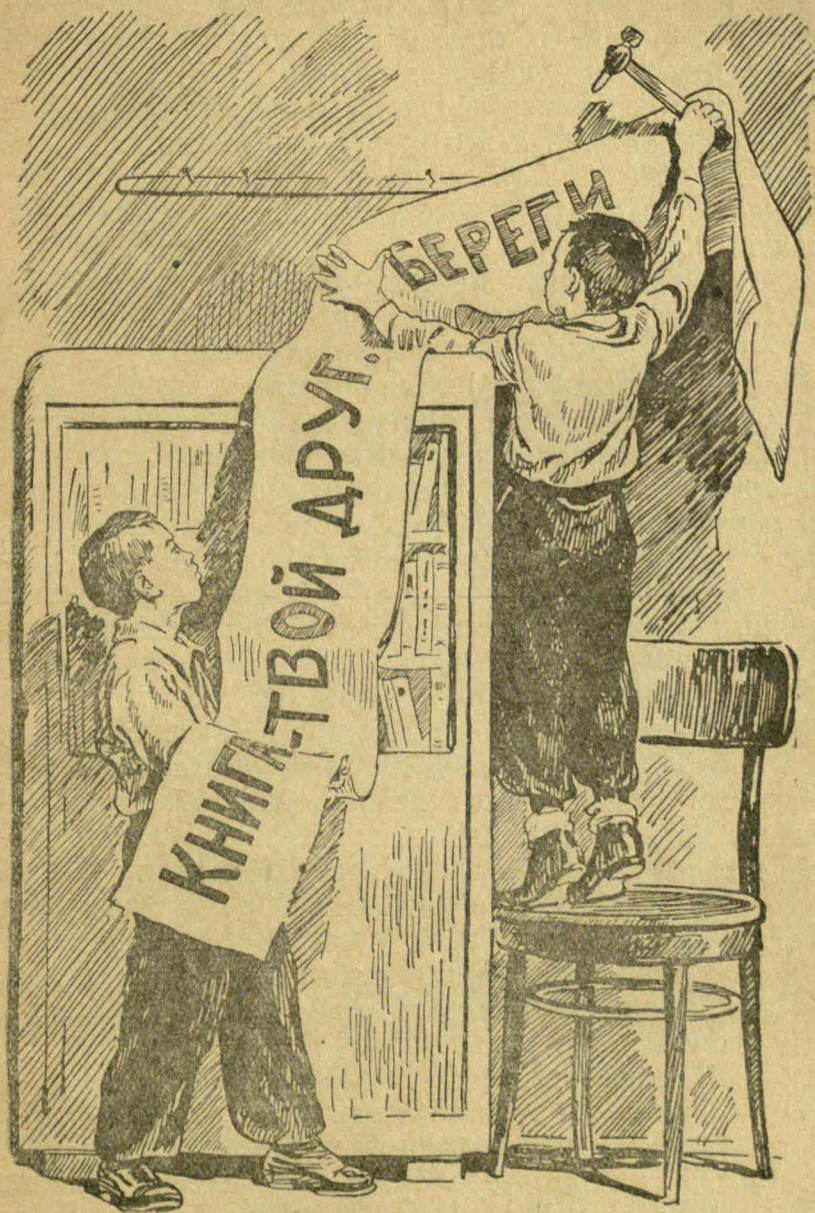
— Че чарир, чоохтанып алдынъ—чидер.

Костя книга алчатханнарға полғанына ла, книганы хайди хайраллап тударынанъар тохтабин чоохтап турған.

Ол уроктар соонда, шкаф хыринда одырып алып, полкалардағы арамнал парған книгаларзар мѳгіс көріп одырган.

— Эх,—мѳгісіреен ол.—Пазох книга асхынах халды! Хайдаг чахсы полчих! Шкаф толдыра полған, амды, тізенъ, пазох пірее чирденъ книгалар таапчат, хынзанъ.

— Нимедір мында чобалчанъ?—часхарғам мин аны.—Олғаннар хығырып алзалар, книгаларны нандыра ағыларлар чоғыл ба за.

— Ағыларлар! Олар ағыларын за ағыларлар, анынъ ниме сығар!—нандырған Костя.—Олар книгаларын ағылып, анынъ орнына пазох аларлар. Паза прай книгаларны хачан даа нандыра чып полбассынъ.

— Оларны ниме чыгчанъ? Книгалар полкаларда чаттырарға нимес, а хыгырарға пирілчелер.

Мин ибде хыгырарға книга алыбох алғам.

— Хайди?—тіпче Костя.—Син алыбохчазынъ ма? Мында ідөк тее асхынах книга халды.

— Мин табырах хыгырыбызып ағыл килербін.

Ол андада поэна алыбох алған.

— Че, ниме чох,—часхарынған ол поэ поэнынъ.—Пір книжкаа асхынах полар. Олох асхынах халған.

Ол сынанъ пеер Костянанъ піс, книгалар ла аразында хайынып, көп хыгыр сыххабыс. Костя, книгаларға тынъ тартыл парып, уличача даа парчадып хыгырчанъ. Библиотекаданъ книга алып алып уличача хыгыр парча. Пірсінде ол, іди парчадып, фонарьлығ столбаа урун парып, хамағын сістіре саап алған. Ол анынъ соонанъ, уличада паза хыгырбиныбызып, ибінде ле хыгырчанъ.

Ол библиотеканынъ тоғызын күстеніп апарған паза көөлче-көөлче анынъ хылыгы даа алыс парған. Ол сибер дее паза амыр даа полыбысхан, мынынъ алнындағы осхас анъзаа полбиныбысхан. Ол олғаннарны хатығлачанъ, сынап піреезі книга аларға кірліг холлығ килзе, ол аны „ізідіп“ пастачанъ:

— Саға уядыстығ нимес пе? Синінъ холларынъ ноға андағ кірліглердір?

— Кірлен парғаннар: синінъ чи ноо киреенъдір зе?

— Хайди—ноо киреенъдір? Син книга аларға килген нимесінъ ме зе?

— Книга аларға.

— Син андағ холларынънанъ книга тударзынъ, я?

— Паза хайдағ холларымнанъ тударбын за?

— Арығ холларнанъ тударға кирек. Син андағ холларнанъ книганы підеп саларзынъ чоғыл ба за!

— Мин ибзер килзем—чууныбызарбын.

— Чох, нанчычах, кранзар парып холларынъ чууп кил, ананъ сага книга пирербін.

Сынап піреезі, книга алып алып, ўр ағылбин тутчатса, Костя агаа выговор пирченъ:

— Сага книганы, іди ўр тударға уядыстығ нимес пе? Пасха даа олғаннарнынъ хығырлары килібѡкче нооза, а син, тізенъ, тутчазынъ! Сынап хығырарынъ килбинче полза, книганъ нандыра пірібіс, ананъ пазох алып аларзынъ.

— Мин хығырғалах ноомза. Хығыр салзам ағыл пирербін.

— Син іди, век тоозылғанча даа хығырарзынъ!

— Ноға век тоозылғанча полчанъ? Книга он кўнге пирілче нимес пе зе.

— Он кўнге. Син чи хақан алғазынъ?

— Мин алып неделя ла иртті. Он кўнге читкелек.

— Сага хайди даа он кўнни прай тударға кирек пе? Он кўн—халғанчы срок. А син азынада хығыр салзанъ, азынадох ағыл тур, сині он кўн тударға пір дее кізі кўстебинче.

— Сага чоохтапча ноомза, хығырғалахпын!

— Андагда табырах хығыр сал!

Сынап піреезі книганы табырах ағылза, ол даа ідѡк анынъ хылығына кирбеченъ.

— Истек, хақан хығыр саларға, манънанғазынъ за? Книганы кичее ле алғазынъ, пўўн, тізенъ, нандыра ағылдынъ! Хынза син аны хығырбаан даа поларзынъ?

— Хығырбаста нимее аларбын за?

— Нимее алчатханынъны, мин хайданъ пілербін! Син, хынза, хоостарын на кѡрче поларзынъ.

— Мин сага кічичекпін ме?

— Че чарир, мында ниме пазылча чоохта?

— Мынзы пазох хайдаг экзамен полчанъ за?

— Син хығырғазынъ ма алай хығырбаазынъ ма, маға сыныхтирға кирек.

— Анзы синінъ кирегінъ нимес! Синінъ кирегінъ книгалар ла пирерге, че сыныхтаглабасха.

— Чох, мині библиотекаръ ит салғаннарында сыхтирға кирекпін. Сынап син хығырбинча ползанъ саға книга даа пирерге кирек чох. Пірее хығырчатхан кізі алзын.

Ўгренчее книгада ниме пазыл парғанынанъар чоохтап пирерге килісченъ. Ол паза олғаннарға книга-лар кӧнънілеріне хайди кіргеніненъер пастырарға сағынып алған.

— Сіерер хығырчазар, хығырчазар, че ол хайдаг книгадыр, аннанъар пазарға тўзебиндеечезер.

— Саға андаг ниме нимее кирек пол парды?

— Піс аны стенгазетаа кир саларбыс. Сынап чахсы книга полза, олғаннар хынып хығырыбох аларлар. Сынап кӧнънінъе хайди кіргеніненъер паспазанъ паза книга албассынъ.

Ол іди олғаннарны книга-ларданъар отзыв пазарға ўгрет салған паза отывтар кӧп чыыл парғаннанъар, аны стенгазетаа тооза кир полар онъдай чох полған. Андада піс „Чиит хығырыгчы“ тіп газета сығарып, анда книга-ларданъар пазылған отывтарны кир турғабыс. Олғаннар отывтарны чахсы паза хыныг пазарға кўстенгеннер, аннанъар пістінъ газетаны прайзы хынып хығыр турған.

Чибіргі пірінчі главазы

Костя, орыс тіліненъ ікізін чох ит салып, общественной тоғыс апар сыхханыбыста, олғаннарнынъ аразында пістінъ авторитедібіс тынъ ӧс парған. Костяға баскетбольнай командада ойнирға чаратханнар, ол, тізенъ, аны тынъ манъат ойнапчатхан полтыр. Піс аны пістінъ командалынъ капитаны идіп алғабыс.

Костя поэнынынъ командалын чахсы ўгредіп алған паза піс школадағы марығласта пастағы орынға сыххабыс. Анынанъ пістінъ авторитедібіс улам на ӧс парған паза пістінъ командаланъар школанынъ стенгазетазына пасханнар.

Че андаг даа полза, пістінъ прай ла чахсы полбаан. Костянанъ піс орыс тіліненъ ідѡк кўстеніп ўгрентурғабыс, че ол, ўсті ле алып, аннанъ паза сых полбиныбысхан. Ол ўсті алған соонда, сах андох тўртті, ананъ писті аларға сағынған, че кирек іди киліспеен! Ольга Николаевна ағаа ўсті ле турғыс турған, аннанъар пола-пола Костя ачырғанып пастаан.

— Сірер пілчезер бе,—чоохтаан ол Володяға,—амды маға ўске ўгренерге чарабас. Мин класста библиотекарьбын паза команданынъ капитаныбын. Минненъер школанынъ стенгазетазында пазылған. Мин, тізенъ, ўске ле ўгренчем! Ол хайдаг ниме полчанъ?

— Ўр нимес тыстан,—теен Володя.—Заниматься поларын тохтатпасха кирек.

— Мин заниматься полбастанъар, чоохтапчам ма хайди? Мин заниматься олох поларбын, че Ольга Николаевна маға ўс отметкаданъ артыхты хачан даа турғыспас. Ол минінъ хомай ўгренчеткеніме кўнік тее парған. Мин іди ўсте ле парчадам.

— Чох,—нандырған Володя,—Ольга Николаевна сын идедір. Син хачан тўртке пілзенъ, ол саға тўртті турғыс пирер.

— Ах, табырағынча турғысчанъ даа полза чи!—чоохтанча Костя.—Класста мин не ўске ўгренчем. Сынап мин полбаан ползам, прай класс тўртке, писке ле ўгренерчік. Мин класстынъ прай кирегін ардатчам!

Піс пазох нинче ле пар кўсті салғабыс. Ольга Николаевна ідѡк уроктар соонда, Костянанъ алынча заниматься полчанъ, че ол сала майынъ даа полза, орта чолнанъ алнынзар чылған. Костя ўс алғаннанъ пеер, пір ай чарым иртіп парған, че амды хайди полза, ол тўртке чидіп алған. Ол кирек прай классты өріндірген.

Пістінъ олох кўн чыылығ полған, анда Ольга Николаевна успеваемостьтанъар искірген.

— Амды пістінъ класста паза хомай отметка чоғыл,—теен ол.—Піс ікіні ле чох ит салбаабыс, че ўсті дее.

Ол Костянанъ пісті тынъ чахсы тоғынғаннар паза, Костя мыннанъ мындар чахсы ўгренир иде кўдіріліп алды теен.

— Пістинъ школада кўп отличниктиг паза чахсы ўгренилиг тынъ чахсы класстар пар, че пісти осхас чўптиг, пір ле кизи чили, тўртке паза писке ле ўгреничкен класс сағам чоғыл,—теен Ольга Николаевна.—Сағынчам, пасха даа класстар пістинъ класстынъ ўгреничлерининъ чахсы примерин алып, постарынынъ класстарында чахсы успеваемостьха чидерлер. Сирерге, олғаннар, читкен чидигде тохтирға чарабас. Сирер, сынап чидиглеринъерде тохтап, асхынах тоғынзанъар, пазох отметкаларынъарны тўбин тўзир саларзар.

Ананъ вожатай Володя чоох алып чоохтаан:

— Олғаннар, мин сирернинъ класстанъар школьной газетаа статья пазарбын, сирернинъ хайди тоғынчатханынъарны прай школа пілзин паза пасха класстар сирерденъ пример алзыннар. А сирер ўгренигде чахсы чидиглерге чидерге хайдаг нима полыханны чоохтап пиринъер.

— Мин, Ольга Николаевна пісті чахсы ўгреткенненъер, сағынчам,—теен Ваня Пахомов.

— Ольга Николаевна тынъ чахсы, аннанъар,—теен Вася Ерохин.

— Класста прай кирек ўгретчиденъ не нимес,—теен Ольга Николаевна.—Чажсы даа ўгретчилернинъ класстарындағы ўгреничлер пір тинъ чахсы ўгренибинчетеннери поладыр.

— Пісті Ольга Николаевна чахсы ўгреткенненъер паза піс поэбыс, пір кизи чили, чахсы ўгренирге кўстенгенибистенъер, чахсы чидиглерге читкебіс,—теен Толя Дёжкин.

—Че, чоохтап пиринъер, нимеденъер прайзынъар кўстенгезер?—сурған Володя.

— Маға чоохтирға чарир ба?—сурған Костя.—Пістинъ класстынъ олғаннары тынъ ынағлар. Мында полғаны ла поэынанъар ла нимес, че поэынынъ арғыстарынанъар даа сағынча. Мин аны поэымнанъ

сығара пілчем. Хачан мин хомай ўгренчеткенімде, прай олғаннар минненъер сағынғаннар. Мин андада алығ полтырбын, оларға тарынчанъмын. Мин амды кўрчем, олғаннар маға полызарға хынғаннар паза класстынъ чезінінъ ўчўн кўрескеннер.

— Костя, син орта чоохтадынъ: сірернінъ классха чахсы чидіглерге чидерге ынархас полыхсан,—теен Володя.—Сірернінъ класстағы олғаннар сын ынархас постарынынъ арғыстарынынъ проларын тастаанында ла полбинчатханын, че арғыстарынанъ кирек туста пірее нимені хатығ онъдайнанъ сур турарында даа полчатханын пілчелер.

— Маға чоохтанарға чарадынъар,—сурынғам.—Мин амды постынъ арғызына хайди хай турарын пілдім. Аны чахсы ит салар ўчўн, аннанъ хатығ сур турарға кирек. Сынап ол алчаас итчетсе, ағаа чоохтап пирерге кирек, сынап чоохтабазанъ—син хомай арғыссынъ. Мин аны позымнанъох сығара пілчем. Костя пастап саба хылынған, мин, тізенъ, ағаа ол киректе полыхханымнанъар, ағаа ол харығ ла полған. Соонда мин аннанъ хатығ сурчанъмын, амды мин анынъ сын арғызыбын.

— Син орта чоохтадынъ,—нандырған Володя.

Піс іди ўр чоохтасхабыс паза андағ-мындағ сурығлар пирізіскебіс, ананъ Костя чоохтаан:

— Ольга Николаевна, мин сірерденъ сурынарға хынчам: минінъ төртімні дневнигіме турғыс пирінъер.

— Мин неделя тоозылчатса, прайзына отметкалар турғысхлирбын, андада саға турғызыбох пирербін,—нандырған Ольга Николаевна.

— Че пўўн турғыс пирінъер, Ольга Николаевна, мин іди хынчам!

— Нимее іди манъзырапчазынъ? Синінъ төртінъ синненъ оспас.

— Пілчем, оспас. Мин іемере кўзідерге хынғам. Мин, орыс тіліненъ төрт аларбын тіп, іемере сўс пир салғам.

— Іценъ дневник чох саға киртінмес пе?— сурған Ольга Николаевна.

— Киртінер!— нандырған Костя.— Андағ даа полза, пілчезер, чоохнанъ на... Дневникте полза—аринча пасха кирек.

— Сынап таа, Ольга Николаевна, турғыс пиріньер! Анынъ турғыстырып алары тынъ килче!— сурын сыхханнар олғаннар.

Володя ідѡк теен:

— Піс прайзыбыс сурынчабыс, Ольга Николаевна! Ағаа ла, пасхаларына, тізенъ, неделя тоозылчатса.

Ольга Николаевна кўлінібіскен.

— Че, сынап прайзынъар сурынча ползанъар... теен ол, ананъ Костянынъ дневнигін алып алған.

Ольга Николаевнанынъ дневникке тѡрт турғысчатханын, Костя чидікпин кѡр турған.

Костянанъ піс школаданъ сых килгенібісте, піс класста одырған аразында, тасхар чылыбысханын кѡр салғабыс. Соох нааныс парған. Иртен соох полған, че амды хыр алтындағы сурнахтар тамчыласханнар. Олар, наа чылдағы сыбынынъ чылтырах чазағлары ла чіли, кўн хараанда чалтырасханнар. Піске удур чил полған. Ол хайдағ-да нымзах, чылығ полған. Ол ізіг кўндегі ахчатхан суғнынъ таныцағы ла чіли чыстанған. Ол чил Казахстаннынъ чалбах, чахсы паза таарығ пасталчатхан чазыларынанъ на ойлап килгендегі осхас полған. Минінъ кѡнъніме тынъ чахсы, тынъ ѡріністіг полған. Чўрегім кѡксімде тынъ сабылып, тастынзар сығарға талас турған. Хайдар-да, хуюн чіли, ойлап учуғарым килген. Пазыма хайдағ-да арығ, чарых сағыстар толып, чўрегімні кѡдір турғаннар паза минінъ тынъ чахсы поларым килген. Хайдағ-да пірее ниме ит саларым килген, аны кѡріп прайзы чапсызыннар паза минѡк осхас кѡгліг ползыннар тіп сағынғам. Минінъ пазымда ана хайдағ сағыстар полған. Костя пір дее ниме пілбин парчатхан. Ананъ ол турыбызып, сумказынанъ дневникті сығарып алып, поэзынынъ тѡртінзер чапсырхап кѡр турған.

— Мына ол, төрт!—күлінібіскен ол.—Нинче хати сағынғам аннанъар! Нинче хати сағынғам: төртті алзамох, ічеме көзідем, ічем, тізенъ, өрінер. Мин пілчем, ічеме үгренимчеткенімні, маға ічем аннанъар удаа чоохтидыр, че андағ даа полза, паза көп нимес тее полза, ічеме үгренибөкчем. Ол анынъ оолғы чаксы ползын тіп сағыныбохча нооза. Мин чаксы поларбын, көрерзінъ дее. Паза ічем дее минінъ үчүн өрінер. Амды пазох күстенібіссем, минінъ пис полар. Андада ічем миніненъ махтанзын, Зина чачам даа махтанзын. Санъай даа, маға аястығ нимес. Зина чачам даа, пірее-пірее мині хырысса даа, чаксы нооза.

Ол, тохтабызып дневнигін сумказына сух салып, ибіре хыринзар көрглеглеен. Ананъ толдыра көксіненъ тыныбызып, чоохтанған:

— Син сизінчезінъ ме? Пу часхынынъ чили! Түрчеденъ часхы. Ам февраль тоозыл парир нооза, а февраль—хысхынынъ халғанчы айы. Түрче полза март пасталар, часхы читсе, чулычахтар саалазарлар, оттар көгерізерлер, арығларда ёжтар, ужтар паза оларданъ даа пасха анънар усхынарлар, чакыхтар чарылып, хухачахтар көглезерлер...

Ол часхыданъар, хустарданъар, пазох хайдағ-да нимелер чоохтағлаан, че ол туста прай пу пол парған нимелерденъер пас саларға сағыс-кір килген полған, аннанъар минінъ сағызыма пір дее ниме кірбеен. Мин, ол сынанъ пеер, сала ла кўннінъ сай нимес пас турғам, мин прай нимені хапсыра албин, инъ өнін не алып пасхам, іди дее полза, аны, школада занятиелер тоозылып, Костянанъ піс пазағы классха санъай ла пис отметкалығ кірчеткен тусха ла тооза пас салғам.

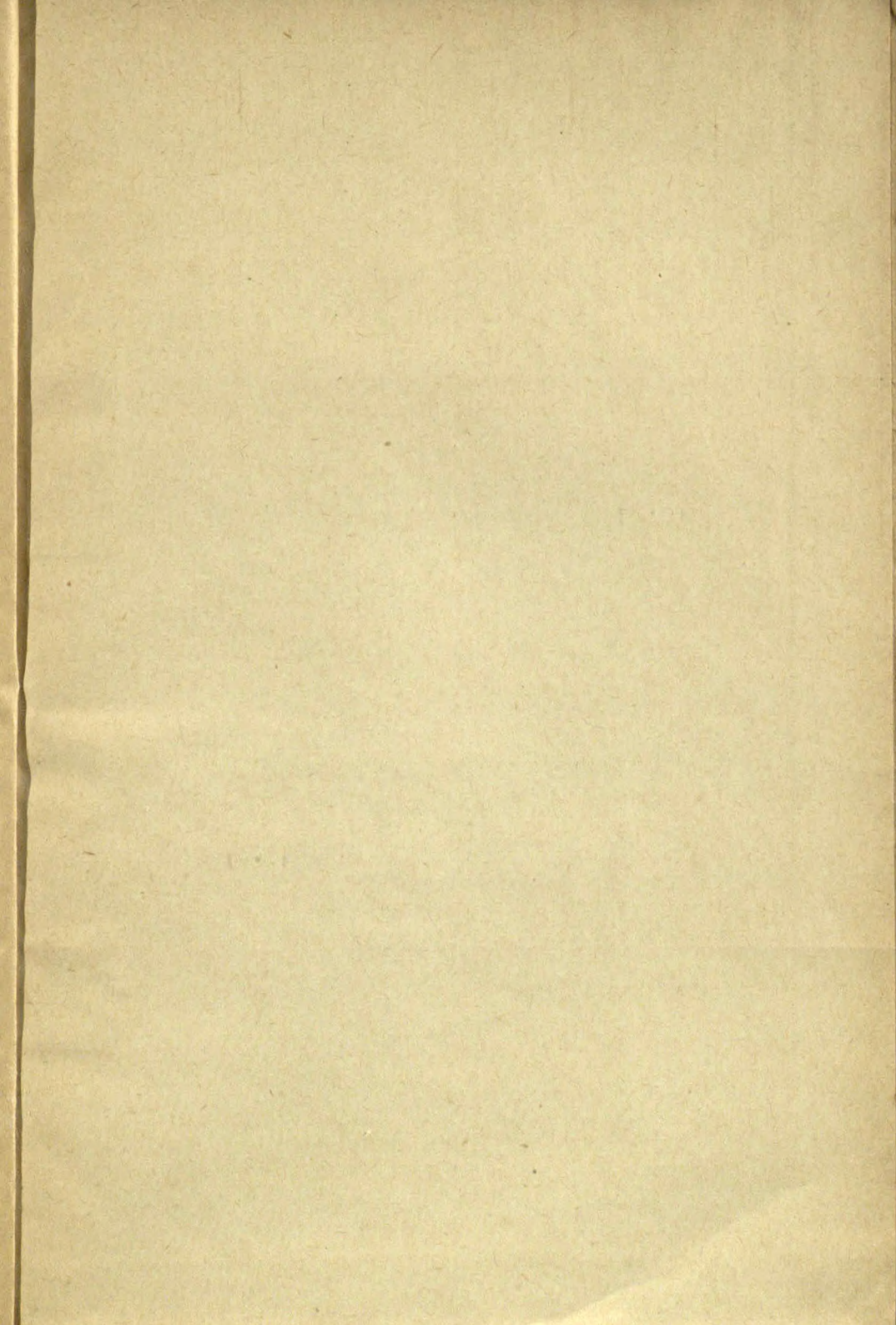
Ана мин нимеденъер чоохтирға хынғам.

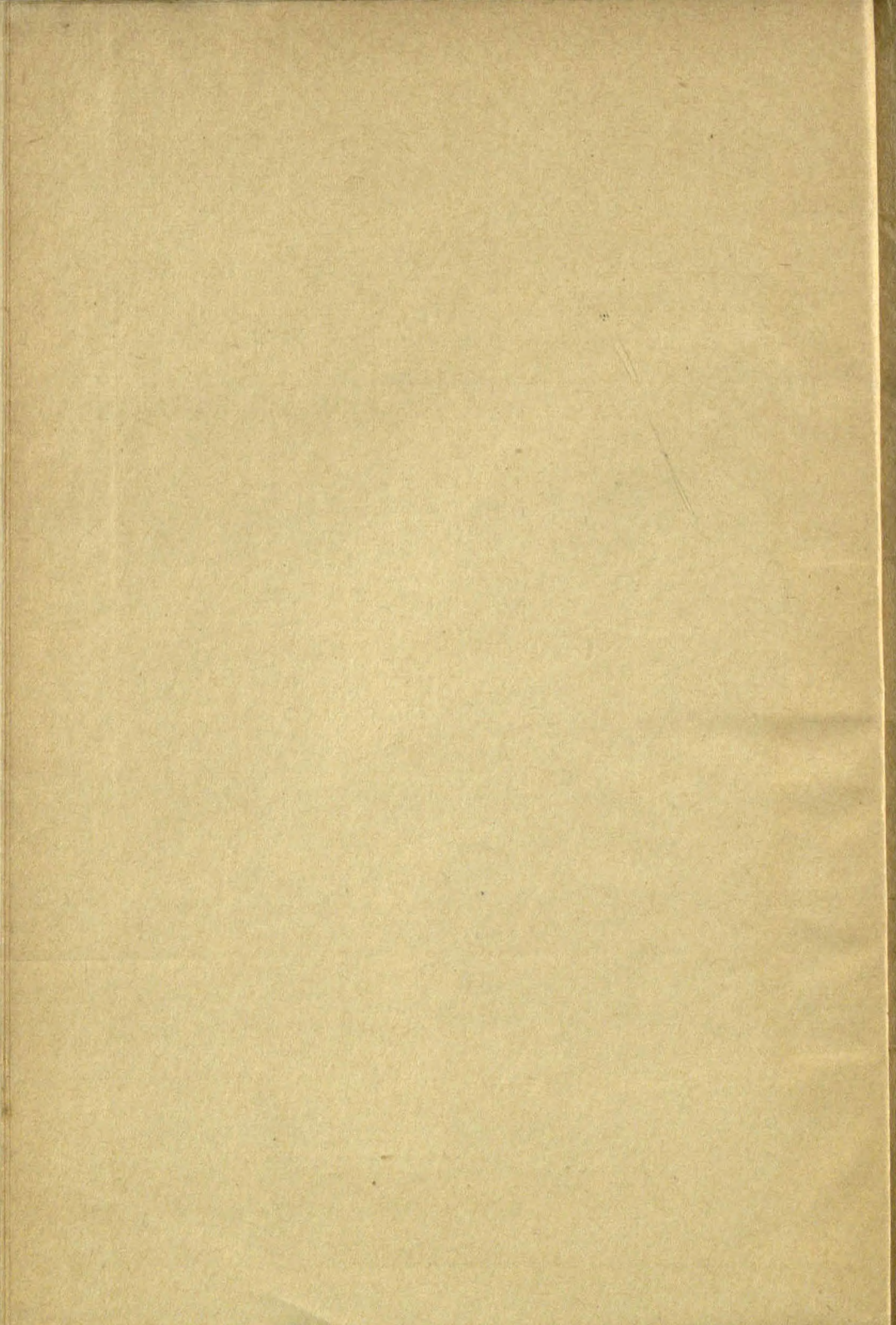
Редактор М. Шоева.
Корректор А. Чеменева.

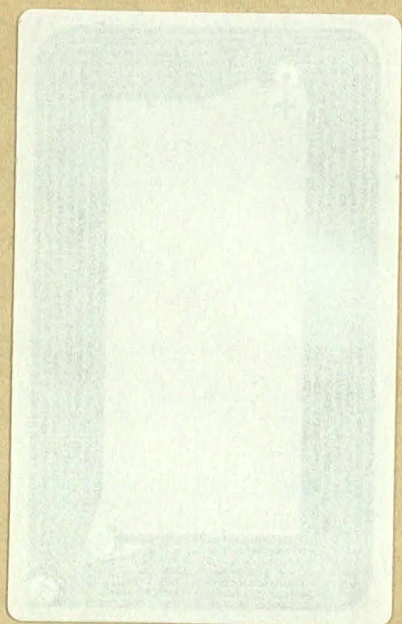
Переводчик В. Угдыжеков.
Тех. ред. Л. Ильина.

Подписано к печати 28 октября 1954 г. А400458. Формат 60×92/16. Печатных листов 11,375.
Учетно-издательских 9,5. Тираж 1000 экз. Заказ 2656.

Хакасское книжное издательство, г. Абакан. Цена 4 руб. 55 коп.

Паазы 4 сал. 55 ахча.